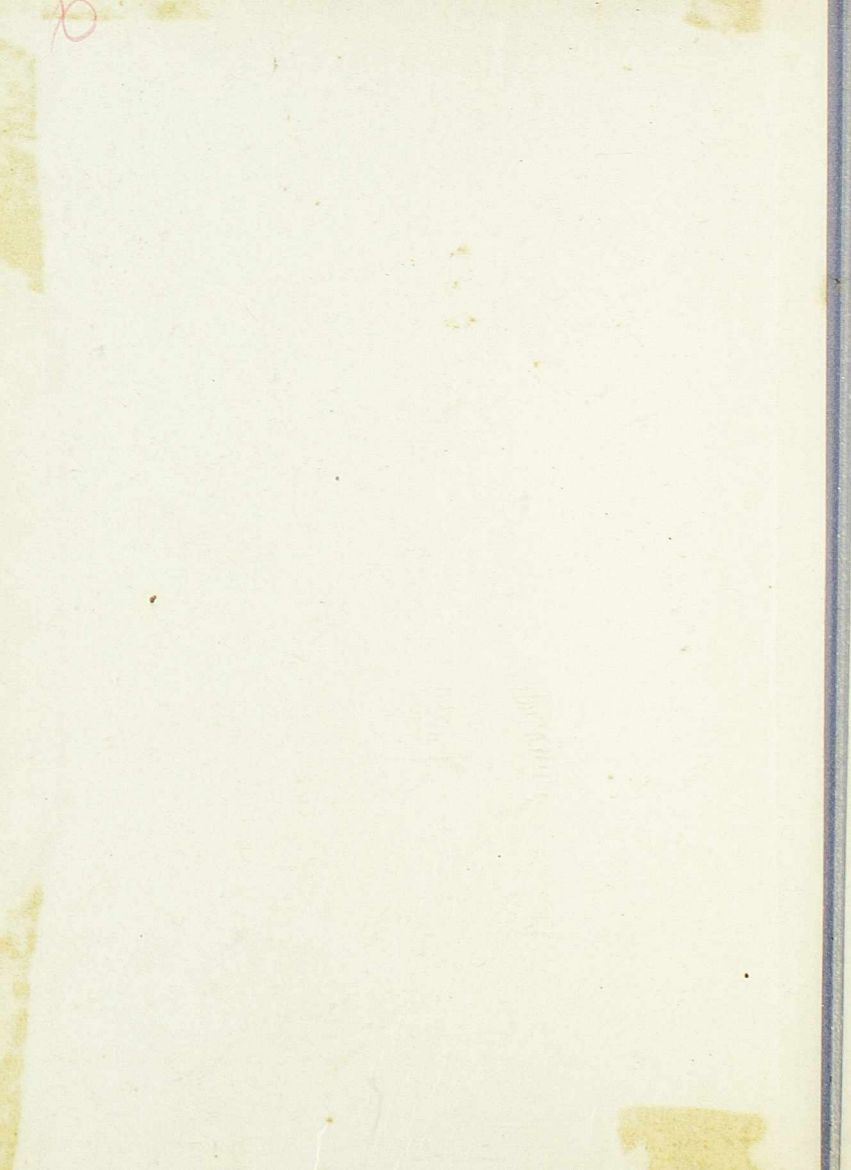

1611

600

X 611
600

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
J. И. Бр. 606

ЈЕДАН РАЗОРЕН УМ

НАПИСАО

Л. КОМАРЧИЋ

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ДОСУДИЛА ЈЕ ОВОМЕ ДЕЛУ

МАРИНОВИЋЕВУ НАГРАДУ ЗА 1893. ГОДИНУ

БИБЛИОТЕКА

СЛОБОДАНА Ј. ЈОВАНОВИЋА

ПРЕЂАШЊЕГ КОНЗУЛА

БЕОГРАД

ПАРНА ШТАМПАРИЈА Д. ДИМИТРИЈЕВИЋА ЈЕЛЕНСКА УЛ. БР. 1.

1893.

Овај роман био је поднесен Српској
Краљевској Академији наука под насловом
Кант нашег доба и под тим је именом и
награђен овогодишњом наградом из Задуж-
бине пок. Николе Ј. Мариновића.

Али, како су оцењивачи, према чијој
му је препоруци награда досуђена, назвали,
да је ово име незгодно и да би га требало
заменили другим, подеснијим, писац је, усва-
јајући ову напомену, променио првобитно
име романа и дао му ово друго. Прво је
име било позајмљено од његовог јунака, док
ово друго наговештава несрећу, којој је он
подлегао.

Све је било спремно за полазак. Узео сам Совру. Мало је поскуп, али има добра кола и коње. Милина је како вози. И таман да седнем у кола, а газда Миле ће ме, од једном, упитати:

— Е, момче, а да ти ниси заборавио узети пасош?

— Што ће ми? Путајем на колима. А, после, Совру познају свуд — као црвену пару — одговорим и погледам у Совру, шта ће он рећи.

— Онај, ви'ш, како ћу ти казати?... Ово су бурна времена.... Боље га је имати. Злу не требао. Може нас последња сеоска дола на сред друма зауставити и упитати: „имате ли пасош?“ И рекнеш ли му само

да га немаш, он те отера у село кмету, а кмет капетану; а ако се и капетан деси какав ценабет — стрпаће те у апс, и тамо ће те и Бог заборавити.... Хранићеш апсанске буве и стенице — докле год не стигну одговори од власти, да си добар и поштен, — одговори Совро, скраћујући у дешњака леву штрангу.

— Добро говори Совро. Са свим је тако. Шта више, сад га није лако ни добити. Требало би ти уверење од директора. Све је то сад прело — куд које. Тога смо се требали раније сетити, — рече газда Миле.

— Па шта да се ради? То ће нас задоцнити, упитам забринуто газда Мила.

— Добро, ако Бог да — одговори Совро. Сешћемо овако сви цумле у кола, па — пред полицију. Газда Миле ће да јемчи, и ми ћемо за час имати у џепу пасош.... Кад је све у своме реду, нека је и то!

Тако смо и урадили.

У ходнику полицијском пуно света. Газда Миле уђе у пасошарницу, али му рекоше да мора чекати док управитељ дође.

— Кад немате општинског уверења, онда се пасош даје само по допуштењу управитељевом, — одговори један од чиновника.

Морали смо, дакле, чекати. Онда су биле власти — власти....

У један мах зачу се доле у авлији :

„А јôј моја мајко!... Господине, живота ми мога — ја нисам крив!“

И онај свет нагрну на прозоре. Погледам и ја.

Једнога туку, а њих десетак чекају на ред. Један господин, с актима под мишком, стоји и броји, а она два жандарма бију. Жестоко бију!... Видело се, да су свој занат испекли. Рекао би човек, да Бог зна колико и не замахују, али не ударе по два три пут, а они им се прUTOVI на врховима расцветају. И они их онда баце, па узму друге. Мало у лево, у једном углу, из једне каде вирило је неколико снопова.

лескова прућа. Ово је била резерва, ако се она два већ раздрешена снопа потроше.

— Шта су скривили ови људи? упита газда Миле једног господина, који беше до нас стао да и он сеири.

— Похватали су их по турским кућама. Људаци једни! Оно што је ваљало, давно је и давно разграбљено.... Кад људи неће да слушају наредбе власти! одговори онај господин.

— Да си ми по Богу брат! викну један од оних, што су на ред чекали.... Ја и мој брат нисмо криви. Ми смо поштени људи. Питајте кога хоћете за кућу Смиљанића из Љубовиће — казаће вам....

Онај господин ни главе да окрене. Он је као мраморна статуа стајао и бројао. И тек би, кад се наврши двадесет пети ударац, рекао: „доста!“

Онда би прозвао другог....

— А јôј моја рођена мајко!... Ја ћу ти сад умрети! превијало се једно голобрадо момче под оним гвозденим обручем

и гривнама. Једва ако му је било седамнаест до осамнаест година.

Она су два жандарма, као два аутомата, полако замахивала и самим врхом лесковака дохватала дебела меса овог веселника.

— Немо', господине, нашег дома срамотити — тако ти живо било, што ти је најмилије! — повика опет онај, што рече, да је из куће Смиљанића.

То беше младић од својих двадесет до двадесет и четири године. Већ само одело казивало је, да је из добре куће. Бела, као снег, ланена кошуља. По црним сукненим тозлуцима, по малом гуњчету без рукава, с плавим вуненим гајтаном, — видело се, да је Подринац. Онај други, што се беше уз ово сељаче, тако рећи, причипио, био је у немачким хаљинама. И њему је могло бити осамнаест до двадесет година. Његово се чело беше натупило, а црте на лицу развукле у некакву дивљу претрављеност. Цептио је као прут. У њему

није било капи крви. И кад би год који несрећник јаукнуо од мало жешћег ударца, он би се чисто трг'о, а погледи би му несвесно пошли по оном осталом свету. Десна му је рука била обешена о некакав дугачак бео завој, који му је о врату висео.

— Да, није, којим случајем и он од оних рањеника од 3. и 5. Јуна? помислим.

Ја нисам ни опазио, кад је газда Миле сишао доле. Он приђе оном господину, што извршује пресуде. Поче му нешто живо говорити. Онај ни да га чује.

— Ја познајем, господине, ову децу. — Ти си Степанов син, је ли? окрете се он ономе сељачету.

— Јес, газда, с'ам те је Бог послао!... Јес, ја сам Степанов, а ово је мој брат.... Он овде учи чколу — он је Дакин.... Његова ће се мајка убити, ако ово с њим буде.

— Како се ви смете с осуђеницима разговарати?!... повика извршитељ. Одмичите

из овога круга!... Ја овде вршим само закон.... Или ћу....

— Жалостан је то закон, који ви овде над нама вршите! повика онај млађи у немачким хаљинама. Док су други пљачкали, ја сам се био и крставио код цамије; а кад су тако јунаци, као што сте ви, бегали и крили се по Топчидеру, Раковици и Танмајдану, ја сам, под ватром градских топова, подизао ђачку барикаду!... А сад?.... Зашто се оно ја тукох?!.. Отаџбино! зар тако ти награђујеш оне, који за слободу твоју свој живот залажу?!..

— Каква је то ларма доле?!.. повика један оштар глас иза мојих леђа. Онај се господин, што беше до нас стао да гледа, смота на прва канцеларијска врата. Свет беше сав гологлав. Скинем и ја капу. То је био сâм управитељ.

*

— Е, газда Миле, други пут немој тако!... Како си, болан, могао наговарати

чиновника, да не извршује кривичне пресуде?!.. А особито сад, кад се у земљи опажа вреће на све стране. А чуо си и оно што је било у палилулекој касарни! Још да власт овако не притеже, ко зна, где би се чир провалио, а где други почео да гноји. Рђави су се људи размилели — као гусенице, кад им је на једном вотњаку нестало листа.... Збиља, ко рече да су ти ово?

— Само добри људи. Ја за њих главом јемчим. Питајте кога хоћете за дом Смиљанића из Љубовиђе. Овај овде учи школу. У првој је години права. Син је Дамјана Смиљанића, кмета љубовиђског — ово је пуних двадесет година. Јединац у оца и мајке. Бог их је под старост обрадовао.... Ово друго момче — брат му је од стрица, задругар у кући, син Степанов.... То је најчувенији свињарски трговац у томе крају.

Управитељ је био човек строг, али и праведан. Дорастао своме положају. Он

је знао и да, колико толико, задовољи људску правду и да закон и ауторитет власти одржи на својој висини. Кад некад нешто учини, рекло би се, да је законска цепидлака, педант првога реда, а по некад тако уђе у либералну примену и то доста јасног законског прописа, да би човек рекао, да ово није ни онај човек ни дај боже.

Па и опет свему би се нашло свога разлога.

Док му је газда Миле причао о честитости дома Смиљанића, он беше оборио главу и нешто премишља. Али се на један мах исправи па погледа у оног ђака:

— Па ја шта сте тражили по турским кућама? упита управитељ, као с неким прекором.

— Ми нисмо били ни у једној турској кући.

— Неће бити?! Ја како вас је тамо могао наћи жандарм?

— Он нас је нашао на капицику Алибеговића. Ту бесмо застали. Капија широм

отворена. Дуге алеје шимшира, зелено цбуње јоргована и зове, силно бокорје ружа, па онда читави сводови османлука; па онај живописни, на тулбу налик, киоск, што је сав обучен лозом, зимзеленом и другим пузавим биљем — лежало је у једној страшној рушевини, као, да је по свему бесомучност своје коло водила. Признати морам, да су ме ове рушевине до срца гануле. Моја се душа бунила, што се ту видео траг српских руку. Ја нећу да су Срби вандали.

— Е, није него броћ! Тебе ће неко сад питати шта ти хоћеш, а шта нећеш! Него, кажи ти мени, је ли теби била позната моја наредба, којом се забрањује тумарање по турским кућама?

— Није.

— Ја где си ти био за ово месец дана?...

— У болници.

— У којој болници.... Варошкој?

— У војној.

— А што у војној?

— Да се лечим, одговори онај с неким поносом и погледа у своју завијену руку.

— Шта ти је руци?

— Рањен сам.

— Е, рањен си! А где?

— Пред ђачком барикадом.

Управитељ се замисли. После ће опет рећи:

— Па што тако ниси казао на испиту?

— Какав жалосан испит! Ту нам нису дали ни прословити. Онај, што ислеђује, а то је онај што и извршује, упита само жандарма: „јеси ли ти њих нашао у турској махали где тумарају по турским кућама?“

„На капији Алибеговића“, одговорио је жандарм.

„Води их доле. Најпре их претресите!“

— То су и учинили. То је било синоћ, а јутрос нам обојици саопштише пресуду: да нам се удари по 25 батина и да се прогнамо, одговори ђак гласом који је још дрхтао од узбуђења.

Управитељу букнуше образи. То беше неко унутрашње застиђење. Он се замисли. После дочепа она акта. Нешто записа на њима. За тим удари у звоно.

Један жандарм ошкрину врата.

— Зовиде ми... онога... Перишу! рече неким гласом, пуним руге и гнушања.

Мало после, ето ти г. Перише. То је био онај исти, што је мало пре извршивао оне пресуде.

Он стаде као укопан. Ни у кога није гледао, већ право у управитеља. Ја, нешто, погледам, и видим да му се лепо ногавице од панталона тресу.

Управитељ устаде. Промери мало извршиоца. Хтеде му нешто рећи, па опет застаде. Узе са стола онај акт, па му га пружи. Извршитељ прими акт. Она му се хартија тресла у руци. Био се престравио.

— А сад — кући! Видите, власти су што и жива ватра, неког огреју, неког опеку, а по неког жива сагоре.... Што од

те ватре даље, то по вас боље, окрете управитељ оним веселницима.

— Хвала вам, господине! уздахну рањеник, па се окрете газда Милу:

— А сад — збогом, пријатељу!... Да вас, мало пре, сâм Бог од некуд не посла, над нама би се извршило једно страшно, једно срамно дело. И ја не бих смео после оне срамоте ни сахата живети... Ви сте спасли част нашој кући, понос моме оцу и мојој мајци, а мени — живот. Збогом!...

— Збогом, мој лепи газда! рече онај у сељачким хаљинама, а очи му беху пуне суза — — — — —

— А шта ви чекате? окрете се мени управитељ, који као да ме тек сад смотри да сам ту.

— Ама, ето, господине, прихвати реч мој газда Миле, овај мој укућанин пошао својој сестри и зету на Љубовију, па сметнуо с ума, да извади пасош. Кола га већ чекају. Сад да тражи свога директора, или да се обраћа општини за уверење — одо-

цино би. За то и ја дођох да вас замолим, да му дате пасош.

— Дакле и ти си ђак?

— Јесам, господине.

— У којој си години?

— Ја сам још у гимназији. Ја сам мало старији пошао у школу.

— Е, Бога ми, да није било твога пасоша, она би ти двојица прошли као Јанко на Косову. О свему се опет Бог стара, рече управитељ доста тронуто и зазвони.

— Кажи Луки нека овоме младићу изда пасош, рече он жандарму, који се на врата помоли. — — — — —

*

После једног сахата већ бесмо у Макишу. Совро сиђе с насипа, па удари преко ливада. Пут беше углачан — као тепсија. Летели смо, а нисмо ишли.

И онда Совро запева својим лепим, звонким гласом:

„Равно поље, криво ми је на те,
„Што мој драги отиде низа те!...

II

Совро је одржао своју реч. Он је био нека врста правог сахата. Сахат хат никад није носио, а опет је увек знао, које је доба дана, или ноћи. Ма у које време да у вече легне, опет је у јутру могао да устане у које хоће доба. Умео је да одмери, колико му треба, док коње отимари, напоји и упрегне. Мене је пробудио кад је коњма натакао зобнице. И таман сам био готов и почео да пијем кафу, а он дође, па ми рече :

— Све је готово. Можемо поћи.

И кад смо стигли на сам окомак Пролопа, беше већ лепо свануло.

Совро устави коње, протрља им очи, повуче их за уши, и они се стресоше од

јутрење студени, па онда оба фркнуше на нос, те из њихових широких ноздрва, као из каквих сулундара, избише густе котурови паре.

Исток се беше опасао с неколико пламених облачних појасева; а на једном месту поче се оцртавати један у хиљаду ватрених боја оперважен небески кратер, из кога се беше помолрила једна треперава, до половине неба раширена, исполинска лепеза. Од ове се огњене лепезе беше запалило читаво небо; а овршине планина као да беху поливене растопљеним златом. Медведник се беше примакао, е би рекао, сад ћеш га руком дохватити. Старац се, чисто намрштио. И ако му је његово гранитско чело јутарњим зрацима озарено, опет су се на њему виделе дубоке бразде, што су их ту оставили безбројни векови. А као каквим џиновским скутом своје тамно-зелене доламе, беше ка западу бацио дугачку сенку. У овој су се сенци видели силни

проломи и дубодолине. У њима као да је све још спавало својим дубоким сном.

Десно и лево, докле око човеково може досегнути, беше пукла непрегледна панорама — планинских литица, овршина, и, овде онде, од врха до подножја пролоканих окосина, баш као да им је каква исполинска рука, својим диновским ноктима, у само лице запарала. И ова се панорама губила далеко на истоку у плавим контурама рудничких и ужичких планина, док се на северу стапала у сиве пруге Цера и Видојевине, па се даље испреламала у небројено планинских седала, док се, најпосле, није зауставила на каменим обалама хладне и валовите Дрине, да одатле поздрави своју осталу браћу и сестре у поносној Босни и кршној Херцеговини.

Кад се пође друмом од Пецке Љубовији, иде се благом узбрдицом. Мало се каса, а мало иде одом. И што се човек више приближује ономе повијарцу, што полази од Медведника па се веже доле са

сокобским планинама, пред њим се све раз-
говетније стане издвајати један вис. У први
мах човеку се учини, као да се тамо негде,
на сред друма, испречила каква горостасна
камила са обе своје грбе. Те су грбе брат
и сестра. Једно је Бобија, а друго про-
слопски вис. И што се ближе њима при-
мичеш, Бобија ти, мало по мало, замиче
за прослопски вис, док је са свим нестане.
И онда пред собом видиш једно самоставно
брдо, одовуд голо, без шуме, а озго, по
врху, штрче неколики грмови и букве, те
изгледају, као какви грдни прамичци косе
на каквој циновској глави. Одмах испод
ових перчина човек опази некакву грдну
греботину. И кад се на сам прослопски
вис дође, онда се тек види, да ова гре-
ботина није ништа друго, до један пла-
нински жлеб, који ово брдо дели на две
поле. Средином овог горског жлеба јури
Љубовића, бистра као суза, а брза као очи.

Ова прва пола благог је нагиба. По
њој су инжињери усекли пут на цик-цак

— све доле до у реку. Она друга пола отишла је од подножја па до врха, до, чини ти се, под саме облаке. Али је њена формација једно право природино чудо. Она је образована од самих скамењених капница. Цело брдо изгледа као каква горостасна воштана свећа која је вековима горела и клапила се. Пред овим природним самотвором, човек се и нехотично сам заустави. Под самим врхом горе видите једну људску прилику. Раширила руке, а лице окренула небу — баш као да се за неког Богу моли. Одмах испод ове прилике видиш једну грдну орлушину. Рекао би човек, — хоће да полети; ама су јој и крила и ноге за брдо срасли. С десна и лева дижу се гигантски стубови, образовани од самих скамењених капница. И, овде онде, као да се из брда промаљају некакве циновске руке, да ове стубове придрже, да се не стропоштају доле у реку.

На самом окомку, одмах више Трајановог моста, би се човек заклео, да виси

један горостасан полелеј, окићен безбројним каменим свећама и леденицама. По неке од ових леденица дохватају до половине овог скамењеног брега.

Све ове слике и прилике, што их је природа вековима стварала, озго па на ниже, превучене су млазевима мокрине.

Ово би се брдо могло назвати: брег плача, брег вечитих суза.

✱

Пошто су се коњи добро издували, ми се кренемо. Ја пођох пешке. Како је насип отишао на небројене савијутке, ја се упутим једном путањом. Овуда пешци силазе. То сам одмах познао. На понеким местима тако је стаза била стрма, да човека почне несвест да хвата! Срећом не пође се много, па се опет избије на насип. И што сам се више спуштао, она друга половина брега уздизала се преда мном, као какав величанствени иконостас. А оно заносно хучање реке, која се ломила и пе-

нушила преко свога неравног каменог корита, постајало је све разговетније и снажније. Чинило ми се, као да хиљаду подземних хорова узносе славу творчеву и поздрављају прве сунчане зраке, који сад баш облише ону страну у некакву чаролијску пламену румен, кроз коју еташе одсијавати читаве миријаде рубина и емарагада.

Требало нам је читаво пола сахата док се у реку спустисмо. Још из далека сам опазио онај знаменити римски мост, који је овде подигао онај исти римски цар, што је просецао и дунавску Демир-капију. Овај се мост испречио с краја на крај овога планинског жлеба. У једном је луку, а при врху се свео у један мали угао — рекао бих сад ће се ту проломити. Ама као да је од сира срезан. Рекао би човек, да су мајсторски чекићи ту јуче радили. А није. Од то доба минуло је око две хиљаде година!...

Кад прођосмо и Трајанов мост, Совро

заустави коње. Седнем у кола. Он само викну :

— Брво !

И коњи полетеше. Раван пут као длан, а белео се, као да је по њему прострто убељено платно.

Кад смо били близу Љубовиће, из једног планинског закутка изби један деран. Једва ако му је било десет година. Жив и лагачак као срнче. На њему беле рубине — као снег. Лепо се обуо. И он к'о има каише. Горѐ малено гуњче без рукава, а с плавим гајтанима. На глави полован фес, али му се још добро одржала кићанка.

Гони троје, четворо свиња. Једну крмачу, једног нерастића, два назимета и троје прасади, која су већ давно пројела кукуруз.

Она матора крмача цичи и бежи. За њом пристаје и онај нераст, а назимад и прасци све изостају. А онај син не да им дахнути. Полети као пурак, те крмачу и нераста пресретне и на пут их изагна, па после скупи и ону назимад. И тако гонећи

и бранећи да му које куд у честар не умакне, он је нешто, на свој начин, псовао. Једном сам чуо :

„Одијан вам ваш!... Нећете тамо! знам ја куд би ви хтели?! Лукава поганијо! Као да зна куд ћу с њима!... Е нећеш, погани скоте!...“ и онда се као стрела вину, да пред крмачу излети, која се беше устремила право једном густом јошику и узгред почела да цичи, баш као да је оној својој деци хтела рећи:

„Брже, овамо за мном, да се од ове напасти спасемо!...“

Стигнемо их. Ја рекох Соври да мало стане. Сиђем.

— Добро ти јутро, момчићу! викнем му. Здраво свануо!

Он стаде. Промери ме, од главе до пете, па ми рече :

— Бог ти свако добро дао, брате!

— Бога ми си ти то јутрос добро поранио?!...

— Ама Јаблан ми није ту, отишао доле

бáти у Београд.... А ови нас Милосављевићи лепо сатрше. Нашао сам их у њиви у Зеленику. Да ти је да видиш само шта су нам јада починиле — да се човек заплаче! И говори, и говори, да свој мál причувају, па ја њима говорио, ја овој црној земљи. Чика опет добар. Од добра не ваља. „Ја, вели, кметујем селу, а не себи!“ А ови му рсузи ухватили верак, па — не мо'ш од њих живети! изговори ми онај малиш, као какав маторац, а непрестано ме мерно.... Док ће ме од једном упитати:

— Бога ти, како се зовеш?

— Стево — а што питаш?

Он мало сави главу и спусти је на лево раме, и стаде ме гледати неком симпатичном детињом наивношћу, па ће ми рећи!

— Да си жив и здрав!... Исти мој бáта!.. додаде као у себи.

То рече, па се окрете и погледа за свињама; оне беху већ далеко измакле и она матора дојара непрестано цичи и нагиње горе уза страну.

Он пирну као ветар. И таман да их стигне, али се оне шумурнуше у густ један шипраг.

Ја седнем у кола. Совро ошину коње. И још ми и не стигосмо до оног шумарка, а оне свиње избише доле на друм. Не прође мало, изби и онај дечак. Одломно један лесковак, трипут дужи но што је он, па их салетео. Ока им није дао отворити. И, најпосле, кад и свиње видеше с ким имају посла, оне се умирише и ухватише насип, па пођоше, каскајући и по мало цичећи.

И ми их опет стигосмо.

— И ти им баш не даде умаћи? упитам га, као шале ради.

Он се смешио и рубио једним малим ножићем онај свој лесковак.

— Чиј си ти, Бога ти? упитам га.

— Степана Смиљанића, сто ту из Љубовиће.... А, ако Бог да ви?

— Доле на Љубовију.

— Ене; баш добро!... Ама, кажи де, болан, доле за овај наш белај. Ово се више

од њих живети не може. Трпимо, трпимо, па ће нам се, најпосле, смрћи пред очима. Још док се Јаблан врати, па му и ово кажем, ја не знам шта ће он радити. Он им неће опростити, бели....

— А ко ти је тај твој Јаблан? упитам га.

— Мој старији брат. О'чо је у Београд бати. Кажу да су већ и тамо престале чколе. И нас је наш учитељ распустио. Нешто се и ови наши Турци костреше.... Јадна ли им нена њихова!....

„Аха“, повика од једном и устреми се за свињама, које беху нагле доле реци у један густ врбак...

Совро ошину коње, и ми се већ нађосмо пред првим кућама љубовићским. Горе у страни, на једном лепом заравњу, видела се једна лепа група кућа. На сред среде беше једна готово двокатница, лепо окречена и ћерамидом покривена. На њој су били срчали-пенџери. Прави конак. Око ове се куће беху, као какав венац, поре-

ђале све остале зграде, и све беху шиндром покривене и махом окречене, сем амбарева и качара од растових дасака. А авлија беше тарабом ограђена — милина је било погледати. Сва је под конач обрезања; а свему су опет, као кита цвећа биле оне високе и ћерамидом покривене вратнице.

У тај мах испаде пред нас један цигљаст момчић, он ме погледа, а по лицу му плину неко мило изненађење. Ја рекнем Соври те мало утиша кође.

— Чија је оно кућа горе у страни?
упитам онога момчића.

Он ме зачуђено погледа.

— Е, ти ко токорсе не знаш?

— Па да знам, ваља да, не би био луд да те питам.

— Он се још нешто ишчуђавао. „Овај нема четврту даску,“ помислим, па онда рекнем Соври да пође брже.

— Брњош! повика Совро и бичем ошину по арњевима. Коњи полетеше као ветар.

*
* * *

У то је доба мој зет Марко Перовић био ђумругчија на Љубовији. Дочекао ме је казати се не може. Сестра је плакала од радости. Била је чула, да су неки ђаци изгинули, па се поплашила, да се и мени не буде што догодило. Сирота, Бог да јој душу опрости! Она је мени била и сестра и мајка. Ја друге мајке ни утубио нисам. Како се ко откуд наврати, она му рекне: „Ево, ово је мој брат!... Богу хвала, када сам га само жива и здрава видела!“ И очи би јој се напуниле суза. Од кад сам њу изгубио, овај ми је свет друкчији. Чини ми се, као да сам у некој пустињи, где нема ни хлада ни одморка; ни где стати ни где отпочинути! — — — — —

Са Совром сам уговорио, да ме чека три дана, па ме је чекао шест. Ово је морао с њим удесити мој зет. Не, одиста, имао сам доброг зета. Са свима је лепо живео. Мала чаршијца, па оно мало чиновника — као једна породица. А има прилика, где једно другом хоће очи да поваде. Ја,

управо, и не осетих кад брже прохуја оно шест дана. На једно место на ручак, на друго на ужину, на треће на вечеру, па, после, хајд изнова.

Дође и дан поласка. Нешто ми је тешко на срцу. Ни сам не знам зашто. Мој зет, моја сестра — спремају господску вечеру у част мога поласка. Позвали су све своје пријатеље. Капетан с капетаницом дође први.

— А што није дошла Рокса? упита моја сестра.

Мени букнуше образи.

— А, што, сестро? Малиша не сме сâм да остане, одговори г-ђа капетаница.

— Па што нисте и њега повели? Боже мој, да оставите саму децу! Немој, живота ти, да пошљемо Тому, нек их доведе. Нека смо сви ту. Дела — да мало поседимо! Нећу да после рекнеш: „Мићо, да идемо — деца су сама!“ наваљиваше моја сестра.

— Мићо, чујеш ли шта хоће сека Је-

лица?... Да пошљемо Тому по Роксу и Малишу.

— Па ја ти нисам рекао ни да их остављаш, одговори капетан.

И Томо пандур оде. Мени се скиде онај камен с груди. И она авлија, и она кућа, и они гости, све ми то сину неком дивотном светлошћу. Шта се то са мном збијало, ни сам не знам. Од онога дана, кад сам ручао у кући капетана Миће, овај ми се свет предругојачио, а душа преобризила.

Мало за тим дође и Јово писар, па онда, ето ти и оца Вилипа и његове поше; а већ Саватија, латов, и његова Вида нису могли изостати. Он затури шалу још с врата. Сви су га пазили; а из куће мога зета није избијао.

Најпосле, ето ти и Томе пандура. Он је водио малог Малишу. Дете од пет шест година. За њим уђе — Рокса.... Моје се груди почеше надимати. Осетио сам, како ми срце лупа. Ко би ослушнуо — могао

би га, чини ми се, чути. Моје се очи с њеним сусретоше. У њима сам видео један читав свет. Свет мени до сад непознат. То беше свет блажности, свет доброте, свет што нас уздиже горе негде у плаве регионе небеске.... Преко њена бела, нешто мало црнпураста, лица, прелети лака румен; а њени се велики капци, с дугим и црним трепавицама, спустише, те ми заклонише онај свет блаженства; а она лагачка сенка, што је њене дуге трепавице преко лица оцрташе, упи се у моју душу.... Кад у вече легнем, кад очи склопим, ова ми анђелска слика изађе пред очи. И онда? — Збогом, санче, збогом, благи ноћни одморче!...

✱

Мога зета некуд неста. Све ми се чини, да му Тома пандур, кад доведе децу капетанову, нешто на ухо шану.

Саватија латов оде причати, како је чуо, да је цар из Стамбола поручио кнезу Михаилу, да не миче војску, па ће му дати

све градове редом, па и сâм Сакар и мали Зворник.

— Јест, јест, без Сакара и малог Зворника међу нама и Турцима мира бити неће, рече Јово писар.

У том се на врата помоли један човек од својих 45—50 година. Сељак је; ама је опет у чоханим хаљинама. За њим уђе и мој зет.

— Јесте ради гостима? учини онај нови гост.

— А, Степане, откуд ти тако? упита га г. капетан.

Рокса приђе, те га пољуби у руку, а тако исто и Малиша. Он се са свима рукова, па онда рече:

— Ето, вала, ја право од куће. Чуо сам да се добро частите и проводите, па и ја дођох, да вам будем друг, — одговори он, смешећи се. И од једном му се погледи зауставише на мени.

Моја му сестра приђе.

— Ето, газда Степане, ово је мој брат, о коме сам ти говорила.

— Нека ти је, госпођо, жив и здрав, срећан и честит!..... Баш ми је мило. Ја синоћ дођох с пута, а моји ми казаше, да је јадан младић кроз село прошао... Јес, добро су уочили. Исти мој Веља.... И, Бога ми, да се он у свету изгуби, твој би брат диг'o Вељину очевину.

— Ама, одиста, г. Стево личи на Дакиног Вељу, прихватиће и г. капетан. Његова ме Рокса погледа испод очију. Она јој румен овет сину преко образа, а преко уста јој прну један блажен осмех.

Мени нешто прође кроз срце као хладна летка. — — —

Вечерало се и веселило се, пило се и певало се.... Наздрављало се за мога срећна пута. И мене би онда текнуло. И у тај баш мах поглед би ме Роксин пресек'o, као да ми је хтео рећи :

„Немој ићи, болан, још за који дан!...“

Ама, што ме опет мери онај чича Степан?!... Једном се окрете моме зету :

— Е, г. Марко, јес ово неко чудо. Ено има и ону белегу на челу. Велике црне очи. Па нос, па уста, па брада, па све.... А каже мени Живанчић: твој Вељо прође па пита: а чија је оно кућа. Мисли ја га не познајем. Па и мој ми кића рече: „видео сам једног господина, исти мој бато.... Оде доле на Љубовију — ваља да ће капетану...“ А, друкчије није. Сутра мора свратити нашој кући. Нека га види Вељина мајка. Боже, ја њене радости!...

Тако смо и урадили.

III

И ми опет одоцнисмо. Совро рече да се и он успавао. Али у томе његовом изговору беше нечет сумњивог. Опет је ту било зетовог масла.

— Е, не може то тако да буде, рећи ће мој зет, кад ја почех да се тешкам, како смо одоцнили. Ваља вам се мало и прихватити. А још нам нема ни газда Степана. Тај ти дом ваља видети. Његова дочека нема на далеко. А и укућани су му — не зна се, које од кога боље и дочеканије. Ако има где овде на овој грешној земљи божјег благослова, онда ћеш га познати у кући Смиљанића.

Мени се ништа није јело. Та пред зору смо готово и легли. Па и опет ми је годило

ово застајкивање. Мучно ми беше растати се с овим добрим људима. Она малена чаршија, они њени кућерци, она живописна околина, — као да се беху сродили с мојом душом. Чинило ми се, да ми шапоре: „иди, иди! Али и твоје срце и твоја душа остају овде с нама.“

И онда би се преда мном створила она анђелска слика. И ја бих се тад удубио у неке тужне мисли.

*

Таман седосмо под хладњак да доручкујемо, а ето ти нам г. Јове писара. Спремио се и он за пут. За њим иде Гавро пандур. Води два коња под опремом. Једног путаљчића и једног кулаша. Цела спрема на кулашу беше господска; и седло и узде и теркије и колани и узенгије и — све. И као да је то и сам кулаш осећао. Чисто се поносио. Савио лепо врат, а овлаш грицка жвале од узде и по кашто фркне на нос и десном ногом стане да копа, као да се срднио, што се већ једном не полази.

Мало, мало, па би свога друга грицнуо озго по гриви, а овај би тек њиснуо, а видело се да му то није баш толико криво. Знао је он, да је то од милоште; а, после, као да је и путаљчић осећао, да кулаш има неко старешинство; а већ је опазио, да је и њему увек боље, кад овако заједно куд у села изађу.

— Ене, жива ми је мајка! Ја сам се бојао, да нисте измакли, а оно, ево, где ударих на пуну софру, рече г. Јово писар, кад нам дође под хладњак.... Баш добро! Ја ћу мало до Торника, па ћемо до Љубовиђе заједно. Ето, сад ће и газда Степан. Остаде код г. капетана.

И онда опину корбачем по својој десној чизми. На овај пуцањ кулаш се чисто скупи — као оно кад се спрема да што прескочи.

— Кулаш!... Миран!... викну му Гавро пандур. И кулаш се умири, али не може да отрпи, а да путаљчића опет за врат не

тридне. Путаљчић одђисну и на том се сва кавга сврши.

— Ама, ја смотрих да Тома спрема капетанова кола. Не верујем да и његови неће некуд, рече г. Јова писар и онда погледа у ме.

Осетио сам, како ме свега подуже некаква топлина.

„Боже, да неће и они да нас допрате до куће газда Степанове?“ помислим.

— Ево их где долазе, рече г. Јова писар. Ја погледах. Капетан Мића и газда Степан упутили се озго од канцеларије право нама. Некако момче води за њима оседлана вранца. То је био газда Степанов вранац.

Мој их зет дочека на капији.

— Добро вам јутро! Јесте поранили? Тако! Знао сам ја. Хоћете у Вађево на конак?!.. Не иде то увек како ми хоћемо! У село кад хоћеш, а из села кад пусте! оде се шалити г. капетан.

— Не, г. капетане, ја сам то крив.

Овај мој задругар — к'о млађи — чекао је на ме, оде ме правдати газда Степан.

У том изађе и моја сестра, па им приђе руци. —

— Хајде, што се ти не спремаш? рече јој г. капетан. Ето, сад ће и моји. Газда Степан наваљива, да и ја пођем. И мени је жао, што не могу; а баш би ми драго било; али се не може. Граница је, па, онда, ова бурна времена. Сваки час може што искренути... Де, шта си стала?! Иди, спремај се! Ја и мој прика остајемо — да чувамо Дрину и дринске бродове.

У том звркнуше кола.

— То су моји! повика г. капетан. И доиста, то су они били. Лепа господска кола — са „сицевима.“ У кола упрегнута два дорачића — да прену од једрине и пунашности. Кочијашин је Тома пандур. Не што сам и овог Тому заволео! У колима г-ђа капетаница и г-ђица Рокса и Малиша. Преко лица Роксиног беше се просула не-

кака анђелска радост. Мени поче срце лупати — да искочи из груди.

„Какав је ово белај са мном?“ питао сам се.

У том стаде њиска коња. Кулаш беше дочепао вранца за врат — хтео је да се и с њим мало пошали; али овај неће да зна за шалу, већ окренуо чивтета. Кулаш се нађе на невољи, па стаде да вршити; али му путаљчић прискочи у помоћ. Док би човек ударио длан о длан, он се окрете и стаде вранца гађати чивтетима. Једном га баш добро мазну, да је и вранац вриснуо. Али их брзо раставише.

Ја одем и поздравим г-ђу капетаницу. Рукујем се и с г-ђицом Роксом. Њена је рука у мојој задрктала. То сам лепо осетио. Преко њена лица сићу опет она румен. Ја јој хтедох нешто рећи; али, просто да признам, беше ми се језик свезао.

— Ето, хоћемо и ми мало до чича Степанове куће. Ја имам тамо једну другу рицу — ћер чича Степанову.... Вама није

криво, што ћемо до тамо заједно? упита ме она с неком анђелском наивношћу. Ја заустих да јој нешто одговорим. Замуцам. Још никад нисам осетио да сам овако сметен. Али ме она опет извуче из ове забуне.

— Па шта чекамо сад? упитаће она. Ви рекосте да ћете у Ваљево на конак. Бога ми, нећете моћи.

И онда се окрете својој мајци.

— Мати, г-ђа Јелица нека седне с нама у кола. Ви се'те горе. Ја и Малиша сешћемо доле...

— Па јес, чедо моје, сека Јелица ће с нама, одговори јој мати.

У том изађе и моја сестра.

— Ево и мене. И ја сам готова... Сад можемо поћи.

— Ти ћеш овде с нама, рече јој Малиша... Је ли мајка?

— Јес, јес, душице моја, сека Јелица ће с нама.

— Е, сад како ћемо? окрену г. Јова писар. Ви се, ваља да, нећете завући под Соврине арњеве...

— Збиља, умете ли јашити? окрете се г. капетан мени.

— Е, не уме! Где се он родио — тамо и нема кола, прихвати реч мој зет.

— Врло добро! Ено му мога кулаша. Он се добро јаше. Може, вала, носити пуну чашу вина на длану, па му се прелити неће. Ја ћу узјати Гавриног путаља. А могу сести и у Соврина кола. Мени се већ досадило клицкање по овим врлетима, рече г. Јова писар.

Тако смо и урадили.

Опростим се с г. капетаном и са зетом, па се онда бацим на рамена г. Јовином кулашу. Он се у први мах поче нешто ердити. Опaziо је, да га је некакав туђинац узјахао. Хтеде чак да се пропне на стражње ноге. Ја га мало прошапољим по гриви и плеснем по врату. Он фркну на нос. Пође мало у страну, па се опет врати. Стаде

као укопан. Сави онај свој лепо врат, па поче десном ногом да копа...

И ми се кретосмо.

Напред су ишла капетанова кола. За њима Совра, а за Совром газда Степан, на своме вранцу, и ја, на кулашу. Далеко за нама ишао је Гавра пандур, на своме путању. —

Сва нас је чаршија гледала. Мале су чаршије радознале. Ништа се у њима не може догодити, а да се добро не види и не пропрати. Овако су ме исто гледали и кад сам дошао. Два се Циганчета из једне гомилице издвојише. Она су каскала поред кола чак док не изађосмо изван чаршије. Пружала су руке на нас и нешто говорила. Али кад се дочепасмо насипа, коњи пођоше брже, и ми мимо њих пројурисмо, а она су непрестано држала пружене руке и нешто викала.

✱

Е, враг је онај мој Совра! Он је кадар да човеку у душу завири. Кад смо

стигли на савијутак, где насип окреће у љубовиђску долину, он мало застаде с колима. Даде нам знак да га прођемо. Опкладио бих се, да је ово навлаш учинио. И ми га прођосмо. Пред нама су била капетанова кола. Коњи беху узели мали кас. Ја погледах у кола. Г-ђица Рокса десном руком придржаваше свога малог брата. Наши се погледи сустретоше. Увек онај исти поглед. Поглед који усређава. Она нешто рече мојој сестри. Сестра се окрете и упита ме :

— А где су твоја кола ?

— Ево их за нама, одговорим јој...
Нешто застадоше — ни ја не знам за што.

И г-ђа капетаница се окрете.

— А, ми, међер, имамо своје пратице!...
Брат Степане — то ти је сад! Идемо ти — као на заветину. Снаши Илинци задаћемо посла!...

— Ако ће. То је нашем дому дика — да добре пријатеље дочекујемо, гостимо и с љубављу испраћамо, одговори јој газда

Степан, а свога вранца беше пригнао до самих кола.

И док су се они овако разговарали, ја сам гледао г-ђицу Роксу, гледао сам њену белу руку, којом беше брата пригрлила... Гледао сам ону анђелску благост, помешану с неком врстом девојачке стидљивости, што се беше просула по њеном свежем лицу. Она се не усуди да у ме погледа. Као да је знала, с каквом је страсношћу грле моји погледи.

Кад наступисмо на љубовиђски атар, онда ће ми газда Степан рећи :

— Е, синовче, ето, одавде почињу наше њиве, ливаде и забрани... Видиш ли ону купасту, зелену главицу, далеко горе под оном „Орљом стеном?“ Под њом су нам стара кућишта. Тамо су нас три пута палили Турци Сокољани. Оданде до наших данашњих кућа има добра два сахата. И ми, отлен, Богу хвала, можемо доћи својој кући, да нигде не станемо на туђу земљу. Тамо су нам сад становни. Станара је Ве-

љина мајка ; али кад је чула за те, дошла је кући да те види, и да те, место свога сина, загрли... Море, дијете, ти још и не знаш колико личиш на нашег Вељу!... Збиља, ја те још не упитах, познајеш ли ти њега? —

— Познајем. Видео сам га баш кад сам се хтео кренути овамо, одговорим му... Ја сам га и пре виђао ; али се нисмо из ближе познавали. Он је од мене у школи две године старији.

— Не бих рек'о ?

— Он је у другој години права ; а ја тек сад свршавам гимназију.

— Видиш, молим те. Ко би то рек'о?!.. И ти си га, велиш, видео баш кад си се овамо нама кренуо? упита ме газда Степан гласом неке неразговетне сумње.

— И њега и нашег Јаблана.

Газда Степан се чисто трже. Он ме погледа зачуђено.

— А од куд ти познајеш мога Јаблана?! Јес, он је отишао доле — да види шта је

е Вељом. Ово је скоро петнаест дана, а од њега ни абера нема. Сви смо се јако окарили. Не знамо шта је.... А где си их баш видео? — упита ме он од једном, још једнако не верујући, да сам ја то њих видео.

Ја му испричах све шта им се хтело догодити у полицији.

Газда Степан од једном устави коња. Уставих и ја.

— И газда Миле их је одбранио?...

— Бога ми, да се он није ту десио, они би ти оба страдали.

— Е, Боже теби хвала!... И ти рече да је Вељо у руку рањен?

— У руку.

— И он лепо иде?

— Као ово ја и ви.

— Дијете, тебе је сâм Бог овамо послао! Ја сам одавно чуо црне гласе за Вељу. Једни ми казаше, да му је топ однео ногу, а други: није, већ руку. Један

ми рече, да му је сва вилица разнета. И ја то ником у кући нисам смео да кажем. Мајка би му пресвисла.... И ти велиш, да си баш видео да носи везану руку?

— Јес. И он се том раном поноси. Рањен је баш пред ђачком барикадом. Онда кад је испод топовске ватре бегео сав свет, он је, са још неким неустрашивим друговима, подизао барикаду....

Газда Степан обори главу. Заћута. Преко његових усана прну један лак осмех.

У тај мах капетанова кола скренуше у страну. Ја погледах. Ми смо били пред кућом газда Степановом. Вратнице беху широм отворене. Отворио их онај момчић што ме је ономад онако зачуђено гледао. Дочекало нас је и мало и велико. Г-ђица Рокса прва скочи с кола. Она загрли и пољуби једно лепо плавоко девојче; после притрча једној старици, те јој притиште врео пољубац на руку. Старица пољуби њу у образ. Сиђе и г-ђа капетаница и моја

сестра и Малиша. Сви се одоше грлити и љубити. Онај цигљо једнако држи вратнице. Гледа у ме и — као да се још нешто ишчуђава.

Поскачемо и ми с коња. Нека момчадија прихвати коње.

— Синовче, рећи ће ми полако газда Степан, о ономе што је с Вељом и мојим Јабланом хтело да буде — ником ни речи! Не казуј ни да је Вељо рањен. Кажи само да си га видео здрава и весела — и њега и мога Јаблана.

*

Сав се онај свет згрну око нас. Један се дечак истаче, па ме дирну за руку. То је онај што га ономад стигосмо кад је оне свиње гонио у обор. Као да ме је сад хтео упитати: „познајеш ли ме?“ Ја га помиљем по образу и упитам:

— Је ли се вратио Јаблан?

— И он ће вечерас. Долази и бато. Синоћ смо добили абер од кума Ранисава.

— Ево, тетка Јоко, ово је мој брат Стева, рече моја сестра оној старици што је мало пре г-ђица Рокса онако топло пољуби у руку.

— Вељина мајка, шану ми моја сестра. Старица стала па ме гледа. Дуго ме је мерила. Некакав укочен осмех пређе јој преко смежураних усана. Доња јој вилица, рекао бих, задркта. Очи јој се од једном напунише суза, а груди се почеше надимати. Као да је хтела да бризне у плач.

Ја приђох те је пољубих у руку.

— Жив био, сине мој! рече ми она гласом, који је граничио с јецањем, што га весело узбуђење рађа. Као да ми је хтела полетети у наручја; али се од једном окрете, па погледа у ону искупљену чељад. Она их је хтела нешто упитати.

— Исти бата! прошапта оно лепо плаво девојче, што беше десну руку обавило око врата г-ђици Рокси, а леву Малиши.

— Одсечена глава! рече једна друга старица, која се беше у ме загледала. —

— А познајеш ли ти мога Вељу, сине? упита ме од једном Вељина мајка, и готово поче јецати.

— Познајем, мати, одговорим јој оди-ста потресено, па је опет пољубим у руку.

Она ме обема рукама загрли, па ме онда стаде љубити у чело, у образе, у очи, у косу, па опет у чело, па у образе.

— Моје слатке очи, косо моја, моје вите коврџе; моје паметно чело!.. сине мој!!... И ти познајеш Вељу мога?! топила се ова старица у некаквој веселој тузи. И сав је онај свет заводнио очима.

— Рекох ли ја теби, госпођо Јелице, да се мој Веља где у свету изгуби, твој би брат Стева могао доћи и узети његову очевину, рећи ће газда Степан, па се онда окрете својој чељади: децо!... дед... тамо ћемо под велики орах! Лепо је. Ветрић ћарлија... А где је бата? —

— Оч'о је доле судници. Сад ће и он.
Рек'о је.... одговори она друга старица.

*

И, одиета, помало је кућа, као што је кућа Смиљанића. Дом од старина чувен и дочекан. Око ове куће и Турци су далеко обилазили. Паметнији су увек гледали да су с њом у дослуху. И само би по какав рчин шкрипнуо зубима, кад би друмом пројахао по који од Смиљанића, с танким цевердаром о рамену и којом пећанком за силавом. У време устанка на дахије, кућа Смиљанића бројала је на шесеторо чељад и двадесет дугих пушака.

Газда Степан ме одведе у собу — гостинску. Она беше лепо наменшена. Висок кревет с краја у крај собе, а по њему прострте шаренице. Поред дувара, десно и лево, душеци, а озго лепо клечани ћилими. Свуд у наоколо вунени јастуци са крмезли пругама проткани. Десно — цео дувар покривен оружјем: цевердарима, ши-

шанама, арнауткама. Испод њих се испречиле и две шоце с бајонетима; а под овим, редом, стоје повешани гвоздењаци, пећанке и два, као млеком, обливена сребрњака; десно и лево, висиле су паласке, арбије, мазалице и многе друге ситнице, што иду уз добре пусате и оружје.

— Ето, овај је цевердар убио Осман-Селим бега Сребрницу. А овај је белокорац одсекао главу Везли-аге од Рогатице; а ова је арнаутка укапила онога нашег крвника Усу Омерова... Синовче, ти се не би постидео да си ми одиста синовац!... Свака ова, и дуга и мала, кад би само знале говорити, могле би ти причати: о крвавим сукобима с Турцима; о љутоме боју на Лозници; о несрећној погибији на Чокешини; оне би ти знале испричати о несрећној женидби Мирка Перишића; о томе, како је Омер Фердаревић одвео Зудејку Фатимину из Сокола... А она би ти шишана горе знала испричати, како је Марко

Смиљанић, наш ђед, пропуштао зворни-
куше, које су носиле џебану везировој војсци
што је био опсео Лозницу.

Газда Степан ми још хтеде причати о
крравим данима српскога мучеништва, али
она плавока ошкрину врата, па рече:

— Бабо, све је готово... Дошао је и
чика !...

IV

Xајде да видиш мога бату, оца Вељиног, рече ми газда Степан, кад из собе пођосмо. Да видиш шта ће он рећи. Али тај има срце од камена. — Нити знаш кад је весео, ни кад је карли. Не може бити, да и он није чуо, да је Веља рањен. И он опет ћути — као студена стена. И кад ја спремих Јаблана да иде у Београд, он ме само погледа, па тек рече: „што шаљеш ово дијете само на тако далек пут? Видиш како су ово времена.“ И онда се окрете Јаблану:

„Дијете.... Пази на себе! Гледај да стигнеш на конак у Ваљево. Сврати код Дике Обрадиновића. Сваки ће ти казати где му је механа. Кажи му чиј си. То је

пријатељ наше куће. Он ће те примити као свога сина. Сутра дан порани — добро порани, како ћеш на конак у Обреновац; а тамо распитај за Обрада Ђука. И њему кажи чиј си. И то је наш знанац и пријатељ. Код њега ћеш бити на конаку. Сутра дан — у које доба пођеш, стићи ћеш за рана у Београд. У Београду распитај за Поливаков хан. И Поливаки кажи чиј си. Он зна где је и наш Вељо...“ То рече, па се мало окрете у страну.... Јес, знао је он шта је с Вељом, па је опет, као Турчин, ћутао. После се опет окрете Јаблану, и оде га учити, како ће се у путу владати. „Пази добро с ким ћеш путем друговати. Ко ти се на зор за друга натура, или га обиђи, или га пусти нек он измакне. Боље ти је ићи сâм, но с рђавим другом.... Шта ћеш, да ћеш, пази коња свога. Од добра коња, нема бољег друга. Немој легати, док њега не намириш. Уморна га не пој, а гладна не јаши. Боља му је шака чисте зоби но пуна зобница нечисте. За то је сâм

прорешетај. Не дај да га други седла и узду му меће; а ти пази, кад седло мећеш, да се крај од њебета не подвије, да се какав чичак, јà што друго, оздо није прилепило. То може осакатити коња, па, после, нити с њим можеш стићи, ни утећи.... Кад у механи плаћаш трошак, немој пред светом дрешити кесу и истресати паре. Има неваљалих људи, који само на то мотре, па ће за неколико гроша ићи за тобом преко бела света.... А сад пођи са срећом! Кажу Вељи нек дође кући. Чим се ово стиша и чколе прораде — отићи ће — ласно.... Стани де! Ово су мутна времена. Сваки се час може што догодити. Немојте први трчати да видите шта је. Боље је да вама причају други како је то било, но ви другом!...“

— Ето, да је бату послушао, не би им се могло оно догодити у полицији, што си ми испричао, рече газда Степан.

— Ево, ово је мој брат, чича Дако, рече моја сестра једном живахном старцу, с белим перчином, скоро до преко појаса, свежим цртама на лицу и благим, мудрим погледом. Његов збрчкани подваљак и оне боре на врату — казивале су, да је старац дубоко закорачио у године. У десној је руци држао дренов штап — жути и сјајкаст, као да је од воска саливен. Ја ни сам не знадох кад скидох капу и приђох му руци — као каквом старом свештенику.

— Жив и здрав био, синко! повика он и мало се успрси, па ме поче да мери... Јес, Бога ми... Добро нам дошао! окрете он нешто мало збуњен, па онда приђе и пољуби ме у чело, а ја њега опет у руку. Вељина мајка стала па гледа. Пуне јој очи суза, а преко лица јој се просула нека, с тугом и радошћу помешана, доброта душе.... Око нас се искупила и сва остала кућна чељад, и сви упрли очи у ме, па ме њима грле и милују.

— Е, људи, осечена глава! рече један сељак, што је с чича Даком од суднице дошао.

— Ама све бан, прихвати други. И очи, и коса... Па оно чело. Исти, бан!...

Онај кића стао уза ме, узео ме за руку, па с неким поносом час погледа по народу, а час дигне оне своје паметне очи, па ме погледа и осмешкује се. Као да ми је хтео рећи: „ето, ја те волим — као свога бату.“ Ја га десном руком пригрлих и притискох уза се. Он се није бранио, већ се и сâм уза ме приљуби. То су опазиле Рокса и оно плавоко девојче. Оне погледаше једна у другу, па опет у нас. Наши се погледи сустретоше. Лако руменило прну обема преко њихових девојачких образа, и, као на какву команду, обе оборише очи и погледаше преда се.

*

— Дè, децо, шта сте стали ту, па нас гледате?! Дè да се мало прихватимо? по-

вика чича Дако. И онда се од једном окрете коњушници.

Гавро пандур држаше кулаша, а г. Јова писар нешто разгледа око узде, па око теркија, па око колана. Путаљчић стао па гледа — као млађи. И њему затурена о ункаш узда. Видело се да су накани да пођу.

— Е, г. Јово! повика чича Дако званичним, али благим домаћинским гласом... Шта је то?... Бога ми, ти то не'ш учинити!... Иди де, дијете, води оне коње у ар; скини им узде и теркије; попусти колане, па им подај сена!...

— Нема од тога ништа, чича Дако. Куд су себе Тадића куће, па Ранисављевића, па Ерковића! Са свима имам званичног посла.

— Послаћемо човека одавде — па нека им јавне да се код суднице нађу; а ти седи да се мало прихватимо. Зар си ми довео овако миле госте, па да их саме оставиш?!..

— Како саме? Бог с тобом, чича Дако! Ја их остављам у добру и честиту дому Смиљанића.... Остављам добре госте код добра домаћина.

И све г. Јова није још ни изговорио, а газда Степан дочепа за узду кулана, па га одведе у ар, и мало за тим онај момчић, што нам је вратнице отворио, однесе и теркију. Путаљчић оде сам за кулашем. Гавро пандур само се смешио. Као да је хтео рећи: „знао сам ја, да се из овог дома лако не одлази.“

И г. Јова није већ имао куд.

— Вала, чича Дако — у Љубовићи ти кметујеш, а не ја. Кад те двадесет година слуша твоје село, онда и ја немам куд. Овај је сав народ видео да сам хтео поћи, а да ми ти не даде. У твојој кући ја, ваља да, нећу заповедати, рече г. Јова, као шаљећи се, а баш се видело, да би му жао било, да овако лепо друштво остави.

И онда се окрете Гаври пандуру:

— Гавро....

Гавра га гледа право у очи — као солдат.

— Јаши твога путаљчића, па откасај до Торника — иди право кметовој кући! Нека је с људима код суднице — око заранака. Ето и мене тамо.

— Не тако, г. Јово. Него наш Живанчић нека узјаше нашег зеленка. Одморан је. Не треба му ни пун сахат, па да и оде и врати се. Нека каже Обраду твоју поруку. И он ће наредити шта треба, па, после, нека и он дође овде нама. После ћете заједно. Тако бих ја урадио, а ти — како ти је драго. Гавро нека остане код коња. Све мењај, али коњма добре сеизе немој.

— Па, нека тако буде, чича Дако. Твоје су беседе вазда биле мудре. Ти данас заповедај, а ја ћу слушати! рече г. Јова писар и махну на Гавру да иде коњма.

— Хајде, да се мало леба једе!... Шта је Бог дао и миловао!... Дè, седајте! Ти, госпођо, седи ту горе, рећи ће чича Дако, гласом добра и гостољубна домаћина.

— Ја нећу, Бога ми. Нека горе седне ко од мушких глава, рече госпођа капетаница. Ја ћу сести доле са другим својим другама.

— Госпођо, у мојој кући ја заповедам; а ја сам вазда седео у вашој кући тамо, где сте ми ви место одредили, рече чича Дако, као шалећи се.

И госпођа сави своје скуте, па оде и седе у горње чело.

— Госпођо Јелице — се'те ви до госпође капетанице. С друге стране нека седне Рокса с Малишом; а ти, посинче, седи овде до своје сестре. Г. Јово — ти седи овде до овог нашег Београђанина, а — ми остали сешћемо овако редом — једно до другога.

Госпођица Рокса стаде се устезати. Она ће, рече, после са Иконијом.

— Седи ту, ћери моја, до своје мајке.

С Иконијом се пази к'о с рођеном сестром. То ће бити и наша дика; али, опет, нека си увек уз колено својој мајци. Девојци је најбоља другарица — своја мајка, рече чича Дако смешећи се.

И, госпођица Рокса, на ове благе и мудре речи, овога доброг и паметног чиче, сави своје скуте па седе до своје мајке, а свога брата посади до себе. Малиша, истина, седе, али некако чудно намести уста, а груди му се почеше уздизати и спуштати. Као да је на силу хтео да заустави јецање, које га је, због нечега, почело давити. Сестра га погледа. Разумела га је. Она устаде. Помери га до мајке, па она седе на његово место. Мали се разведри. Он погледа по свима нама, и преко лица му се просу нека детиња радост.

Ја и г-ђица Рокса дођосмо једно спрам другога. Ово нико није угађао.... Моје срце поче да лупа. Она је гледала преда се. Преко лица јој се беше просула нека збуњеност, помешана с чистом, ни чим непому-

ћеном девојачком стидљивошћу.... Још кад сам мали био, моја ми је добра мајка причала о доброту анђела божјих. И моја млада детиња уобразиља малала је те небеске анђеле. Као да их сад гледам. Једни су држали пламене скуте Бога Саваота, а други су с неба слетали доле на земљу, те казивали људма вољу божју. Један од тих анђела сео је спроћу мене. То је била Рокса капетанова; а други, оно плавоко девојче, у белој, као снег, кошуљи и лепом од зелене свиле срмали јелечету, што је једва покривало половину крмезли тканица, преко којих одејајиваху срмали павте, поткићене зеленим и плавим камењем.

Иконија је служила госпођу капетаницу и моју сестру Јелицу; а, мало мало, па би својом руком помиловала по образу малог Малицу, и по нешто шанула својој другарици. Једном јој рече:

— Дѐ, узми, што се стидиш, лудо једна!“ и онда погледа у ме. Као да ми је хтела рећи: „ово је све због тебе.“ Али сам опа-

зио, да и преко њених образа прну лака румен неког девојачког стида. И она се брзо окрете — отрча журно у кућу, да, као бајаги, нешто донесе; а није. Ни она не зна за што је побегла, ако не за то — да чујемо како јој лепо звецкају њени, као млеко бели, ћердани.

✱

— Узми, јеј, сине мој; не стиди се! Далеко је клети Београд! Узми, јеј!.. Ти си овде к'о код своје мајке, — мало мало па би ми пришла Вељина мајка, да ме нуди. А после би ме миловала, и по коси шапољила: Моје коврџе златне... Моја косо свиlena!... И ти, рано моја, познајеш Вељу мога? — упитала би ме.

— Познајем, мајко.

— Благо својој мајци!... А виђаш ли га често? —

— Виђам.

— Радости моја!... И кад си пошао 'вамо својој сестри у госте?...

— Видео сам га....

— Дико материна!... Благо мајци својој!... Узми, јеј, рано моја!... Немој се ништа стидети!... И мој је Веља, велиш, здрав и жив?... Видео си га, велиш, баш кад си пошао? —

— И њега и Јаблана!

— И нашег Јаблана?! А зар ти познајеш и нашег Јаблана?

— Кад сам, 'вамо пошао видео сам га и познао.

— Радости моја!... То су за мајку радосни гласи.... А ја сам се, несрећна мајка, — бринула; и нико ми не умеде тако да каже. Тебе је сâм Бог послао, да мајци донесеш веселе гласе — тебе ми Бог развеселио, сине мој!...

Ја погледах у госпођицу Роксу. Њене очи беху пуне суза.... Ја те сузе никад заборавити нећу.

✱

Ја и сад не знам, како то би. Устаде и она, устадох и ја. Они други осташе се-

дећи. Да ли опазише моју забуну? Не знам. Зовнем Совру. Он дође.

— Прежи!... Да се иде. Одоцнисмо.

— Све је готово.... И јес доцкан. Једва до Царине.

— А што, болан, не причекате док и бата дође? Ми га сваки час погледамо, проговори нам један сребрн глас. То је био глас Иконијин, глас оне лепе плавџке. Она се беше левим лактом наслонила на десно раме Роксино. Обе су ме гледале својим ватреним очима, као да су ме хтеле укорети, што кварим ово лепо друштво.

— Хоћу да идем, драге сестре моје.... Вашег ћу брата јамачно где у путу срести. Казаћу му да похита — јер га овде сви чекају раширених руку.

— Да се ниси на кога наљутио? упита ме опет Иконија и погледа испод очију своју другарицу. Рокса је окретала златну гривну око своје леве руке.

— Боже, зар се когод може наљутити

у оваком дому, међу добрим душама као што сте ви?

Иконија погледа у Роксу, а Рокса у Иконију.

— Па кад се ни на ког ниси наљутио, што онда идеш?... Даље од Царине и онако не можете; а тамо ћете стићи да одавде поћете и после ињиндије, рећи ће госпођица Рокса, и непрестано још окреташе своју златну гривну.

— Ево чике.... Ајдемо!... Немој, болан, ићи! Остани бар још један черек! рече ми Иконија, па се с Роксом окрете и одоше горе шљивару.

У том и Совра истера кола.

— Аха, синовче!... Шта је то?!... Не иде то тако. Сад ћете! Даље од Царине и онако не можете; а у Царину ћете стићи — хај, до поћете кад сунце на копље сиђе, рече чича Дако и погледа у сунце.... Е, синак, нема од тога ништа! Наша је брига кад ћеш ти поћи.... А ти Совро — хајд!

Кола под шупу, а коње у ар! повика чича Дако.

— Шта, зар да идеш, рано моја? Нећеш, живота ми! Сад ће и мој Веља доћи. Хоћу да вас обадва видим овде... А, Бог е тобом био, дијете, ти си овде — к'о у својој кући. Ја чак мислим, да останеш за који дан... А што к'о не би? Куд итате у тај ваш црни Београд? — Ватра га не спалила!... Он ми је доста суза на очи натерао.

— Шта, драгане мој, зар мислиш да идеш, је ли?... Хоћеш сад! Овде не заповадам ни ја ни ти, но чича Дако Смиљанић!... Совро!... На лево кругом! повика г. Јова писар и корбачем опшину по чизмама. У тај мах врисну коњ у ару. Мора да је путаљчић, кулаш га је опет грицнуо озго по врату.

И Совра окрете кола. Смешно се. Ђаво човек! Као да је знао, да ми то неће бити криво.

У тај мах вратише се озго Иконија и

госпођица Рокса. Погледаше за Совром, па се онда упутише право мени. Смеше се. Осетио сам, да ме је нешто стид. Оне прођоше мимо ме.

— Хајдемо да чика Даку пољубимо у руку, рече Иконија и ђаволасто се осмехну на ме.

*

Није прошло ни четврт и оздо се помолише два коњаника. Познадох Јаблана. Познадох и Вељу. Још је носио обешену руку. Цела кућа вриену од радости. Потрчасмо им сви у сретање. Само чича Дако оста пред кућом. Он хоће свога сина ту да дочека.... Он се не да преломити — ни у жалости, ни у радости. Ових типова нестаје у нас. Ја се, од то доба, још ни с једним сусрео нисам.

— Ми смо се, господине, видели у полицији?.... рече ми Вељо и пружи ми руку. Видесте ли шта оно хтеде бити и од мене и од мога Јаблана? . . . . .

Ја опет остадох на стану код мог
 газда Мила. Ово је трећа година.
 А и што бих мењао. Газдарица Јела
 пазила ме — као да ме је родила.
 Газда Миле тако исто. Ретко које јутро
 да не би ошкринуо врата, да види, да ли
 сам устао. А ја сам обично ранио. Оно
 што се јутром научи — не заборавља се
 лако. Он би ми рекао: „а, гле, Бога ми
 си поранио! Тако, синак, тако. Читај, пиши,
 учи — дов си млад. Што сад уграбиси —
 то ти је... Хеј младости пушта, ја брзо ли
 прођеш!“

Оне године школе су доцкан отпочеле.
 У призренској се легији говорило, да се
 ни отварати неће. Сваки се час очекивала

објава рата Турској. Неки су се почели и љутити, што се ова ствар, на очиглед, разблаци. А све је спремно. Народ је одушевљен. Због тога се, кажу, и војска побунила. Тражила је — или да је пусте да удари на град, или да се кући враћа. Неће она да је од јутра до мрака пљују муве....

Неки би тек рекли :

„Кад ће нам доћи повољнији узрок за објаву рата?... Да смо Ашир-паши платили, не би нам бољу услугу учинио. И сад се још оклева!“

А други би додали :

„Море, док оне плашљивице окружују кнеза, од овог посла неће бити ништа — видећете! Ово је до сад требало као ножем пресећи. И пусте ли, да ову ствар дочепалукава дипломација, онда ће све бити — смућкај па проли. Залуду ће нам бити сва мука и наше лежање.“

„Хеј, људи, од нас никад и ништа! Ја

опет мислим, да смо издати. Проклето злато — кадро је све да учини!“ говорили су други.

„Бога ми, и ја нешто од тога зебем. Ово ми је развлачење са свим сумњиво. Народ сав стоји — као запета пушка. Ала, да га нешто пусте на град — не би се знало ни где му је место: са црном би га земљом сравнио.... Не, не, ово нису чиста посла! Ту је неки ђаво заб'о свој прет,“ прихвати један мој друг, што се био упи-сао у призренску легију.

„Ама, нека ме само пусте, ја ћу с мојим друговима први узлетети на градске бедемове и ту забости српску тробојку!“ рекао је Раде Шуманац, друг Вељин.

Пред саму јесен пуче глас, да је изашла наредба да школе отпочну. Нашу је ствар, рекоше, узела у своје руке европека дипло-мација. Ми се сви живи охладисмо.

„Ето, докле нас доведе наше оклевање“, рече онај мој друг из призренске легије.... „Ако Турци и даље не остану у Србији,

ви ово обрите“, рече он и ухвати се за десни брк.

Беше то једне лепе јесење вечери. Сунце је на западу. Преко њега превучене две дугачке облачне пламене пруге. Као да су га демони вукли у своје подземно мрачно царство. Оно се отимало. Водила се очајна борба. Борба мрака с даном; борба живота са смрћу; борба овога с оним светом. Небо се у крв претворило. И том се крвљу и земља облила; а тихо огледало Саве и Дунава пламтело је неком чаробном ватром. Свеж поветарац пирушио је оздо из непроходних равница негдашње Паноније; а већ жутило тополово лисје беше почело да шумори некакве заносне вечерње бајке.

У том се врата отворише. На врата уђоше два човека.... Могу ли својим очима веровати? То беше главом чича Дако Смиљанић и његов син Веља. Веља ми полете у наручје. Грлили смо се и љубили, као

два једина брата, што су их дуге године и незнани светови растављали.

Он ме после узе за руке. Стеже их, па ми се добро загледа у очи.

— Па, брате, јеси ли ми здрав?... Знаш ли, болан, да сам једва чекао да те видим!... Јеси ли нас поглед'о?!

— Здрав сам, драги Вељо; а ви?... Још питаш, јесам ли вас поглед'о?! Преварили сте ме. Јуче сам вас вас дан чекао код Чукарице. Газда Миле ми јутрос рече, да је од неког чуо, да ћете тек овде бити у идући петак.

— Хвала ти; а где је газда Миле? Ето, отац је дошао, да му за оно благодари. Хтеде и мајка поћи. Хтела је да види како ти овде живиш. Море, болан, ти си ми у кући много места отео! Нема дана, када се о теби не поведе реч. Кића увек дода, да те је он први видео и с тобом се разговарао.... И он те је поздравио, и сви су те поздравили — и чича Степан, и наја,

и стрина Илинка и Јаблан.... Стани.... Тебе је још неко поздравио.... Де, чик, погодн!“

Осетио сам како ми пламен пође низ образе.

Чича Дако стао па нас гледа. Пуне му очи суза, а као смеши се. Ја приђох — да га пољубим у руку. Он трже руку. Загрли ме и у чело пољуби.

— Нека сте живи, децо моја!... Тако. Пазите се. Ви сте овде у туђини. Туђина је тешка, кад се нема свога, рече он, а глас му је дрктао, као да ће се сад заценути. — — — — —

Ето и газда Мила. Од некуд чуо, па дојурно. С чича Даком се у образ пољуби.

— Добро ми дошли! Тако вас хоћу! А није, к'о до сад. Дођете и одете, а моје куће и не видите, а колико сам ја соли и хлеба у вашем дому појео!... Добро ми дошли!... Шта ради газда Степан, снаха Јока и снаха Илинка?... Јесу ли вам сви остали на дому здрави? питао је даље газда Миле.

— Здрави смо сви, Богу великом хвала!
А твоји како су? упита чича Дако.

— Сви смо здрави и весели, весели,
што у своме дому видимо своје добре знанце
и пријатеље.... Хајдемо горе! А, што ће
мојој Јели бити мило! Причао сам ја њој
— како сам се у вашој кући проводио.

И они изиђоше. Ја и Вељо остамо сами.
На пољу се чу и глас газдарице Јеле. —

— Јесу ли моји здрави?... Знам —
одлазио си на Љубовију? упитах Вељу.

Преко његова лица сину нека врста
румени. Он ме погледа. Као да ме је нешто
хтео упитати; али му реч застаде. После
ће тек рећи:

— Здрави су. На дан пред наш пола-
зак отишао сам с чичом — да им кажем
збогом. Сви су те поздравили. То су
добри људи. Сви су нас допратили до наше
куће.... Само капетан и твој зет остадоше.
Они никуд не одмичу. Времена им ова не
даду одморка — ни дању ни ноћу....

Веља хтеде још нешто рећи. Погледа

ме право у очи, као да је у мојим очима, на лицу моме, хтео нешто прочитати. Јес, то се познало по нечему, што је било у његову погледу; по нечему, што је било у изразу црта на лицу његову.

— Поздравила те и госпођа капетаница и.... И он опет застаде.

— И г. Јова писар?...

— И он те је поздравио. Причао ми је, како си јахао на његову кулашу, и како си се добро на њему држао....

„Море, онај јаше!“ повикао је писар Јова. Кад смо пошли, сви викнуше — и твоја госпођа сестра, и госпођа капетаница — да г. Јова узјаше мога зеленка, а ја његова кулаша! Тако смо и урадили. Капетанова су кола ишла напред. Ми за њима — исто онако, како сте оно и ви нашој кући дошли. Причали су ми — све....

И Вељо се замисли, па ће од једном окренути:

— Ама, је ли могуће, да ми један на другог тако лично? Они сви, ама баш сви

— и чика, и наја и стрина, па и наш Кића и капетан и г-ђа капетаница и.... и сви, што су те видели и познали, кажу, да смо — као расечена јабука!...

И онда одемо на огледало. Огледали смо се; погледали се, па се опет огледали. Чудо божје! Ми смо један на другог необично личили — и растом и косом, и очима и погледом и — готово сваком цртом на лицу; али откуд и једном и другом ове белеге на челу?... Замислимо се. Ја сам мислио о госпођици Рокси; мислио сам и о оном плавоком девојчету. Веља ми не каза — да ли су ме оне поздравиле. Он о томе ћути; а мало, мало, па ме погледа и — заусти да ми нешто каже, па — застане.... И сад ћути. Замислио се. О чему ли он сад мисли? О њој. То знам. И — погодио сам.

Ово ћутање прекиде један жив разговор, који се чу на улици.

— Та шта ти мени кажеш! Не по-

знајем ја Вељу! Ето, овде је свратио — овога часа. Иде с једним чичом...

— Има ли везану руку?... упита неко.

— Опет он! Ама да га видим у хиљади — познао бих га. Нема везану руку; али опет, овде сам најтањи, ако оно не буде он.

То су били Вељини другови. Сви из призренске легије. — — — — —

У две три речи би одлучено, да Веља остане са мном у стану, и да се храни, као и ја, код газда Мила. Од две се речи погодише. Два дуката месечно, двеста ока пшенична брашна; два дебела брава за посек и једну сланину. Толико обећа чича Дако, а на то пристаде и газда Миле.

У вече смо сви заједно вечерали. Газда Миле добио од некуд и тазе рибе — једног шарана од две оке. Жут к'о лимун; а и у сомчету је било ока, ако не и више. А сви смо рибари. Чича Дако нарочито.

Још не бесмо ни у пола вечере, а ето

ти и Вељиних другова из призренске легије. Газда Миле их позва на вечеру.

— А, ми смо смазали два ћевапа. У сваком је било по аршин, рече онај што је мало пре доказивао, да је Вељу познао.... Него дѣте — понудите нас чашом вина, па ћете одмах видети, да ми нисмо они, који се дају нудити!

И онда сви поседаше. Онога збора, оне веселости, онога ћеретања — одавно било није. О чему се ту није говорило! И још се једна тема честито није ни отпочела, а већ се прелазило на другу. Започело се о риби, па се прешло на пливање. Газда Миле је доказивао, да није истина, да је риба нездрава — само, рече, кад се добро зготови и кад се вином прелије. И онда би одмах почео да точи чаше. А и беше му некако добро црно вино — да га у марами носиш. С газда Милом се слагао и Раде, Вељин друг; а Срета Шеврљуга још је непрестано доказивао, да рибу не треба јести у оне месеце, у којима нема писмена

„р“. Он је то, рече, „искусио“ сам на себи. У јулу је једном појео печена језа, па га одмах ухватила грозница, и држала га чак до међудневица. Један од Вељиних другова оде доказивати, да је лудо веровати, да на рибу може утицати писмо „р“. Он у то не верује.

— Е, немој ти ту да ми се правни високоучен! рећи ће му Срета, који је много полагао на писмо „р.“

Један ће рећи, да рибу не ваља јести само на жешке дане. На то ће додати Срета Шеврљуга, да је ово крај августа, па је опет топла вода. Он се данас с неким из призренске легије купао, и, рече, да је два пут овога лета Саву препливао. Данас је, вели, силазио чак до под град. Вода мала — што никад. Око града би могли и топови проћи, а то ли пешаци и коњаници. Он мисли, да на град ваља оздо с воде ударити.

— Море, људи, пита ови наши чекају? Зар не видите, да војска пропаде погле-

дајући. кад ће јој се рећи — или, да на-
пада. или да се својим кућама врати. Да
им је неко платио, не би овако радили.
Камо срећа, да су нас одмах пустили. Да-
нас не би ни један Турчин био у Србији....
А овако, ја не знам, је ли истина што неки
причају, да је шест шлепова турске војске
ноћу протурено које у смедеревски, које
у шабачки, а које у београдски град. И
све их Швабо пропушта. Дању иду сре-
дином воде, а кад се близу града нађу,
они к'о наседну; а кад у јутру, а оно ни
лађе ни шлепова.

Неки су у ово веровали, а неки и нису;
али су сви из призренске легије осуђивали,
што већ давно и давно није објављен Тур-
цима рат. Ту, рече, није требало ни часа
часити. Војску је ваљало одмах пребацити у
Босну. Тамо је све готово; а овако — за-
луду нам сва мука!...

— Е, децо моја, учиниће чича Дако,
ја не знам, како би било с овим вашим
Турцима по градовима; али Босну није

баш тако лако освојити. Ви то, децо моја, не знате. Бошњака Турчина мо'ш оборити, метнути му нож под грло, па ће ти и опет повикати: „е, не'ш влаше; не'ш, бели!“ И приклаћеш га. И он ће издахнути, али верујући, да га ђаурски нож не може заклати. Причао ми је Јовета, хајдучки арамбаша, — има томе више од двадесет година — да је са својих тридесет друга у Мајевици сачекао Селим-бега Кавадаревића, бесна Турчина, који је много јада задавао босанској раји. Селим је јахао на своме јагрзу. За њим је ишло шест Турака. Хајдуци опале из пушака и сву шесторицу оборе с коња. Сâм Селим остане. Ни једно га тане ни окрзло није. Пред њега излети сам Јовета — к'о и сваки горски вук. Наслони запет џевердар Турчину на груди и — викне му:

„Сјаши, Турчине!...“

Турчин се окрене. Његови другови — ни ногом мрднули нису. А тридесет хајдучких цеви упрто на његове груди.

И, шта мислите, шта је радио? упита чича Дако, а преко уста му прну лагачак осмех, који је хтео рећи: још сте ви млади, децо моја, за ове ствари.

Ми сви зинусмо.

— Шта је радио? Сишао е коња и предао се арамбаши, рече онај, што вели, да је овога лета два пут преплив'о Саву, и да је увидео, да се на београдски град може и с воде јуришати.

Чича Даки прну лак осмех преко усана. Он настави:

— Селим-бег баци узде своме јагрзу на врат, па обема рукама распуча кадвљи јечерму, па раздрљи груди, погледа с правим турским поносом преко свих оних, на њ наперених, тридесет хајдучких циви, па повика:

„Удри, влаше!... а ја, бива, сјахат нећу!...“

— Па? упита један од Вељиних другова.

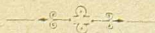
— Па, плануло је тридесет пушака, те

се од Селимових груди начинило решето?
— је л' де чича Дако? упита онај, што
жали, што прво није Босна узета.

— Не. То није дао арамбаша Јовета.
Он спусти свој џевердар, па ману на своје
другове, те и они спустише своје диљке.

„Хајд', Турчине, пролази? Нека ти је
прост живот! Ти си га данас заслужио“,
рекао му је....

Турчин обори главу. Као да га то по-
стиде. Он оде. Од то доба није се чуло
да је кака зулума чинио босанској раји.
Шта више, многи су причали, да ју је, у
више прилика, бранио — од каквих мах-
нитих балија и потурица.

VI

Ја сам с Вељом остао у стану код газда Мила, све до оног несрећног дана. Рођена се браћа нигда онако запазили нису, као што се ја и Веља запазисмо. Заједно смо ишли до школе, а заједно од школе кући. Један би другога пред школом сачекали, кад би се десило, да који пре из школе изађе. Цео нас је свет држао, да смо рођена браћа.

— Мора да су близанци, рече гласно једна старица својој други, кад у шетњи мимо њих прођосмо.

— Баш се види да су браћа, рекла је једна госпа на свадби Миладина Брњоша, који је нашег газда Мила окупио, а нас наш газда повео као своје прикумке.

— Ништа лепше но видети, да се овако лепо браћа пазе, приметила је баба Стојка, кад је оно навијала платно нашој газдарици Јели.

— Па они нису браћа, одговорила јој снаша Пеладија, наша лепа комшиница.

Баба Стојка зину. Она погледа у Пеладију. Не верује јој. А Пела је и била ђаво жена. Често се хтела нашалити с баба Стојком.

— Нису, очију ми! стаде се кети снаша Пеладија.

Баба Стојка јој још не верује. Она одмахну главом:

— Враже!

— Јест, јест, баба Стојка. Они нису ништа једно другом — колико ти Пеладији и Пеладија теби, умешаће се у разговор наша газдарица Јела. Наш Стева је из Горобиља, озго од Ужица, а Веља је из Љубовиће, тамо негде од Подриња.

Ово нам је обојици испричала сама Пе-

ладија, кад смо једном стали пред њену капију и с њом се разговарали....

Опазио сам одавно, да и сâм Веља о овој нашој наличности радо говори. Једном је у сред Ћутања рекао:

— Не може бити да тамо, где стоји сличност у лицу, у очима, у коси, у стау — нема и сличности душевне.... А, зна се, да се симпатије јављају узајамно. Антипатије тако исто. На кога ја, без објашњива узрока, омрзнем, нема примера, да ме он може заволети... Ето, мој отац, моја мајка, мој стриц, стрина Илинка, мој Јаблан — сви моји о теби говоре с неком милоштом и топлином — ама као да си се у нашој кући родио!... После... после — има ту пуно других примера, рече он нешто мало збуњено. — — — — —

Одемо једном у Кошутњак, да се спремамо за испит. Тога смо дана и ја и он били нешто суморни. Ћути он, ћутим ја. Ја сам мислио, где да проведем ферије?... На моју сестру Јелену, на мога зета —

на Љубовију нисам смео ни да помишљам. Ах, Боже, а тамо би век вековао! Сетим се Совре, сетим се Прослопа, сетим се свега... Сетим се оног убавог путовања... Испред мојих очију прозујаше једне лепе кочије. У њима сам видео њу — анђела душе моје... После се обре преда мном она богата софра и онај срдачни дочек у кући Вељиној... Испред мене мину оно плаво девојче. И као да му чух глас: „болан, болан — зар мо'ш да нам летос не дођеш?!..“

— Једно само не знам, од једном ће прекинути ћутање Веља... И онда се чисто забезекну. Ја га погледах. Он се загледао у траву. Бог с нама био, као да је сам са собом нешто разговарао. Не смедох га упитати: шта он то не зна. — — — —

Кад смо се из Топчидера враћали, он се мало разгали. Разгалим се и ја. Он ће први почети:

— А, нема друге!... Ове године ћемо се лепо провести. Мало код моје куће, мало

код твоје сестре у Љубовији.... Видећеш, то ће лепо бити. Да понесеш и твоју виолину! Оне циганчуре не могу да слушају.... Теби ћу дати зеленка, а ја ћу чикиног вранца.... Море, јест онај писар Јовин кулаш! А, господски се држи! По који пут узећемо и њега. Онај писар Јова — злато човек.... А, шта велиш?... Пристајеш ли?...

— Како год ти рекнеш.

Кад би у вече, он опет поведе разговор о нашем провођењу о феријама. Поче ми опет причати, како су описивали мој пролазак кроз Љубовију, па о томе, како је чича Степан узјахао вранца и отишао да ме нађе; па, онда, како сам ја јахао писар-Јовина кулаша — и све, све до најмањих ситница. Он чак помену, како су за нама трчала она два циганчета и викала, да им уделимо коју пару.... И онда од једном застаде. Погледа ме, поћута мало, па ће тек рећи:

— А што к'о ти не би сам тамо оти-

шао?... Кад си ти — колико да сам и ја. Ми смо и онако један на другог налични.

— Бог с тобом, Вељо, шта ти то говориш?! упитах га, а ни сам не знадох шта да му на ову будалаштину одговорим.

Он оборно главу, па гледа преда се. Бог зна где су му мисли биле. Није ни чуо шта сам га питао....

Пошто смо легли и свећу угасили, ја дуго нисам могао заспати. И таман ми се очи почеше склапати, а Вељо прште у јасан смех. Ја се чисто тргох.

— Вељо! — зовнем га.

Он ћути.

— Вељо! — викнем мало боље.

— А! — одазва се, као иза сна.

— Шта ти је, те се смејеш?

Он опет ћути. После тек рече:

— Ништа. Овамо нешто о писар-Јовином кулашу.... У мало што не одвали шарге на Совриним кочијама. — — —

Сутра дан као да ништа није ни било.

Нисам га смео ни питати о оном његовом синоћњем смеху.

Веља се врло добро учио. Немачки је преводио без речника. И ако је учио права, он се беше одао природним наукама. Много је читао; а по некад би се налактио и тако удубио у нека размишљања.

Једног дана довуче из Народне Библиотеке читав нарамак Кантове философије. Прво сам смотрио — „Општу природну историју неба“... Колико је пута освануо читајући ове — купусаре — како их је назвао Срета Шеврљуга, друг Вељин и познати јунак из — призренске легије, онај Срета, што је пронашао, да је београдски град најлакше узети с воде. — — — — —

Једнога вечера, ја сам решавао један ђаволски тежак задатак из једначина, док ће Веља повикати:

— Тако је и никако друкчије!

Ја га погледам. Он беше устао. Пред

њим је био отворен Кант. Он се од једном окрете мени :

— Ствар је, дакле, са свим проста, рече ми он гласом, као да и ја знам о чему је ствар. У пра-пра почетку образовања наше сунчане системе, сва материја свију чланова што припадају системи нашега сунца, била је у једној усијаној магличастој заједници, чије су границе мећиле чак иза путање Нептунове. И то је био један небески колос, једно сунце, које се окретало око своје осе, од запада истоку. И ова се усијана магличаста маса кроз милиуне година хладила расипањем својих зракова у бескрајне небеске просторије. И тако је, према непроменљивим својствима материје, овај небески цин почео да се збија у све мањи и мањи простор. И у колико се смањивао, у толико му се појачавало обртање око своје осе. И та је брзина окретања на екватору била страховита. С тога су се почели одлупљивати поједини усијани појасеви, онакви, какав ми данас видимо у нашега

Сатурна. И чим су се ови појасеви одвојили од своје пра-пра материје, и они су се почели брже хладити, а за тим, опет по познатим законима гравитације, смотавати у своје нове центре, непрестано окрећући се око своје осе и кружећи око свога првобитног центра, нашег сунца — увек од запада истоку. Тако се образовала прва, друга, трећа и све остале планете нашег сунца. И док су оне биле у усијаном магличастом стању, и оне су се, расипајући своје усијане зраке по пучини небеској, расхлађивале и збијале у мањи волумен, а тим убрзавале окретање око своје осе, које је на екватору било највеће. И од њих се стали оцепљивати обручеви, а ови се, услед брзог расхлађивања, почели сконцентрисавати у своје центре, непрестано се окрећући око своје осе, а кружећи око свога центра — планете, а с овим у друштву, шестарећи око свога првобитног центра, нашег сунца, опет од запада истоку. Тако су постали пратиоци наших планета!...

Па и сама она пра-пра магличаста материја наше целокупне сунчане системе морала је, у искони својој, бити у заједници каквог другог, још већег небеског исполина, па се од њега, истим путовима и по истим законима, оцепила и од њега наследила и своје окретање око своје осе и своје кружење око свога првог центра — опет од запада истоку.... Видиш ли, да је ово овако и никако друкчије?... Сва небеска тела стоје у истим односима једна према другим, као што су стајала, док су у једној општој заједници била. Она су сва потчињена једним и истим законима небеске механике, — повика он као у неком триумфу, а из очију му је сипао некакав досле неоплажен огањ....

После је сео и наставио своје читање, баш као да ништа ни било није.

*

Човекова душа мора да стоји у неким, нашем уму недостижним, односима с весни-

цима нама непознатог духовног света, што га наша душа назире, али га ми не познајемо. Она се усред бујнога весеља и расположености од једном окари и окуњи, а ми томе не умемо узрока да нађемо. Ето, и мене је, исто као и Вељу, нека унутрашња слутња спопала. Једва сам чекао да дођу школске ферије, да се час пре кренемо на тако нама драг пут; али што се тај дан више приближавао, све ме је већа слутња спопадала. Једном сам и сџм у себи рекао: „ти не иди!... Ти не смеи ићи!... Нека Веља сџм иде.“

Али то прође, док би човек оком тренуо, па ми онда изађе пред очи све оно. Све баш. И онда душа моја узлети на једну чаролијску узвишицу, те одатле гледа рај живота свога. И тад лепо осетим како ми срце у грудима заигра. Моја душа разгледа онај природи самотвор, она стане да разбраја оне миријаде рубина и смарагада на вилинеком Брегу Плача, на Брегу Вечитих Суза, па ми се и ту јави анђелска слика

њезина ; моја душа пође мојој сестри Јелици, па се од једном обре пред лепом сликом капетанове Роксанде.... Ни један цбун, ни један шумарак, ни једну стазу, што су у томе, мени драгоме, крају, не може да види душа моја, а да се иза њих не појави њен вити стас, убава слика њена!... Кад и кад испадне преда ме и оно живо плавоко девојче. Оно тек прне као срнче: али њено бајно лице и онај весели осмех заиграју ми у души и њој буде чисто лакше. И онда скочим и сâм у себи повичем: „хоћу да идем!“

Још је већа бура беснела у души Вељиној. Он то није казивао ; али је то душа моја опажала. Очеvidно је, да је све крио што се у души његовој ломило ; али и подземни вулкани, ако и не избију на своја позната гротла, они опет о себи дају јава, било далеком тутњавом, било појединим потресима.

Тако, једнога вечера, он чита свога Канта, а ја Гетеову Ифигенију. Мени се

задрема. Погледам на Вељин сто. Он се налакто, па мисли. Да ли о ономе што је читао? Ко би то знао? Не хтеном га узнемиравати. Устанем полако. Свучем се. Легнем. Заспим. Колико сам спавао, не знам. Тек ме пробуди неки шум. Ја прогледам. Свећа још гори. Веља устао. Прекрестио руке, па ода по соби. Пође мало, па застане. Гледа преда се и нешто шапори, док ће од једном окренути гласно :

„Па јест, одиета, шта је било у пра-пра почетку свију ствари?... Једни веле: у пра-пра почетку свију ствари био је простор. Наравно, пре но што би нешто постало, морало је, пре свога постанка, имати простор, где би се то нешто сместило.... Та ни сам Господ Бог не би могао ни зрно песка створити, ако није било простора, где би се то зрно сместити могло.... Други опет веле: не; чим поменете а пра почетак, ту морате замислити и свршетак. То двоје једно без другога не дају се ни замислити. Почетак је једна тачка

а свршетак друга. Размак између ове две тачке, то је време. Све у времену, ништа ван времена. За то је умесније рећи: у почетку је било време.... Е, али шта је то, управо, време? Како се оно јавља у нашој свести? У промени ствари око нас. Кад би све, што је око нас, било непроменљиво, ми нигда не бисмо добили појам о времену.... И то су само оне промене, које ми голим оком видимо — видимо дан, ноћ, лето, јесен, зиму, пролеће.... Видимо кад цвеће цвета, кад дрва листају, кад цвеће свене, а лист опадне. Али, кад бисмо ми имали микроскопске очи, ми бисмо видели и како трава расте, и како се сокови у дрвећа и шибља пењу и откивају оно чудесно ткиво у листа и миришљаве мајске руже и шебоја. И онда бисмо тек видели, како се пред нашим очима, у једној циглој секунди, изврши више промена, но што их овим нашим несавршеним очима умотримо у једном читавом дану. И од сваке ове мајугне промене до оне друге има један раз-

мак времена. И кад би се добро загледали у ову непрекидну сноваљку промена, ми бисмо опазили, да у читавој васељени друго ништа и не постоји, до непрекидно, вечито кретање најситнијих делића материје. И тако, зар не би било згодно рећи: у почетку је било кретање“....

И онда се Веља замисли. Стајао је тако неколико тренутака. Метну руку на чело, па ће тек рећи:

„Па и опет није тако. Они што ово поричу, имају са свим право.... Како кретање?!.. Да буде кретања, мора, пре свега, бити нечега што се креће. А то је материја; а кретање се материје не да ни замислити без силе, која ту материју ставља у покрет. По овоме било би најлогичније казати: у почетку је била сила и материја.... Па и опет ни ово двоје не би могло произвести кретање, ако не би имало простора, којим би сила материју ставила у покрет. И тако, окрени, обрни, ми се опет враћамо на оно прво. У пра-пра по-

четку свију ствари био је простор.... Али смо сад тек у једном лавиринту, лавиринту без изласка!...“

Он опет стаде. Опет метну руку на чело. Дуго је тако стајао. После се од једном исправи. Из очију му је севао онај исти огањ, што сам га опазио, кад је оно развијао Кантову теорију о постанку света. И онда се осмехну, а по лицу му се просу нека тамна поноситост. Он повика:

„Јест. Он има право.... Нити је било кад почетка, нити ће бити икад свршетка.... Вечито је време, вечито је кретање, вечита је материја, вечита је сила, — вечит је и бескрајан простор!...“

После је опет сео за сто и почео да чита. И ја заспим. Али ме опет пробуди један шум. Веља устао, па ода, час брже, час лакше. По некад застане. Мисли нешто, па опет стане да хода. Прошапће нешто, па опет почне одати. По некад му се преко лица развуче пакосан осмех; а по некад се намршти и узме позитуру, као

да би хтео ногом да луши о под; али то не учини. Док ће једном, са свим гласно, почети:

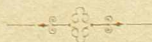
„Тако је. То је изван сваке сумње!... Она ме више не воли. То се са свим види. Слеп је ко не види.... Види се по свему.... А што онако ћути?... Ваља да сам ја ћорав.... Она така није била док њега није видела; а што га не помиње, и то се зна. То је јасно као сунце. А што тога није било, док се с њим није видела?... После, ми смо, одиста, ђаволски један на другог налик. Тако сви кажу. Она само ћути. Крије. И оне симпатије, што их показује према мени, због њега су. Па он и јес леп човек. Мушка лепота. Оне живе очи, па она мушка стаситост, па онај смеон, онај вечити осмех на његовим руменим уснама, морао ју је очарати. Ко је мени крив, што сам сметењак? Сметењаштво је прво смешно, па одвратно, женама нарочито.... Не, не, ја нећу да идем. Остаћу. Остаћу овде. Хоћу да довршим своју студију о постању

света. А он? — Нека иде — сам. Мора. Ја ћу га нагнати. Нека их, нека се усреће!... Ја нећу ничијој срећи ногу да подмећем.... Њој и њему нарочито.... Јест, јест, познао сам ја то још оног дана, када се оно о њему први пут повела реч.... А шта јој значи оно: „кулаш се пропе.... Хтеде да га збаци, али га он само пљесну по врату и двапут руком превуче преко његове, као злато жуте, гриве. И кулаш стаде — као укопан, и само поче да копа ногом!“ А кад нам се погледи сусретоше, она од једном ућута. То сам бар опазио. И још сам нешто тада опазио. Видео сам, како јој уз образе букну пламен.... Она мисли да ја не знам шта то значи!... Па и оно, што ме Иконија једном упита: „дè, чик погоди, да ли капетанова Рокса тебе више воли или твога Стеву?“ — Хм. Зар ја то све не видим?!.. Јест. Иконија зна све. Од девојачког ока ништа се сакрити не може.“

После се мало ућута. Гледао је преда

се. Очеvidно је, да су му мисли летеле истим правцем куда и његове речи. Он се, од једном, трже. Погледа у мој кревет. То беше страшан поглед — поглед гладнога вука. Моје срце стаде лупати.... Он корачи два корака, па застаде. И опет обори главу. Нешто је и сад мислио. О чему? То би једини Бог знао.

VII

Ито се више приближавао Петров-дан, дан нашега поласка за Љубовићу и — Љубовију, Веља је постајао све туробнији, узнемиренiji, замисљенији. И лепо сам опазио, да се, сиромах, отима, али све узаман. Узео би да што чита, али би му се погледи укочили на отвореној књизи. Он није читао. Он је мислио. И ове су га мисли убијале.... Ствар је са свим јасна. Он је капетанову Роксу заволео, заволео — до лудила.... Има љубави што тињају, што плануцају. Вељина је љубав сагоревала. Она је била вулкан, вулкан што за собом оставља пустош и развалине.

Било је крајње време да и ја о целој овој ствари мало озбиљније размислим. Сви се

конци ове жалосне драме укрштају у једној јединој тачци. У томе, што ја и Веља у свему један на другог личимо. Ја сам Роксанду заволео свом душом својом.... У првим клицама љубави има пуно жилица. Њих није могуће све умотрити. Описати још мање. Истина је, да се њени образи зажаре, кад нам се погледи суусретну; истина је, да се моја душа топила у зрацима ове анђелске појаве; али је истина и то, да у њеним очима сине некакав небесни пламен, кад се о Вељи поведе реч. Наклоност, коју сам опазио према мени, само је одблесак њене љубави према Вељи. И у колико ме је породница Вељина обасинала милоштом, у толико се и у њеној души разбуктавао пламен љубави према Вељи, а симпатија према мени, слици Вељиној. И ја, звекав један, у томе гледах Роксандину љубав према мени! А, као за инат, нисам хтео да чујем један унутрашњи глас, који ми је често наговештавао: „она воли Вељу.“

Ја сам тај глас први пут чуо за со-

Фром оца Вељиног. И онда сам скочио — да бежим, да мога супарника не дочекам, да својим очима не видим развалине своје прве љубави. Али онда и она скочи. И то ме збуни. Збунило би свакога. Оне очи, онај поглед, онај вити стас — кога још не би збунили, опили — залудели?!.. А да сам само запазио, како она прва с кола скочи, како ватрено стаде да грли и љуби оно лепо плаво девојче, па како притрча Вељиној мајци, те јој врео пољубац притиште на руку!... Онако се само своја мајка љуби; а зар Вељина мајка није и њена мајка?... Ох, па и опет ми се чини, да то тако није, да то тако не може да буде!...

Е, а од чега се то Веља престравно? Шта је то његова душа умотрила?... Још питам, пита?... Љубав је вечита сумњалица. Њена је основа чежња, а потка је презање. Она се од труна престрави. Она у труну види и свој рај, и своје разорене наде.... Није му ни оно без ичега, кад ме

оно дочепа за руке, кад ми се упиљи у очи, па повика: „море, болац, ти си ми у кући много места заузео!...“ А он је то хтео рећи: „ти си ми у срцу Роксину много места отео!“

Јест, то је то значило.

*
* * *

То је било у очи самог Петровдана. Испите смо положили одлично. Веља ми је изгледао врло расположен. То и мене мало охрабри. Таман је сад згода, да му поменим; али да хоће он, нешто, да почне први! Одавно нисмо дирали у ово тугаљиво питање. Као да смо се оба нечега плашили. Били смо уговорили, да погодимо Совру, да нас баш он вози; али је Совра некуд отпутовао, како нам каза газда Миле....

— Дакле, и то се сврши, почеће, срећом, прво Веља.... Сутра имамо Петровдан. Хвала Богу!... Море, што нема твога

Совре? Прекосутра ти ваља поћи, а ја ћу, у име Бога, накустра.

Она ми се соба окрену. Шта му сад ово значи? И добро сам се одржао. Само га, као шале ради, упитах:

— Како то — „прекосутра ти ваља поћи?!“ — Ја мислим да си хтео рећи: „прекосутра нам ваља поћи?“

— Имаш право. Требао сам ти раније казати; али сам те хтео — обрадовати....

И он ме чудно погледа.

— Ја те не разумем?!

Он се мало збуну. То се могло познати. Али се брзо прибра. Он поче:

— Ја сам умолио нашег ректора, да и мени допусти, и ако сам правник, да с природњацима ове године идем у екскурзију. Он ми је допустио. Би му још и мило. Чуо је, да се и ја бавим природним наукама.... Помисли само, ово нам је маршрута: идемо на Ваљево. Пећемо се на Медведник.... Одатле ћу видети Бобију и — Прослоп, а отлен се види Баурић, а

с Баурића се види валовита Дрина.... Он ове последње речи изговори с неким особитим нагласком. За тим настави са свим хладно :

— После ћемо сићи у Поћуту, а одатле прекрхати преко брда и дохватити се Дивчибара, Маљена, а одатле сићи у низије Беле Цркве, па после се латити Овчара и Каблара. У Чачку ћемо правити мали одморак, па ћемо се онда кренути Столовима и најпосле Жељину. Као што видиш, имаћу прилике да посматрам и формације ватре и формације воде — ова два највећа непмара на овој величанственој грађевини васељенској.... А ти ћеш, у име Бога, поћи и мојима и твојима — на Љубовићу и на Љубовију. Поздравићеш их све. Моју мајку и мога оца пољубићеш у руку.... Кажи свима, ето мене, на петнаест дана пре, но што ћемо у школу; а отуд ћемо, у име Бога, заједно, — „певајући и пушке мећући!“ —

Веља ми овај свој план откри'е нео-

бичном хладноћом, али и тоном, који је у напред наговештавао, да је то његова тврда одлука.... Ствар се, дакле, окренула са свим на боље. Сад је дошао ред, да и ја своје учиним.

— Баш добро, рекох му. — Као да смо се договорили.... Ја сам баш мислио, како да ти поменем?... Моја се браћа деле. Хоће очи да поваде.... Ево ти писма. На, па прочитај. Ја морам у моје Горобиље — да браћу, како тако, измирим.... Од онаке јаке задруге, па шта хоће да буде!... Инокост на селу, готова пропаст, готова сиромаштина! А моја је кућа у Горобиљу и прва и најача, од кад се за њу зна....

У први мах опазио сам, да се Вељини образи запламтеше неком чудном ватром, кад чу, да и ја нећу да идем на Љубовију. Али кад му поменух браћу, њихову заваду и деобу и кад му пружих писмо, он се мало умири. Устаде. Узе писмо и стаде га читати. Оно је било као поручено. Ево шта у њему пише :

„Ужице, 4. Јуна 18**

Драги мој Стево!

Ако си рад чути за наше здравље, ми смо ти, да речеш, Богу хвала, сви здрави, а што се весела тиче, оно ти је давно нашу кућу оставило. И, како год хоћеш, никаква нам добра у кући нашој!... Онај пекиџан, снаха наша, снашла је, да Бог да, горска немам, кућу нам разори и у чељад мржњу и заваду посија!... А они мој смољо, не било га, како да му рекнем, пустио, те га овај белај узјахао и завилично, па шњим витла, куд јој њена женска ћуд мигне!... Зло, те велико зло, у кући нам се распртило!... Тражили смо у капетана Штула изун, да се дијелимо. Ваља бјежати од зла, па ма у гору, или у воду. Он се много затеза. Вели и он: „штета је, болан, да се овакав дом и оваква задруга поцијена. Али кад и он виђе, да нам се под шљеме, Бог с нама био, подвукао сâм нечастиви, он онда рече: „чините шта знате.... Али хоћу да и онај из Биограда дâ своју ријеч....“

Ето, сад знаш муке наше. Чим овај мој абер примиш, а ти јашин коња, па полази вама нама. Петроније Пивљак снимо је доље нешто луча и катрана.... Мо'ш и шњим. Добри су му

воњи. А нешто ћемо му и платити... Не дођеш ли, онда, до године, немаш коме долазити!... То ти је наше брацко поздравље!...

Твој брат, Милун.

— Па ти ово, одиста, мораш ићи? повика он, а на лицу му се указа некака притајена радост.

— Као што видиш.

— А кад мислиш да мо'ш бити готов?... Ти ових ферија треба да идеш и тамо нажима, рече он и мало се као замисли.

— То ће зависити од тога, хоћу ли моћи браћу измирити.

— А ако их не мognеш измирити?

— Онда ћу остати да и ја при деоби будем. Ако пристану да се не деле, поклонићу им свој део; а ако не хтену, одвојићу га, па ћу га дати Циганима, а њима не.

Веља се беше замислио. Као да ни слушао није шта сам му говорио. И онда поче више у себи но онако:

— Не идеш ти, а не идем ја.... А како ће нас сви погледати!

— Па иди, човече, ти!... рекнем му. Али он ми не даде ни довршити. Он окрете:

— Не, не, ја не могу. Никако ја не могу — без тебе нарочито. А особито, ја сам толико наваљивао на нашег чичу, да ми допусти, да и ја с њим идем. Па сад?... Шта би он рекао? Не, не, то би било детињасто од мене.

— Остави ти то мени, да ја све уредим како треба!... Има ту три стотине путова и излаза. Зар би, болан, могао оставити своју стару мајку, да за тобом чезне и да сваки дан погледа, кад ће јој се њен јединац помолити? Не зна она за твоје екскурзије, ни за твоје вулканске и нептунске формације. Она зна, да о Петрову-дне сви ђаци иду својим кућама. Не, не, ти мораш променити свој план. Сем тога, ти би и мени учинио једну љубав. И ја имам тамо који су ми мили и који ће ме погледати. Хоћу да им одеш и да им кажеш, пита ме је помело, те им не дођох..... После, хоћу, још неког да ми поздравиш!...

Ја ту ућутах. Опazio сам, како Вељи букнуше образи. Он ме оштро погледа. У томе погледу беше нечега, како да кажем — да не кажем животињског, али свакојако — тако нешто....

— Хоћу да ми поздравиш и у место мене омилујеш и пољубиш малог Кићу. С њим сам се прво из твоје куће упознао. И томе познанству имам да благодарим, што су између мене и тебе и твојих добрих укућана засноване ове миле и драге везе пријатељства и срдачне љубави.... Упитај га, шта учини с оним проклетим Милосављевићима?... Јесу ли се једном смирили?

И док сам ја ово говорио, опazio сам, како се Вељине груди шире, а лице му се чисто поче преображавати. Он од једном скочи. Рашири руке и паде ми око врата. Он се, просто, гушио од узбуђења. Он повика :

— Стево, брате.... Опрости!... Сад видим... Ми смо, одиста, браћа, браћа рођена,

више него рођена.... Ради како знаш. Ја ћу слушати!...

У тај мах зачу се нека граја на улици. То су били наши другови. Међу њима је био и Срета Шеврљуга. Његов се глас најпре и чуо. Весео као и свакад. Ни мало га се не тиче, што је из једног предмета пао, а из три није ни полагао. Оставио је то за јесен, док се мало боље спреми и прибере. А већ је, вели, пронашао пут, како ће га пустити да „поново“ полаже...

— Платиће оканицу вина, ако нам буду измагли!... Хеј, голи синови!... Јесте ту?!... повика он и бану на врата. За њиме уђоше још њих петорица, сви до једног јунаци из призренске легије. Али опет — то су и добри другови и добри ђаци. Без њих никад ни једно ђачко весеље није могло да буде. Та им је особина остала још из доба кад су се, после бомбардања, спремали да узму београдски град на јуриш. И ове смо се вечери, што но кажу, турски провеселили. Били смо и код Баре —

наравно у један по поноћи. Па и то је било на предлог Срете Шеврљуге. Веља се био расположио, што нигда до сад. —

— — — — —

Сутра дан нам газда Миле јави, да је и Совра ту. Био је чак у Крушевцу. Веља је скакао од радости — као мало дете. Био се решио, или да га Совра вози, или нико други.... Први дан по Петрову-дне могли су рахат стићи у Ваљево. Тако су били поранили.

VIII

Путовање је што и опијум. Оно ти, мало по мало, душу уљуља у неке заносне снове, а срце покрене на живљи рад и откуцавање. Путовање је, у неку руку, зурка, кроз коју наша душа најрадије гледа дивоте овога белог света; оно нам ошкрињује завесе, иза којих је пукло поље наших жеља и наших пожуда... Путовање ти свакога минута пред очи износи незнане дражи незнана света.... Реке, потоци; њихово заносно хучање и шуморење; камене клисуре, сиве и стрме литице, далеки плави врхови планински, што се, рекао бих, као какав горостасни зид, испречили тамо на далеком зренику, те ту међе између ове црне земље и горе плавог

азурног неба; непрекидано вескање тичије, почињући од несташне жутовољке, што као трен ока из цбуна у шумарак прне и само учини: Ђуруш-ћи, Ђуруш-ћи!... па до сурог орла у облаку, што својим монотоним кликтањем прекида онај танани вео неме тишине, што је заогрнула тамне непроходне гудуре и дубодолине; од итлене и веселе веверице, што чисто пркосећи и зачикавајући својим вратоломним скоковима прелеће с гране на грану, с дрвета на дрво, непрестано држећи корман својим вунастим црним репом, те тако одржава на карару повијања витих гранчица са њеним враголастим љуљускањем и обзирањем час лево, час десно, час доле у честар и шумарак, а час горе на врхове зелених јела и букава, па до оног тијаног брујања мипријада мајушних инсеката; од неуморне пчеле раднице и малене бубе Маре, што лази преко савела лиска, па до вреднога мравка работника, што се под својим огромним пленом угиба, носећи га преко својих

долина, урвина и дубоких удоља, — све су то, учини нам се, наши стари познаници, јер они сви мрморе једним и истим немуштим језиком, који душа наша и душа свију народа чује и разуме.

Оно, док сам отишао до Горобиља својој браћи, и оно, док сам се вратио у Београд, учинило ми се, да је то био један кратак и сладак сан. Сад сам се пробудио. Оне веселе и тужне успомене, што се пред мојом уобразиљом разматавају као какво свино невестино платно, — сад су опет постале једна тужна јава.

*

Брзо сам свршио посао у моме Горобиљу. Браћу сам поделио, а то ће рећи: нашу кућу раскућио. Друкчије и није могло да буде. Завада и омраза беше, што но кажу, прешла и на псе и на мачке и — на врапце на кутњем слемени. Једини спас била је још деоба. И ја дам свој при-

станака. Поклонио сам им и свој део. А шта сам и могао друго радити? И онако би га свет разграбио. Свет је такав. Он воли да што туђе макне, но своје да очува. Браћа ми као дадоше реч, да ће се од сад пазити. И још ми нешто обећаше. Слаће ми, веле, сваке јесени по качицу кајмака, по врећу јабука и по коју дебелу овчију пастрму. Нека се, веле, зна, да ни ја нисам без никога свога.... Па и сад ми спремише заструг скорупа. Није било zgodнијег суда, а спремили би, веле, и више. Спремише ми и једно печено пиле. Лепо печено!... Само што је с једне стране било модро, а с друге преплануло; а оно што је мало доносило на лучеву смолу, то је зато, што се у нас горе ватра потпаљује лучем.... Збиља, кад је већ реч о лучу, моја ми браћа обећаше, да ће ми о јесени послати и коју цепаницу луча....

— Ви то доље купујете, рече ми старији брат.

— А ми тога овде имамо, хвала Богу, доста, прихвати онај млађи.

*

Кад сам дошао у свој стан, газда Миле не беше дома. Газдарица Јела рече, да је отишао некуд у село, не би ли, колико толико, вересије прикупио. Она ми даде и једно писмо. Погледам, Вељин рукопис. Предато је ваљевској пошти. Пођем да га отворим. Застанем. Осетио сам неки дрхат у срцу. Затворено писмо има у себи нечега што застрашава. Ко очекује зле гласе, боји се, преза; ко очекује добре, још више. По мојој се глави просу читав рој мисли. Мисли електричном брзином носе, и електричном брзином фотографишу. Учинио ми се, да сам видео све — и како су га дочекали — и како се с њим сад забављају.... „Хеј, срећни Вељо!“ отрже се из мојих груди један дубок уздицај....

А требао сам рећи:

„Хеј мој кукавни Вељо!“

Ово писмо као да је у некој хитњи писано.

Нека сам места једва прочитао. Оно је гласило :

„Љубовића, 12. Јула 18**

Драги мој брате Стево,

Ето, једва уграбих прилику да ти пишем. Имам много да ти се жалим. Шта је то, те је цео свет устао да ме изазива?! И као да ту има и твоје кривице. Пустио си ме сама. А морао си знати шта ме вамо чека. Да те брат није позвао да се делите, закleo бих се, да си и ти у овој завери.... Помисли, овамо сви само за те питају. А за ме, ама као да ни жив нисам. Како ме који сретне, прва му је реч: „а што Стева није дошао?“ Па и мој отац три пут за те пита; а кад му казах, да су те браћа одазвала да их поделиш, он ми рече: „штета! Где није јаке задруге, ту нема куће ни кућења.“ А мојој се мајци напунеше очи суза. Жали што и ти ниси дошао.... „Он, рече, нема своје мајке!...“ И стрина Иљинка ушта: „Вељо, рано, а што нам ниси довео Стеву?! И њега је сва наша кућа погледала. Ми њега не двојимо од тебе.“ Па и мој чича

Степан рече: „море, синовче, причувај дер ти ову твоју кућу. Јер ако Стева дође — може ти, болан, дићи очевину!...“ Али Кића, Кића, он ме је двадесет пута ушитао, што ниси дошао, а двадесет, хоћеш ли доћи?!... Иконија само ћути. А, видим, и она би ме ушитала. Стиди се. То се лепо познаје. На Љубовију још нисам ишао. Иконија ми је два пут говорила да одем. Ја нисам хтео.... Да си ти овде и којекако. Сестра ти је доле. А ја?... Ја тамо никога свога немам. Чича Степан сутра полази. Зове и мене. Вели ми: ти јаши вранаца, а ја ћу зеленка.... Сиромах мој чича Степан!... Једини он стоји још на мојој страни. Његов се вранац, знаш, јаше, све једно, као и писар Јовин кулаш.... Ене, збиља, у мало што не заборавих! Овде је, болан, и писар Јова. Дошао је синоћ у сам мрак. Хоће мало, вели, до Ваљева. Њему ћу и предати ово писмо. У Ваљеву има пошта. Овде нема. Он јаше на кулашу. Благо њему!... Него, чујеш Стево, ја ћу то само теби поверити; али само — пет!... Ево, неко већ долази.... Пази добро!... До нас стоји, па да буде цела ствар спасена!... Него — кад ја тамо дођем, онда ћеш све чути....

Твој Веља.“

Ово сам писмо неколико пута прочитао. И увек сам се на његовом завршетку зауставио. И речи и мисли обмотава некакав аветињски сумрак. Оно што бих желео да видим, не видим; а оно, што видим, нема свога развојног облика. Видиш нешто, али је то више неко привиђење. Видим.... То није више производ здравога ума. То је одсенак сенке његове. — — — — —

*

Цео овај дан мислио сам о Вељи и оном његовом писму. Изађем мало да се прошетам. Више сам лутао но шетао.... Шта је то што је узбуркало душу Вељину? Где ли је прави извор овој замућености душе његове? Јесам ли то ја? Па, ево, ја сам се повукô. Пустио сам га, да се сâм загрева на топлини њених анђелских погледа. Она, управо, и припада њему. Они су се прво видели, познали, па, јамачно, и заволели. Мене је тамо донео гô случај.... Што је случај свијо, нека случај и раз-

веје.... Ја нећу више никад видети ни Љубовићу, ни Љубовију. То је што могу да учиним. И то ћу учинити. Овај остатак школских ферија провешћу овде. Има се шта читати, а има се где шетати. Ето, те и таке мисли водиле су ме тај дан по београдским улицама, док ће ме један добро познат глас зауставити :

— А, гле, јесте ви то, г. Стево?... Зар сте се већ вратили?... Зар тако брзо?!... А где вам је друг, г. Веља?... Каква вас је то сила од њега одвојила и — вама нама донела?!..

Ја се окретох. То је била наша лепа комшиница Пеладија.... Ја сам био, тако рећи, пред својим вратима, а, Бог и душа, ни данас не знам, како сам се то упутио своме стану.

Ја станем. Она ме гледа оним њеним враголастим очима. Не, она ме не гледа. Она ме сажиге. Признајем, да ме је нека топлина почела подузмати. Погледам је. Лепа је, пушта — као уписана. Очи црне,

црње од трњина. Лице чисто, бело и вечно насмејано. Јагодице облила нека провидна румен. Чело сведено на округласту амајлију, те овој лепој женској глави даје неку особиту драж; а они црни и свиони праменови њене косе, што се њима несташно шалика некакав тијан поветарац, чисто и душу и срце у човеку занесу, док, опет, оне малене јамице, што се на њеном белом лицу, а под сенком оне свеже румени, час јаве, а час ишчезну — како то већ хоће њени, час јачи час овлашњији лепршаји враголастих осмејака, — просто су у стању човека да опију и да му на очи навуку ону врсту сумрачја, кроз које се неосетно срља у страст, а из страсти у грех.

— Ене, ви сте то, лепа комшинице! И ви се још чудите?... Не чудите се! Те црне очи пита још нису кадре да учине од слаба човека?! одговорим јој, тек онако без икаква смисла; али ја за то у мал' што не добих преко зуба ону њену, као снег белу шаку. Замахну, па је спусти. Њена се

срдитост заврши једним благим и меким осмехом, осмехом што заноси, што опија, што залуђује....

— Одиста вас питам, што сте се тако брзо вратили? До краја ваших ферија има још пуне три недеље.... А где сте оставили вашег друга?...

Ја јој испричах све. Она ме је гледала и слушала — више сањалички. И онда ће ми од једном рећи:

— Нисте га требали пуштати сама. Г. Веља није при свему здрављу. Њему је, по каткад, мутан поглед.... Те су болести и тешке и страшне. И баба Стојка ми једном рече: „ово момче једе нека велика изнутрица. Није само тело, и његова је душа болна. Дај Боже, да то не буде она иста бољка, од које је патио и мој весели Жива!...“

— А одашта је патио баба Стојкин Жива? упитам је. Али она окрете главу у страну, и на ово питање не хте ми одговорити.

Наста мало ћутање. Она га прво прекиде :

— Па што не свратите по који пут? И моме би Пери било мило. И он је мислио да сте ви браћа. Сад зна да нисте.... „Мени је мило,“ рекао је једном, „кад видим, да се овако лепо два млада човека пазе;“ а ту неки дан упита: „ја их сад слабо виђам.... А, ха, збиља, сад је распуст. Они су отишли својим кућама....“

У том је неко из авлије викнуо :

— Пеладија !

— Куку мени, мој Пера !

И онда ми брзо пружи руку. Шта би, ја не знам. Тек ми се учини, да јој је рука у мојој задрхтала.

✱

Кад сам дошао кући, затечем и газда-Мила. Вратио се с пута. Како му би мило кад ме виде. Прва му је реч била: имам ли каквог абера од Веље. У том и газда-

рица Јела донесе још једно писмо. Од кога ли је оно? Дошло је преко Крупња. Отворим га. Погледам. Од Веђе. Боже, шта му је, те је овако изврнуо руку. Не мо'ш да му познаш рукопис. Развучена слова. Неки редови ближи, а неки даљи један од другога. Писато је четири дана доцније но оно прво....

— Већ је био на Љубовији, помислим. Нека ме језа прође. — Како ли је тамо прошао?... Да му није преко усана склизнула кака тамна, а можда и кака страшна реч?... А речи су одблесци ума, оне су оцртаји наших мисли.... Ево шта ми, веселник, пише :

„Љубовија, 14. Јула 18**

Драги Стево,

Ово је већ друго писмо што ти пишем. Ти ћутиш. Ни жив се не чујеш. Сад тек видим, колико ја имам искрених пријатеља. Него можда се још ниси ни вратио из твога Горобиља, а ја те цаба осуђујем. Како било, да било, тек

мени је тешко. Ја тражим, да је око мене чиста ситуација, а она се све више замућује. То се од мога ока не може сакрити, ма да то сви крију, па и сам Тома пандур. Збиља, били смо на Љубовији. Лепо су нас дочекали. Бар се видело, да су се трудили, да замажу ону погрешку.... Кад ме је твоја сестра видела, бризнула је у плач. Мора да је и она опазила. Она, истина, вели, да је од неког чула, да су те браћа одазвала, да их поделиш; али ја видим, да и она неког врага од мене крије!... Па и твоме зету жао, што се то десило.... Код њих смо били на ручку, а код капетана на вечери.... Ах, мој драги брате Стево, ја сам ти у правој смислу несрећан!... Сви су ме држали као мало воде на длану. Али је то било голо притворство. Она је само ћутала; а кад нам се погледи сустретоше, она сва у лицу запламти. Издаде се. Зна да ми је неверна.... Неверница!... И сви опет њој држе страну. Познаје се то, човече!... Мало, мало, па се о теби поведе реч. И она опет ћути. Неће ни име да ти помене. Мисли да ја то не видим. Али ћу ја њима свима доскочити — само ако ми ти хтениш помоћи. У те се јединог уздам; а ако ме још и ти изневериш,

онда није више вајде ни Богу веровати!... Ја сам се, међу тим, тврдо решио.... Борићу се — на смрт и на живот. Преко мене мртва могу, али преко жива неће!... О овоме само ником ништа.... Пет!... Ево их! Чујем им кораке!... Е, нећеш, погана веро!... Још би ти нешто писао; али и сам видиш, да сам опкољен.... Глуво је доба ноћи.... Просто, све се против мене окомило!... Сад збогом! До скорог виђења! Како се ова ствар буде свршила, ја виће — теби прво.... твој

Веља.

Ово ме је писмо још више потресло. Свака ми је његова реч била сумњива.... Сумња! Освоји ли она једном себи какво место, она га после лако не упушта. Сумња! То је нека врста заразе. До шта се она дотакне, она то и окужи. И тамо, где је било бистро, она замути. Куд год прође, она оставља свој талог. Сумња је по себи мутна. И њен је извор мутан, и њен је ток мутан; а оно, куд она дера да издере,

то је тек мрачан понор једног општег неразбора. Исто је тако и с мојим јадним Вељом. Већ и ја разговетно видим, да му је душа болна. А његов ум — шта је с њим? Он, истина је, даје од себе гласа; али тај глас није више онако звонак, као што је некад био. Куцните га... Он шобоће. Он је напук'о.... С тога су и његове мисли искочиле из колосека здраве логике.... Оне су удариле у ледину. Обручи здравог суђења попуцали су. И оне сад јуре у — незнан !...

*

Мислио сам да му одговорим. Нисам смео. Бојао сам се, учинићу горе. Да тражим лекара да му покажем Вељина писма, да му испричам све што знам.... Бољку ваља лечити док је мања, док је у првом понику?.... Аја! Ни то нисам смео. Га, то би било, у неку руку, да ја први о Вељи изнесем тако ружан глас.... Хтео сам, нај-после, да ову ствар поверим газда Милу.

Он је оцу Вељином, па и целој кући њиховој, велики пријатељ. Мож' да би он што знао. Ни то не смедох. То би било да се опет од мене прво чује; а то би значило убити човека.... Бити чорав, бити слеп, бити глув, нем; бити богаљ — то је све ружно; али изнети за кога да је померио памету, то је.... Страшно!... И зар да ја то за Вељу први изнесем? Не. То не могу. За то се решим да ћутим и да чекам на одредбу самог провиђења! — —

Самоћа човека убија. Она је што и тамница. Моји се другови разишли. Ја сам као оно залутали ждрал. Нема ми ни Срете. Јамачно није ни чуо да сам се вратио. А моме се повратку сад није могао ни надати.... Узмем да што читам. Не иде. Мисли ми одлете на другу страну. Одмах ми Веља пред очи изађе, па онда ето и његових писама. А то ме и тера од куће. Дочепам капу, па пођем — куд било. Тако сам и данас радио. Изађем на улицу. На

коју бих страну? На коју било. Тек да се куд било оде. Погледам десно. Смотрим на капији Пеладију. Испратила свога Перу. Он овог часа замаче за ћоше. И таман да пођем на ту страну. То је хтело да буде — онако само од себе; али у тај мах газда Миле те преда ме....

— Добро те не измаче!... Врати се! Добили смо поруку са Љубовије. Од твога зета и сестре. Мислили су да се још ниси вратио из Горобиља.... Веља нам ништа не ваља. Не смем ти ни казати шта је. Не дао Бог ни најгорем душману! Сиромас чича Дака! Шта га под старост снађе!... Снаха Јока ће, просто, пресвиснути.... Није шала — то једно дете, па да их то постигне.... Не знам шта учини Совра?! Ево ти и пасоша. Ни часа не часи. Сви те преклињу.... Хеј, моје весело дијете!... Само тебе помиње. Никог себи не пушта, па ни своју несрећну мајку.... Ево Совре!... Баш добро. Одржао реч! —

Ја просто не знадох шта би. Спремих се — на двоје на троје. Око кола се искипило пуно деце. Ту је и газдарица Јела, ту је снаша Пеладија. Сви ћуте. Седнем у кола. Пођем.... Не знам, да ли коме и казах збогом!...

После један сахат, били смо дубоко у Макишу.

IX

Мора да је газда Миле наговестио Соври, да мало живље тера. Могли смо се кренути из Београда око вечерње, а стигосмо на Колубару — готово за вида. Скела беше на овој страни и само очекујемо док се један возар од механе врати. Вече беше тихо. Оздо од Саве пируши хладан поветарац, а на западу се повукле две три златно-црвене пруге. Високо горе на хоризонту неколико перјастих облачака чисто су пламтели у некој руменкастој позлати. Окосине Мислођина, врхови високих топола и танких јасика, дуги, зелени врбаци — као да беху преливени неком фосфорастом златно-руменом пеном; а гргураве борице Колубаре

што их је тијан вечерњи ветрић, као на какав конац, уз воду низао, преливале су се у миријаде треперавих пламичака, који су се, рекао бих, у једном трену ока и палили и гасили, док, најпосле, не почеше да бледе под тамним велом првог вечерњег сутона. И само још што као алам блисташе у врховима зелених дрва златан крет и јабука на звонику цркве обреновачке. Ово се двоје беше стопило у једну сјајну трепераву звезду. То беше потоњи одблесак потоњег сунчаног зрака..... Тамо горе под Мислођином, монотono је откуцавало звоно на овну поводнику, а иза овога чује се блека оваца, и један звонак глас.

„О.... Ст...а...н...и...ја!“

И оно:

„Ој....Хој!!..“

И док је ово „ој!...хој!“ лагацко изумирало у овом тијаном вечерњем сутону, дотле је, оздо друмом, клоколиро крештаво крцкање товарних рабацкијских кола, што су носила трговачке еспапе за Уб и Ваљево;

а горе страном чуло се опет ајскање уморних ратара, што су са стоком својом хитали кућама својим. По који слепи миш тек би обележио мрку бразду испред мојих очију. И они полазе — на први лов свој.... С оне стране Колубаре види се једна црна група. Неко викну:

„Скелесија!... Скелу 'вамо дај!...“

А далеко оздо од старог колубарског брода јекнуше двојнице тихо и мелодично, оно познато:

„Хајдемо Маро, да јавимо овце;
Ја ћу овце, а ти ћеш јагањце.“

Више мене, горе на једној рачвастој тополовој грани, зацвркуташе у гнезду тићи. Намештали су се, да под крилима своје матере одспавају ову тиху и благу ноћ.

*

Одсели смо у Обреновцу у гостионици код „Три војводе“. Ту смо хтели да се мало прихватимо, да мало и коње одморимо,

па да идемо даље, док ће ми један сед старац прићи и упитати ме:

— Ама, јеси ли ти то, Вељо?... Што се, болан, не јавиш?... А зар ти не знаш где је кућа Обрада Ђука, него да одседаш по механама?!

— Ви мислите за Вељу, сина газда Дамњана Смиљанића из Љубовиђе?... Ја сам његов друг и добар пријатељ — одговорим му.

На ове речи старац се, чисто, успрси. Измаче мало главу и плећа у страну — као да ме боље промери. Он одмахну главом.

— И ти баш ниси ништа род Вељи Дамњановом? упита он, још једнако мерећи ме.

— Ништа. Ја сам од Ужица, а он, ето, из Љубовиђе.

— Е, дијете, нека си здрав и жив!... а ја бих се закleo, да си мога пријатеља Даке син.... А ако Бог да?... Ужицу? —

— Не. Идем сестри на Љубовију....

— Ене, па ти ћеш проћи баш поред куће Дамњанове и газда Степанове!... Знам, свратићеш им — велиш, друг ти је Веља. Поздрави их животом и здрављем! Само им реци: поздравља вас Обрад Ђук! То је доста.... Шта сам ја соли и хлеба појео у тој кући, мој дијете!... Честит дом!... Ама ви к'о рекосте, да сад пођете? Немојте!... Боље је да пораните. За јутра је свака работа напреднија. А, после, с вечера нема месечине. Он се рађа тек по поноћи...

Тако смо и урадили.

Кад сам сео у кола, месец не беше одскочио ни за добро копље. И тај дан још за сунца стигосмо у Царину. Даље се већ није могло. И коњи се беху са свим заморили. Сутра дан смо опет поранили. Прошли смо Прослоп, а зора још не беше забелела. Кад у Љубовићу стигосмо, беше се већ лепо одјутрило.

Кад су кола окренула уз ону узбрдицу, капији Смиљанића, беше ме обузело неко суморно осећање. То беше извесна врста страве што је рађа тамна неизвесност. Било је нешто што ми је ледило и срце и душу. Преда мном је зјапио некакав незнан понор. Из њега је пирио леден дах. То је била некаква ноћ. Ноћ је та хладна као лед, а мрачна као пакао. Моја је душа пред собом назирала једну таку ноћ. — —

Морало се чути клопарање наших кола, кад затекосмо капију широм отворену. Јаблан нас је дочекао на капији. Горе пред кућом беху се сви искупили. Смотрио сам и чича Даку и газда Степана, и стрина Илинку и — Иконију. Ја скочим с кола. Назовем Бога Јаблану и упитам га:

— Шта ради Веља?

Он ми прихвати Бога, па ће тужно одговорити:

— Веља — ружно ради!... Ено га где ода по соби.... Ода — једнако. И дању и ноћу.... Ода и — Бог с нама био, сам са

собом говори. Никога себи не пушта.... Од јутрос се к'о мало беше примирео.... Сви смо се Богу молили, не би ли се на наш дом смиловао....

И тако стигосмо пред кућу. Поздравимо се; али немо, без речи. Чича Даки приђем руци. Он полако трже руку, па прошапта :

— Жив био, синко! Више не рече ни речи. Само што му се из груди оте дубок уздах. Он се окрену оној чељади. Нешто им је хтео рећи. Његове се очи зауставише на Иконији. Њене очи беху пуне суза. Илинка стала код ње, па јој нешто говори. Она се зацелу од плача, па побеге у кућу. Газда Степан ми приђе.

— Баш ти хвала, синовче! Већ те од синоћ погледамо. Он само за те пита. Кад сам му казао да ћеш доћи, он се чисто разведри, и тек ме од једном ушита: „А вози ли га Совра?...“

— Нека Бог сваког обрадује, па и нас, рече газда Степан и окрете главу у страну.

— Овде је, рано моја, и госпођа Јелица. Нека јој Бог да здравља! — Да ње није, не знам шта би било и од наше веселе Кадивке.*) Хоће жена, просто, да превисне. Ово је трећа ноћ, како око на око није свела, те је јутрос госпођа Јелица на зор одведе — да мало прилегну, те да се, јадница, мало мало, одмори....

— А кад си, синко, из Београда? приђе ми опет чича Дака. Сад се мало као прибрао.

Кажем му.

— Богме, добро сте стигли! Далеко се измак'о Београд, клети!... Дѐ, децо, шта сте стали?!.. Дѐте, горе под велики орах! Изнесите простирку и који јастук. Да се човек мало одмори....

Али у тај мах зашунта нешто преко дворинта, зашунта као невидљив шум. То је била Вељина мајка. Она није ни спавала. Умор беше савладао тело, али је душа

---

*) Тако је звала Вељину мајку.

остала будна. Она је чула неки шумор пред кућом, чула, па скочила. Ишла је — час брже, а час лакше. Као да је нешто ослушкивала. Ја јој пођох на сусрет. Она ме угледа. Готово полети. Паде ми око врата, а од себе не даде јава.... То беше више сенка, а сенке су неме. Груди су јој се дизале и спуштале, док од једном удари у дубоко јецање:

— Сине мој.... ти дође!... Јеси ли видео мога Вељу?... Он једнако за те пита!... Боже, смилуј се на ме грешну!...

И у тај мах звекнуше окна на једном прозору гостинске собе. И окна и ћерчица искочише — као да су била од паучине. На прозору се указа једна разбарушена глава. Беше зинула и — занемала. Она два ока светле неком потмулом ватром. Црте на лицу развучене у некакав самртан страх, помешан с неком врстом дивље освете. Вељина мајка полете прозору. Иконија врисну, као да је на гују стала.

— Сине, Вељо, ево твоје мајке!... Не бој се!...

Она глава само се исправи. Не гледа. Зјаши. Из ње је куљао некакав мрак. Из руку му је лоптила крв. Беше се грчевито ухватио за доњи остатак ћерчива. Изгледао је, као мачка, која вреба миша и намешта се, да на њ скочи. Хтео је да искочи на двориште.

Ја му приђем.

— Вељо, шта је то, болан?!.. Зар тако дочекујеш твога Стеву?!.. Имаш поздрав од газда Мила и газдарице Јеле.... Срета Шеврљуга триста чуда, што му се не јавиш....

Он стао па ме гледа. Његова се уста почеше склапати, а лице преливати у једно обличје што буди сећање на нешто што нам је мило и драго. Гледао ме је за неколико тренутака, па ће од једном окренути, са свим мирно — као да ништа било није:

— Ене, зар и ти дође?! А шта учини

с браћом? Измири ли их — или их подели?... Збиља, јеси ли добио моја писма? Што ми не одговори — бар с две речи?... Што си стао ту? Хајде 'вамо у собу. Мени не даду на поље. Веле — слаб сам; а мени баш није ништа. Мало ме боли глава. И то је све.... Ко те је довез'о?... Совра?... Знам. Он је и мене довез'о. Добро вози. Бар ће нас одвести до Љубовије.... А, гле, где сам се ово огреб'о? окрете од једном и стаде загледати у своје крваве руке.

*

Има једна виша тајна, у коју се, по кашто, повуче душа наша. То је нека полу-прозрачна копрена, кроз коју она види своје праисконско порекло.... Има пуно ствари што их ми назиремо, али их не видимо. Ми живимо, али у неком буновном стању. А има једно стање душе наше, кад је пред њом све видније, све разговетније. Изгледа, да и она има и свој сан и своју јаву. Оно што је нама сан, то је њој јаву; а наша

јава није ништа друго, до један варљив сан. Наша је душа видовита, али онда, кад сања.... Има пуно момената, кад она узлети на једну божанску узвишицу. Она се ту освести, јер се ту осветли. Али она има и своју ноћ.... И она има своје не-свестице. И кад она посрне, кад она падне, она се обре у тој ноћи, у тој тами — на дну дна вечитог заборава. И ако — кроз густе слојеве мрака по кашто и сине по који зрачак божанског видеља, то буде колико да се обасјају оне паклене немани, што се по овој језовитој тмини смотавају и размотавају. — — — — —

Таман хтеднем да пођем Вељи, а неко ме ухвати за рукав и полако рече :

— Ако Бога знаш, немој му ићи сâм!... Хајдемо заједно! То је била моја сестра Јелица. — — — — —

Веља се беше са свим умирио. Био се чак и расположно. Слабо бледило на лицу и нешто мало помућене очи још беху остаци његове тешке бољке. Ја и моја сестра

седели смо с њим у соби. Она му заустави крв и привеза ране на рукама, непрестано шалећи се и причајући нам којешта. Каза нам, како је писар Јова, сад о прошлом Божићу, у највећем трку, пао са свога кулаша. А кулаш, рече, стао — као укопан.... Писар Јова скочио, узјахао кулаша, па онет у трк — ама као да ништа ни било није. После нам оде причати, како се Саватије латов непрестано и сад кошка с Турцима из Босне и једнако им доказује, како је кнез Михаило већ углавио са Султаном, да нам преда Босну. А Турци само одговарају: „Е, валах, Сабатије, баш то, бива, не море бити!... Босна, болан, није ни везен јаглуk, ни јабука сенабија, да се коме на пешћен даје!.... Јами, јами, Сабатије, немој ту којешта манитати!... Што бити не море, не море!...“

Стрина Илинка, у два маха, улази у собу и доноси нам још ланених крпа за завоје; али оне нису више требале. Вељине руке биле су завијене.

И Вељина мајка, мало мало, па нам дође. Један зрак наде блистао јој се на лицу и у очима. Не зна шта да почне од радости. Три пут нас је питала, да нисмо гладни.

— Ручак неће тако одмах бити, а ви од јутрос ништа нисте окусили.... Могло би се, на брзу руку, попригати које пиле на младом кајмаку; а има, рече, и врућа млека.

Ми смо се били решили, да не кваримо ручак. — — — — —

Ја сам с Вељом излазио и у авлију. И сва се кућна чељад разведри. Једна божанска зрака, рек'о бих, обасја цео овај честити дом. То беше нада у Бога, да ће се опет све на добро окренути. И чича Дака се, просто, разраколио. Двапут ме је питао за Обрада Тука.

— Ето, рече, и он је старином ту испод Баурића. Ми један за другог питамо, па да смо на крај бела света.... Нема, децо, без пријатеља и добрих знанаца ништа.

Кад 'вако куд пођемо — ми свуда имамо својих људи.... У Ваљеву код Дике, на Убу код Јовице Обренова, у Обреновцу код Обрада Тука, а у Београду некад код Поливака, а некад код нашег газда Мила....

И онда би се опет зачудио, како смо могли за дан стићи из Обреновца до у Царину.

— Е, али то Совра вози! прихвати Веља и благо се осмехну.

— О, Боже, и мајко божја, развесели сваког, па и нас! прошапта један глас иза мојих леђа.

Ја се окретох. То је била Вељина мајка. Дошла опет, па стала, да се наслуша нашег разговора.

А Кића већ није од мене ни одмицао. Три четири пута улазила је Иконија и очима на њ. Зове га, да му нешто каже, а он усуче главом и вратом. Неће. — —

По целом дворишту опајало се живо кретање. Под шупом се реди јагње. И

пси се искупили, па машу репом. И њима нешто мило. По неко тек онако за ништа лане.... Совра изнео празне зобнице. Загледа у њих. Види се, да су коњи све до зрна позобали.... Газда Степан викну:

— Јаблане!... Де, шта учини?!..

Јаблан се одазва:

— Сад, сад!

И не прође много, а Веља ће нешто живље упитати:

— А куд оно оде Јаблан?

Ја устанем и погледам кроз онај разбијен прозор. Јаблан беше већ избио на насип. Узјахао зеленка, па оде све у касу... Оде пут Љубовије. —

— Ја сам замолила газда Степана, да каже Јаблану, да оде на Љубовију до мога Марка... Да му каже, да је мој Стева дошао, одговори Вељи моја сестра и руком ме помилова по образу. — — — — —

Пред сам ручак изађосмо опет сви на двориште. Иконија одазва моју сестру. Све ми се чини да се ствар тицала пите гуж-

варе. Њу је моја сестра умела мајсторски да умеси. Тако су је исто звали и капетановој кући. И Кића ме остави. Он отрча за њима. И он воли да гледа кад се пита меси. Али он још нешто више воли: да гледа кад се пита сече. Његово парче мора бити прво. Кад овако има пите о ручку, он и не руча. Он само пите руча.... Под великим орахом већ почели да постављају. Дебео хлад, а озго од сокојских брда по мало харлија ветрић. И јагње је крцкало поред ватре. Окреће га Живанчић. Беше се сав зајапурио. С једне стране јара од ватре, а с друге илинско сунце.

Газда Степанов се глас чуо доле под кућом — у подруму. Зна се и зашто. Подрум Смиљанића није никад без вина. Чича Дака стоји на капији с неким људима. Један му се тужи:

— Ето, они ме, лепо, сатрше. Ово се више од њих не може живо остати. Да само одеш до њиве у Алијином кључу — заплакао би се. Од муруза нема више ни

трага. Само се црни земља црна. црnilо им се, да Бог да, — и на слави и на свадби!

— Немој кмети, човече! повика чича Дака, готово срдито.... Ето ти ових људи, па нека ти то увиде!... Платиће, ја шта ће.... Баш су ми ови Милосављевићи тежи од свега осталог села!...

— Е, вала, чича Дако, ако им сад не буде суда, онда ми не остаје друго, него е оном сиротињом да бежим у свет!... додаде онај, што му је штета учињена.

✱

Мени се учини, да Веља од једном застаде. Стаде грицкати нокат малога прста. Гледа преда се. Замислио се — онако, као кад ко нешто премишља. Загледао се у некакав предмет, али је тај предмет неодређен. И онда се од једном окрете. Ухвати ме за руку. Стеже — као гвозденим кланцама, па закрешта:

— А, јеси ли сад чуо?!... Ево их свију!

На шта ме, болан, наведе?!... Чуј!... Опкољени смо!... Опкољени!!!...

Ја ни сад не знам, шта ми би, те му рекох:

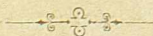
— Бежимо!... У собу.... Брже!!!...

И он ме послуша. Пусти ми руку. Пођосмо. Он иде, али се једнако обзире. Кад у собу уђосмо, он само одукну. И онда поче по соби живо да хода. Нешто је у себи шапорио. Очима повлачи као да нешто тражи. Не. Као да вреба. Из очију му је зјапио некакав суманут страх; а лице му се развукло у једну надземаљску ругобу. То беше нека врста церекања, што се руга, и режања, што уједа. Мене поче страва подузимати. Дао бих читав свет, да му несрећна мати не бане на врата.... У свакој секунди, чинило ми се, да постаје немирнији и усплахиренији. Хођао је, застајкивао је, обзирао се, зверао. — И једном срљну и нешто зграби испод астала. И онда нешто промрља. Ја као да за њ и не бејах у

себи. А кад нам се једном сусретоше погледи, он се, чисто, трже — као да га нешто опржи. Зину. Закоцаћи главу и стаде ме мерити, као оно кроз наочаре.... И онда поче према мени да заузима чудновату позитуру. Лепо сам опазио, како се скупља и наменшта — као мачка кад миша опази. И он се, као дивља звер, устреми на ме. То би у трену ока. Ја само могох викнути:
„Вељо !...“

И то би све. Испред мојих очију севнуше светлаци.... Севнуше и — угасише се. Учини ми се, да ме нешто обли — као блага млакушна киша. И то ме поче да дави. Смрче се.... Испод мојих ногу као да неко измаче земљу, и ја се отискох у један мрачан, бескрајан понор. Кроз ову тмину промицаху бледуњаве сенке: видох моју браћу.... професора математике.... Петронија Пивљака.... качицу кајмака.... Вељина мајка сину гологлава и разбарушена.... Једна врата широм отворена.... На њих умаче Пелацијин Пера.... писар Јова про-

лете на кулашу и стропошта се у некаку провалију.... Иконија и моја сестра проведоше капетанову Роксу.... И онда ми нешто писну у ушима. Хучало је као воденична брана. После и то умуче, али ме озго нешто поклопи, тешко као планина, а врело као усијан сач.... То беше некакав мрак, изливен од олова и гвожђа....

X

Tо су морали бити тешки дани. Кад сам дошао себи, ја видим да сам на Љубовији, у сестриној соби. Кад су ме из Љубовиће донели, не знам. Сестра је седела поред мене. Држала ме је за руку. Неописана радост беше јој плинута по лицу.

— Шта је с Вељом? упитам је; али у исти мах осетих, како ме нешто, као усијана летка, жигну до у сам мозак. Мени севнуше светлаци испред очију. У соби ми се смрачи, — али то одмах прође. — Сад тек опазих, да ми је сва глава увезана.... Моја ми сестра метну прет на уста. Знак да ћутим. Моја добра сејка!...

Не знам како се то једном поведе реч о капетану Мићи, док ће моја сестра рећи:

— Марко, одмах да им пишеш! Још данас! Кажи им: Стеви је, Богу хвала, са свим боље. Њима ће, знаш, свима бити мило.

Ја је погледах. Она ме је разумела. Осмехну се. Жене су једине, које су у стању да завире у најсакривеније тајне душе наше, које су кадре да чују и осете сваки откупај срца нашег.... Моја ме сестра стаде миловати по образу, а онај јој се осмех непрестано лепршао на уснама. И онда ће ми рећи:

— Па ти, смиље моје, и не знаш, да су нам капетана преместили у Смедерско?

Мени се учини, да се она соба окрену око мене....

— И они су се већ и одселили? упитам, а нека ми туга поче стезати груди.

— Јест, одселили су се. Капетан Мићи је наређено, да одмах иде. Турци ерлије, хоће да се селе, па је окружни начелник наро-

чито тражио капетана Мићу, да му се прируци нађе. Они се знају још од ђаковања.... Дали су му и класу.... О, то су добри и красни људи! Не зна се, које је од кога боље и милостивије. Сваки су дан долазили. Госпођа капетаница од некога чула, да у В. Зворнику има некакав некусан хећим — Грк. И, Бога ми, она навали на капетана Мићу, да он сам оде и доведе га.... „Ти, рече, умеш лепо с Турцима, а и грчки знаш, па томе Грку кажи све шта је и како је.“ И капетан је послуша. Одмах, сутра дан, спреми се за пут, узе од писар-Јове кулаша, па с пандуром Томом оде. Како су радили не знам, али их ето с хећимом одмах други дан.... Ох, како ти је онда било! Не смем ни да ти кажем. Оних мука и оног твог јечања не дао Бог ни најгорем душману! Али Бог је велики. Он нас је погледао својим милостивим погледом.... Капетан Мића није хтео да оставља своју породицу да се после сама мучи овако далеко и доста незгодним путовима. Кад су

се хтели кренути, сви су дошли да те виде. Ти се беше, истина, мало смирио, али си био блед као смрт. Ми се опростисмо и једно друго оросисмо врелим пријатељским сузама, — рече моја сестра, а очи јој се напунише суза. И мени би веома тешко, дође ми да заплачем. Ја се окренем дувару.

✱

После овога почео сам се брзо опорављати. И школске ферије беху се већ примакле своје крају; али сам био још слаб и изнурен. Кад би се по који пут из кревета дигао и пошао преко собе прозорима, опазио бих неку малу несвестицу. Тек ми помили патос испред очију. Ове се несвестице највише плашила моја сестра. Бојала се да ми опет што не прогорша. С тога ми још за дуго не даде ни у авлију да излазим. За Београд није било ни мислити.

Једнога нам дана јавише, да су кукавног Вељу одвели у манастир Боговађу. Ништа му није боље. По сву ноћ се с не-

ким свађа и говори о неким заверама и тровању. — — — — —

Кад сам већ осетио, да ми је са свим добро, и кад је нестало оне несвестице, ја почнем излазити најпре у авлију, а после и даље. Боже, моје радости! Чинило ми се, да сам се поново родно. — Она живописна околина, и с наше и с босанске стране. Она сива брда и планине, па они зелени дрински врбаци — све ме је то, чинило ми се, поздрављало као свога старог познаника. Једном ишетах чак до Дрине! А ено где је Дрина. Другом једном приликом, искрадем се од сестре, те изађем и у чаршију. Него што су ти ове мале чаршијице! Оне живе неким засебним животом. И најмања ствар њих занима по неколико дана. Дође ли какав странац, то се од некуд по свој чаршији сазна. И где се два састану, о томе говоре: ко је, шта је, што ли је дошао, код кога је одсео, с ким се састајао, шта је говорио; да ли је трговац или какав господин, хоће ли даље путовати и

на коју страну?... Исто је тако и са мном било. Кад сам полако ишао чаршијом, почели су да извирују из дућана и да гледају за мном. По неко отрчи унутра, и мало после, ето га, вратио се, па ме зачуђено гледа, баш као да сам пао из облака, и тек видим по две три главе, како једна иза друге вире. Кад сам се вратио, тако исто. И на прозорима су се могла опазити радознала лица. То су биле лепе женске главе. А кад сам им се приближио, оне од једном некуд штукоше. Оволику радозналост, просто, нисам могао разумети. Кад се кући вратим, ја то све испричам сестри. Она се само осмехну.

— Па чули су шта је с тобом било и како си о длаци остао, па кад су те сад видели, они се, да боме, чуде. А многи је за те чуо, а није те ни видео. Томе се немој чудити.

Али кад у вече дође зет Марко, он нам поче причати, како је чуо од неких Љубо-

виђана, да је данас прошао кроз чаршију чича Дакин Веља и то сâм самцит, и како га је сва чаршија гледала. Повели га, вели, манастиру, а он се отме и за ноћ прекрха преко Медведника, Бобије и Торника, па дојури на Љубовију, а није ни ударао на своју кућу.... Неки су, опет, причали, да се није путем отео, већ онда, кад му је почео да чита отац Партеније, игуман манастира Боговађе, молитву св. Василија Великог.

— Моја сестра, престрављена погледа у ме.

— Срећа је те се и ти ниси с њим сусрео! повика она.

— Шта, зар си ти излазио данас у чаршију? упита мој зет Марко.

— Излазио сам.... Ишао сам чак до великих јањева.

— У које доба дана?

— Па тако пред вече.

Мој зет прште у смех:

— Па то је он био.

— Ко он? упита моја сестра.

— Па наш Стева.

— А јес, очију ми!... То је оно ишчу-
ђавање!... Они су мислили, ти си весели
Веља, погледа у ме моја сестра.

Сад је и мени све било јасно.

*

Једнога дана посетио нас је и газда
Степан. Ишао је да лучи свиње, па наро-
чито свратио да ме види, а већ су сви чули
да ми је боље.

— Е, синовче, Богу хвала, кад сам те
само видео, да си се предиг'о. Бог је опет
добар. О, да знаш, како нам је свима било,
кад те она несрећа у нашој кући снађе.
Ми те звали, па да под кровом дома нашег
изгубиш главу!... Ово што је нашу кућу
снашло, не дао Бог ником, па ни нашем
најгорем душману! Да смо децу клали, да
смо цркве палили, па би ово опет била
превелика казна божја!... Шта је, не знам,
али је ово голема несрећа за нашу кућу.

Ето, сад нам се и душмани могу светити; а Бога ми, синовче, ако коме не учинимо каква добра, — зла, за цело, не. Ја и хоћу да се овако по који пут осечем на каку рђу или нерадина, али мој бата — никад. „Немој викати, човече! Ако не мо'ш тешити, немој ни цвељати!... Оне, које је притисла рђа и немаштина, шта ћеш им ти још озго!... Пред бедом и невољом увек је прст божји. Немој пред њим затварати врата дома нашег!“ рекао би ми. — И чинили смо и чинимо, синовче, сви колико се може и колико је Бог дао.... Па, ето.... И газда Степану се напунише очи суза.

— Па, синовче, кад поћеш за Београд сврати мало.... Кад моји тебе виде, као да виде и нашег веселог Вељу.... Хеј, мој јадни Вељо! рече он, а глас му се изгуби на међи дубоких уздаха и тешког угушеног јецања.

И ја им не свратих. Просто, нисам могао од бола, који ми стаде стезати и срце

и душу, кад угледах кућу Вељину. Чинило ми се да је пушта....

✱

Баш онај дан кад сам се хтео кренути за Београд, сестра ми приђе, смешећи се. У руци је држала једно писмо. Окреће га и загледа. Она није знала да чита. Па опет се чинило, као да хоће да погоди од кога је. Она ће ми тек рећи:

— Ово је писмо од капетанове Роксе?..

Мене подиђоше мрави. И све ми се учини, као да осетих из дубине онај жиг у глави. Срце ми поче да лупа.

— На, отвори га!... Ово је одговор на Марково писмо.... Дè, шта се снебиваш?!...

Ја га узмем. Отворим га. Јест, од њих је. То је казала прва реч: „Смедерево.“ Оно је гласило:

„Драга моја госпођо Јелице,

Како смо се ја и мајка обрадовале, кад смо добиле писмо од г. Марка. Отац није овде.

Отишао је у срез. И ја и мајка гореле смо у нестриљењу, да час пре сазнамо, шта нам пишете; а дана није било, кад нисмо о вама говорили.... Несрећа, која је снашла кућу чича Дакину и која је хтела главе да дође нашега брата, непрестано нам је пред очима.... Моја мајка узела писмо, па га окреће: „Боже, шта ли нам пишу?“ вели она. И онда тек одвали печат!... „Бога ми, ћери, ја не могу да чекам твога оца. Бог зна, кад ће он из среза доћи. Он је сад заокупио из општине у општину. Хоће да се упозна с народом.... На, читај,“ рече ми она.

О, драга госпођо, а шта да вам к'о кријем?... Лепо су ми руке дрктале, кад узех писмо. Бојала сам се нечега, а и сама не знам чега. Али како смо се и ја и мати обрадовале, кад видесмо, да је за г. Стеву свака опасност прошла. Бог је велики и милостив. Него с друге нас је стране растужило, што нам г. Марко јавља, да чича Дакином Вељи ништа није боље. Не зна се, ко више да се жали: да ли он и младост његова, или она несрећна мајка његова и онај добри чича Дака. Јединац син, и то онако мудар и паметан син, па да их та несрећа снађе!.. Мене, чисто, и сад језа обузме,

кад се сетим онога вечера. Мајка је, вели, одавно опазила, да није добро.... А кад оно иза софре скочи, и јурну на поље, вичући: „ви ме сви варате!“ ја сва претрнух. Сиромас газда Степан! И он је изгледао блед и неплашен. Чули смо, да су га одвели некуд у манастир. Отац, каже: њему нема леба. И ђед чича Дакин тако је исто прошао. У пола би ноћи дочеп'o свој цевердан, па би полетео на поље, вичући: „хоћу да вратим Бунатлијину војску, да нам децу не покоље и мај не заплени!“ И тако је једне ноћи одјурно чак Сакару и ту с Галичеве стене скочио у Дрину и удавио се. То је оцу казивао сам чича Дака. Кад нам је то отац испричао, целу сам ноћ провела као у неком страху и бунилу. Таман склоним очи, а Турци захалачу и к'o хоће да нас заробе; а писар Јова на своме кулашу лети око нас и брани нас.... После као чујем, како хучи Дрина: надошла, па носи дрвље и камење, док ће мимо ме, сва разбарушена, пролетети несрећна Вељина мајка. Неко нам каза: „оде за Вељом!...“ После к'o и моја мајка дотрча и викну ми: „ти спаваш, а њега однесе Дрина.“ Да ли се и то односило на Вељу, не знам. Знам само то, да сам скочила. Центила сам

као прут и сва сам била у голој води. Нађем машину. Упалим свећу. Моја мајка спава. Сви спавају. На пољу гробна тишина. Ваља да је било глуво доба ноћи. И кроз ову ноћну тишину одјекну један глас: „Азурхала!“ Затим одјекну и други, па и трећи. То су се дозивали турски стражари на смедеревском граду. После нисам смела легати све док није свануло. — — — — —

Сад да вам испричам како смо путовали. То сам вам обећала, и то обећање радо испуњавам — мојој доброј госпођи Јелици нарочито....

Кад смо отуд пошли, можете мислити, како нам је било жао. Мени особито. Наш је растанак дошао са свим изненада. Мене обузе нека неодољива туга, и то туга, помешана с неким неразговетним страхом. Као да сам све, што је души и срцу моме најмилије, оставила тамо. Има пуно лених успомена, које су везане за моју милу Љубовију. Ја сам тамо провела своје детињство.... Ми тамо остависмо толике наше знанце и пријатеље.... Баш је овај чиновнички живот, чергашки живот!... Где омрзне, ту може да не осване. Нигде да се скраси. Таман ти једно омили, с људима се

упознај, с другима запази и спријатељи; та-
ман сви мало куће над главом, а некаква не-
видљива рука — све то покида и разори!... Боже,
ала сам ја брбљива! Чини ми се, ја така пре ни-
сам била. Али нека. Ја бих се с мојом добром
госпођом Јелицом разговарала од јутра па до
мркла мрака, од мрака па до беле зоре. Шта
је то, не знам; али тако је. Тако исто и мајка
каже. Отац само ћути. Он нам једном рече:
„тако ћете исто жалити и за Смедеревом. Чо-
век се свуда навикне, упозна и спријатељи
с онима, које запази и заволи; а кад дође час
растанка, њему се учини, да се оно више не
добија.... „Може бити да мој отац има право;
али се мени чини, да Ђубовију, да Ђубовићу
никад заборавити нећу.... Ето мене опет!... Не
умем да станем!...

Па пишите нам, госпођо Јелице! Немојте
нас заборавити!... Мајка ми рече, да вам пи-
шем, да г. Стеву не пуштате, док се год са
свим не опорави; а кад се крене, јавите нам.
Он ће нам бар бити ближе. Ево где је Бео-
град; а лађе иду сад два пут недељно. Отац
често одлази. Он је мајци обећао, да ће га
потражити — само не знамо хоће ли узети
исти стан — код његовог и Вељиног газда

Мила. Видите да сам му и ја име упамтила. Њиховој је газдарици име Јела. Ето и то знам... Ене ме опет!... Куд ја одох?!... Права сам то-рокуша! То ми је баш махна; али ће то добра госпођа Јелица опростити својој Рокси.... Је л' те?... Истина, хоће ли дати Бог да се још једном видимо?... Ја сам права луда!...

Поздравите све наше пријатеље, а особито, кад одете чича Дакиној кући.... О, да је хоће Господ Бог обрадовати!... Све изгрлите и изљубите у кући, моју милу и драгу другарицу Иконију — по два пут.... Мајка ми сад рече, да поздравите од њене и очеве стране животом и здрављем све наше добре Ђубовићане!... Газда Јеврема Орловића и његову Стану; браца Перу и његову Миљу, тету Јеринку и њену Неру; али не заборавите да нам поздравите г. Саватија и његову Виду. Колико су нас пута само они насмејали и развеселили! Ене, збиља, у мало што не заборавих г. писар Јову. Лепо га поздравите од свију нас.... Нешто би волела да видим чак и његова поносна кулаша.... Е, баш сам права ћурка! Доста. Нећу више. Од свију нас — и од оца и од мајке и од Малише, а од мене највише, примите сви искрено пријатељско поздравље!... Вашем брату

сви желимо, да се са свим опорави и да што пре у Београд дође и школе продужи.... Сад још нешто. И ја и мајка молимо вас, да нам одмах јавите, ако веселом чича Дакином Вељи буде штогод, штогод боље!... А сад? — Како би вас загрлила и пољубила она, која вас је вазда поштовала и волела, а то је — ваша

Рокса.

Ово писмо нисам дао мојој сестри. Она се у два маха залета, да ми га отме. Али га ја не дадох. Понео сам га са собом. Оно ми је у даљем животу било као нека амајлија. Колико сам га пута до сад прочитао! И већ га на памет знам; али опет у вече, кад себ свет легне да почине, ја ово писмо извадим и почнем да читам. Нема ни једне речи, ни једне реченице у којој нисам открио по каку за ме малу тајну. И онда моје срце заигра.... А по некад ми се учини, да је то све гола и пушта обмана.... Некакав леден поноћни ђув духне, па ми у незнан разнесе све моје лепе, златне снове.

Једва сам чекао да се једном кренем за Београд. Љубовија, негда мени тако мила и драга Љубовија, данас ми је постала суморна, пушта, тужна. И тај дан дође. Мој зет Марко и моја сестра Јелица опет спремили вечеру и позвали неколико пријатеља да се мало провеселимо. И вечерало се и ћеретало се, али није могло да буде оне некадашње веселости. Моја сестра села у један буџак, па се нешто замислила. Жао јој. За читаву годину дана нећемо се видети, а, ко зна, можда и за више. Саватије латов у неколико пута започињао је да замеће шалу, па му не испаде за руком. Насмејемо се мало, али су то били студени осмејци, док ће од једном рећи:

— Море, знам ја, шта нама овде фали.... Нема нам капетана Миће и његове госпође Цане.... А, вала, погрешили су, што су га кретали одавде. С Турцима је умео што нико. Кад оно спроводисмо Сокољане Маломе Зворнику, он се пред њима беше сневеселио, само што му, рекао би човек, сузе

не ударе. Једном ми баш рече: „чујеш, Саватије, па нешто ми је, болан, жао ових Турака. Та овде су се изродили и њихови Ђедови и њихови чукунЂедови. Није ласно, болан, оставити свој завичај, своју кућу, и своје огњиште!“

— Капетан Мића био је добар, као добар дан у години, прихвати отац Вилип.

— Онаког капетана Љубовија неће скоро добити, додаде газда Јеврем Орловић.

— Он је, истина, био мало и приљут, али је хтео учинити правду, па макар и црном Циганину, рећи ће Саватије латов. Ја сам се баш десио ту, кад му оно дође стари Хусеин бег Кавадаревић. Турчин се у лицу зажарио, а из очију му сипа огањ некакве велике срдитости. Чим дође, он повика: „о капетан Мићо, одагнај оног реуза озго с Јастребове главнице — тако ти образа и поштења, твога! Попео се горика још од јутрос, па ти не смијем ни казати, шта барлија и како ти ријечи не говори. Једва стишасмо нашу момчад, а свашта би могло

бити. Ако вам је, бива, цар дао, да нас с нашег огњишта кренете, није вам дао да нам у образ дирате; а образ је, капетан Мићо, поштену чоєку пречи и од самог живота.... И још би те нешто замолио. Ми се, бива, пијутра крећемо.... Гледај, да ова наша нејач с миром прође до Зворника. Знамо, бива, сви за те, да си добар и поштен чоєк; а и ти имаш своју ђецу....“ И Турчин застаде. Опазио сам, како му се почеше вилице трести, а очи му беху чисто заводниле. И онда ће му капетан Мићо рећи: „тврду ти веру задајем, беже Хусеине, да ћу свакоме ову кубуру у прса сасути, који ма и једну ружну реч рекне, или на вашу нејач ма и мали прст дигне.“ И онда се окрете Томи пандуру: „ко је то горе на Јастребовој главици?“ „Та она рђа — Петроније Мачак, одговори пандур. — „А, је ли он?... Баш добро!... Трчи, овога часа, да ми га овде везана доведеш! Узми још двојицу од стражара што су горе....

Е, вала, тај ће добро утувити, кад је мау-
као на Јастребовој главици.

— Е, бива, капетан Мићо, опет немој
да због нас страда. Шјутра сви остављамо
наша огњишта и наше баштине, и једини
Бог зна, хоћемо ли их игда више виђети,
па нијесмо ради, да на нас ико зажали!...
Запријети му, да оно више не чини ником,
и то је, бива, доста, рече Хусеин бег, и
јаглуком превуче преко очију. И онда Тур-
чин оде.

— А шта би послѣје с Мачком? упита
госпођа поша.

— Ништа.... Доведоше га везана. Ка-
петан испита све шта је било, и онда се
окрете Петронију :

„Е, сад, дѣ, лези!... Томо!...“

И Томо донесе читав спопчић дре-
новака, ама као да их је у теркији понео.
И Мачак леже. Е, кречељио се, несрећник,
као јарац, кад ногама западне у врљике....
Али и онај Тома има погану руку. Не
удари ни два три пута, а онај му се леско-

вак на врху расцвета и само видиш како одлећу цепчице. За ово су од неког морали дознати Турци јер, кад сутра дан, спроводећи их, бесмо на домак Сакару и Малом Зворнику, а капетану Мићи приђе стари Мустај бег Османовић, па му рече: „е, валах, капетане Мићо, на ономе ти лијепо хвала од свију нас Сокољана! Ко, бива, туђ образ чува, и његов ће онај озго. Од тебекана је било са свим лијепо. Тако!... Ваља свакад оставити за собом по мало пенђера. Ти си га, бели, оставио. А да нешто није онаквијех реуза и у нас и у вас, ја мним, да овога не би било међу нама.... А сад, нека је лијепо здравље и аир међу нама!“ И Мустај бег ободје свога јагрза, па оде међу своје. Тако је то било.

*

Сутра дан дођоше да ме испрате. Писар-Јови жао, што ме не може да испрати бар до Прослопа. Мој ми зет беше нашао

коња од неког Ђубовиђанина. Омалено дораче, ама живо и ватрено.

— А где, зар ћеш да јашеш на овоме јарчићу?!... Не'ш Бога ми! повика писар Јова.... Гавро!...

Гавра пандур те преда њ.

— Хајд' да се спремиш! Оседлај мога кулаша, а спреми и твога путаљчића, да пратиш г. Стеву до Ваљева. Одмах!

У Гавре није било поговора.

Мало се успротиви мој зет Марко. Би га као мало и стид, што ми није нашао бољег коња, па стаде доказивати, да је Перишин дорачић издржљив и да се добро јаше. И ја сам морао узети у заштиту свога зета, али нам ништа не поможе. Моја сестра не хтеде рећи ни речи, али се видело, да јој је било мило што је ову измену учинио писар Јова, а нарочито, што ће са мном ићи и Гавра пандур. Саватије латов рече, да је најбоље, да од Пецке окренемо на Ставе; мој зет примети, да

XI

Ја опет остадох код мога газда Мила. А и куд би на другу страну? И он и газдарица Јела дочекаше ме као свога сина. Све су знали. Све су чули. Жале јаднога Вељу, као да су га родили. Жале њега, жале његову младост; жале његовог кукавног оца; жале његову несрећну мајку, жале целу његову кућу. Газдарица Јела дубоко уздахну :

— А, каже мени баба Стојка : „оно момче није при свему здрављу. Јеси ли опазила, дијете, како му је мутан и плашљив поглед?... Као да гледам мога веселог Живу.“
— Па и ја сам се једном била препала од његова погледа. Пођем у сарачану да нешто узмем. Кад прођох поред ваше собе,

а он се нешто развикао. Не знам шта ми би да станем. И лепо чујем како по соби хода и нешто виче, док ће ударити ногом о патос и повикати: „и они крију од мене!... Али се то не да сакрити. Ја видим: завера и ништа друго; али ћу јој ја похватати све конце!... Не знам само да ли је у то и он умешан?... Дао би Бог, да није.... А ја бих му овим ноктима гушу ишчупао!“. И онда се од једном врата отворише. Он ме мрко погледа, па ће од једном викнути: „а кога ви овде прислушкујете?! — „Бог с вама био, г. Вељо, ја нисам никог прислушкивала,“ одговорим му. Он се на моје речи чисто трже. Диже главу. Погледа ме. И као да ме тек сад познаде. Чисто га би стид. Он ми само рече: „а, ви сте то, газдарице!... Оппростите!... Ја сам мислио,“ рече, и руком пође челу, а погледа преда се, као да се хтео нечега сетити. И онда затвори врата.... Ето, то до сад нисам смела ником да кажем. а и да сам казала. која вајда?...

— А онако мудар и паметан момак! Кад нешто каже имаш шта да чујеш.... Ето, тако, видиш — само да човек више жали, додаде газда Миле.

— Него опет, може Бог дати — да и оздрави. Има прилика.... Како би било, Миле, да им поручимо за ону жену из Мале Иванче? Она то, кажу, као руком односи....

— Прој-се, Јело, Бога ти, бапских послова! Ту данас не помажу ни најискуснији доктори, те ће што знати твоја баба Наста из Мале Иванче. — рече газда Миле гласом, којим је хтео рећи: „Веља је био и прошао!“

✱

У вече ми би тешко кад пођох да легнем. Соба ми је изгледала пуста. Вељин кревет и астал још стоје. Чинило ми се, сад ће и он од некуд да бане. Мене поче обузимати нека неразговорна страва. Самоћа није нигда сама. Она је сама собом тајанствена. Она нам пред очи износи незнате светове. Самоћа је још нешто. Она

је онај узвишени престо, на коме седи неумитни судија, што суди свакој нечистој савести.... И ја то вече, ту ноћ, ту самоћу никад заборавити нећу. Дуго нисам могао заспати. Пред мојим се очима смотавало и одмотавало оно чудесно клупче моје прошлости, моје садашњости, па чак и моје будућности. Све је то, у најразличнијим сликама, преда мном продефиловало. И таман ми се почеше очи склапати, а мени се учини, као да се неко поче мешкољити на Вељином кревету. Мене подиђоше хладни мравци. Хтедох да викнем — не могу. Да ја ово не спавам?... Не. Будан сам. То лепо знам. На Вељин кревет нисам смео ни да погледам, па и опет сам видео како се неко лепо диже. То је био он. Он — Веља. Видео сам, како је зинуо, па на ме гледа и спрема се, да скочи и да ме удави. И он полети. Мене оно жигну кроз главу. Скочим. Био сам сав у голој води. Лепо сам осетио како ми срце лупа. Ослушнем. Ништа се не чује. Упалим свећу. Нема никога. Вељин кревет, ње-

гов сто стоје као и пре. После не смедох гасити свећу. И једва сам пред саму зору мало заспао.

Сутра дан одем и упишем се у другу годину права. Неки од Вељиних другова видеше ме и стадоше за њ питати. Кажем им. И они су били нешто чули, али нису веровали.

У вече их се искупи око десетак у мојој соби. Дође и Срета. И њима сам морао све редом испричати. Сви ми приђоше да виде ожиљак, што ми га је преко чела оставио Вељин ударац.

— Море, овај баш гађ'о! повика Рајко Мирчегић.

— И то по сред ћеманета! додаде мали Лазица, као шале ради.

— Прој'те се, људи, ово није за шалу! Зар не видите да овде човек у длаку није платио главом?! рећи ће Мика Узуновић.

— Па каза ли ти штогод штогод, кад те овако душмански удари? упита Јовица Лекић.

— Ама, зар ниси слушао. кад је човек причао, како је то у трену било?... Шта му је могао згранут човек казати? рећи ће опет Мика Узуновић.

— Хе, тако је то!... Колико сам ја њему пута говорио, да се остави оног лудог Канта и његове теорије о постанку света, приметиће од једном Срета Шеврљуга. И он ме није хтео послушати, већ шта ко ради, а он истражује, шта је било у пра-пра почетку свију ствари!... Ето.... Сад је нашао шта је тражио!...

Мало по мало, па је нестало оне узнемирености. Вељин кревет и астал газда-рица је једног дана изнела и оставила у сарачану; а ја се сав предадох изучавању француског језика. Беше ми, од некуд, дошла буба у главу, да ће ме, као државног питомца, послати у Париз, да тамо свршим правне науке; и кад би на концу године,

изабраше са свим друге, а моје учење француског језика оде као под лед. Ово ме је јако растужило. То је прва неправда коју сам на путу живота свога сусрео. Она ме у мало не помете. Већ се бејаш решио, да напустим школу. И ја бих то с места учинио, да ми газда Миле не каза, да се нашао с капетаном Мићом, да је за ме питао и рекао да их посетим у два по по дне, у кући старог Селака, одмах више Тоскине чесме. О, како ме је ова вест обрадовала! Оне срџбе на неправду неста — као да је ни било није. Од један па до два по по дне, учини ми се читава вечност. У мени се пробудише све оне и миле и тужне успомене. Јадни ми Веља први изађе пред очи. Шта ли је с њим? Од кад је одведен у Сребрницу ономе оци што даје записе од те несрећне болести, — више о њему ништа чуо нисам. — Газда Миле ми рече: они су у стану код неке њихове рође. Дакле, ту је и г-ђа капетаница Цана, ту је и Малина, — ту је и Рокса. —

Кућу старога Селака нашао сам и без питања. Још из далека смотрим на капији Малишу, брата Роксиног. Осетио сам како ме поче обузимати нека ватра. Приђем му.

— Познајеш ли ме? упитам га. Он ме стаде мерити. Осмехну се, па ће ме тек упитати:

— Је ли то оно, што те је ударио чича Дакин Веља?

Ја га загрлим и пољубим.

— Јест, то је оно, али је, видиш, прошло, прошло са свим, — одговорим му.

Он ме шчепа за руку.

— Хајдемо горе! Мене су послали да те овде дочекам, да нашу капију не прођеш.

Боже, ала су добри ови људи! Мени се чини, да се они почињу губити у нашем друштву.... Пођем с Малишом; али сам лепо осетио, како ме снага издаје. Једва сам се успео уз степенице. Пред нама дугачак ходник, сав у стаклету. Малиша ме пусти. Отрча напред. Чуо сам кад викну:

— Мати, ево г. Стеве, дошао је!... Одмах сам га познао!

Оно, што је моја душа у томе тренутку осећала, не да се описати. Срце ми је почело необично да лупа; а некака јара да ме просто угуши.... Они ме сви дочекаше на вратима. Капетана Мићу и капетаницу Цану пољубим у руку, а они мене у чело. После пружим руку Рокси.... Ја сад, управо, и не умем да кажем, како је то све било. Био сам веома узбуђен. Рокса ми се учини још много лепша, но што сам је у Љубовићи видео. По лицу јој беше плинула некака небеска драж; а у очима јој се огледао један читав свет. Да ли сам јој што рекао, да се убијем, не знам.

Капетаница ће рећи прво:

— О, г. Стево, како нам је мило што вас опет, здрава и весала, видимо! А, бога ми смо се и ми били препали. Него хвала је Богу!... Видиш, Мићо, па ово је лепо зарасло! Много се и не познаје, а кака је то грдна рана била!... Ону је жену сам

Бог послао, да нам каже за оног хећима у Зворнику.

— Бога ми, нека говори ко шта хоће, ови су турски хећими врло искусни. — И овај је некакав Грк, или Јерменин. Грчки говори — фарси. Он ми одмах рече, чим је рану прегледао: не бојте се. Неће му бити ништа. Мало ће више лежати и то је све, — рече капетан Мића.

— Збиља, како су ваши? Пишу ли вам? Ми Љубовију још не можемо да прежалимо, окрете од једном капетаница Цана и погледа смешећи се у Роксу. Рокса је, међу тим, превртала некакав албум, али сам опазио, да јој се образи запламтеше, кад оно њена мати рече: „ми Љубовију још не можемо да заборавимо“. — А шта се чује за јаднога Вељу?... Ништа.... штета за оног младића!... А она црна мајка — убиће се.

Ја им испричам шта сам знао.

— Кад сте пошли за Београд, јамачно сте мало свратили кући чича-Дакиној....

Шта ради моја другарица Иконија? упита ће ме од једном капетанова Рокса, а једнако гледа у онај албум.

— Морам вам признати, да нисам имао куражи да им свратим. Него долазио нам је газда Степан. Сви су остали здрави, али су за Вељом као побијени.... Звао ме је да им одем; али ја, просто, не могах од туге и жалости....

— И ви сте могли проћи, а да им не свратите?!.. А њима би, знам, свима мило било, рече г-ђица Рокса с неким анђелским прекором. — — — — —

После је било триста других питања, док ће капетаница окренути:

— Довече код нас на вечеру!... Истина, нисмо код своје куће; али, свеједно, ми вас не двојимо од своје деце.... Шта је дао Бог. Ви ћете бити задовољни.

Ја нисам знао, шта да јој на овај срдачни позив одговорим. Станем се затезати; али сам и сам опазио, да ми је то неспретно ишло. То су сви морали приметити, сем

Малише, који ми приђе. шчепа ме за руку, сави својом анђелском главицом мало у лево, као оно кад хоће да се мазн, па ми рече:

— Хоћеш, хоћеш... да дођеш!... Ми нећемо вечерати до год ти не дођеш! рече ми он као претећи и погледа у своју сестру, као да је очекивао, да и она то потврди.

Рокса је сањалички гледала преда се; али се видело, да су јој мисли биле негде на другој страни.

— А, синак, нема ту: нећу, не могу! Ваља ти доћи, ја како; а особито кад те и мој Малиша зове!... После, имам и ја да те питам и за моју Љубовију и за моје Љубовиђане.... Бог зна, кад ћемо се овако опет састати, — додаде капетан Мића.

Наравно — дошао сам. Дошао сам на сахат пре вечере.

✱

Не знам, како то би, те се поведе реч о моме николовању и о томе, кад ћу свр-

штити права, док ће на то капетан Мића рећи:

— Јест, синко, да богме, да свршиш права, да свршиш и никако друкчије. То ти је потребно, као гладном залогај хлеба! Нека си само свршио, па се за друго не старај! Србија иде унапред. Она треба учених људи. Ми смо петљали и крпарили како смо знали и умели. Ви већ морате друкчије отпочети. Ја не смем ни да поменем, шта још ваља започети и довршити, па да Србија постигне оно без чега јој правога живота нема. И ту треба не само више снаге, више воље, но више и вештине и знања. Зато, синак, учи, учи добро!... И — сврши. Кад метнеш сведочанство у деп да си свршио, онда ти је отворен цео свет!...

— Па и те две године проћи ће брзо. Боже само здравље! рече капетаница Цана, која је тим хтела рећи, да се и она слаже с капетаном Мићом.

Да би им показао, да и ја тако исто

мислим, ја им испричам, како сам се утврдо надао, да ће ме, као државног питомца, послати у Париз, да тамо довршим права, и како сам и дан и ноћ био навално, да се у француском језику што више извештам, па избор паде на друге — куд и камо неспремније моје другове....

Ја још и не доврших све што сам им хтео казати, а Рокса ме чудно погледа, лице јој се замрачи, а нека врста бледила плину јој преко чела и образа. Она погледа преда се. Замисли се и сневесели. И то нисам опазио само ја. То су сви опазили. — — — — —

Сутра дан им одем опет.

— Баш добро кад си дошао, окренуће капетаница Цана. Мића има ваздан које-каквих службених „визита,“ а ми хајдемо мало у Топчидер. Леп је дан; а Рокса још није била у Топчидеру. Нека и то види. Бог зна, кад ће се овако опет доћи.

Да ми је ко понудио царево благо,

чини ми се, не би ме тако обрадовао, као овај капетаничин предлог. У том изађе и г-ђица Рокса. Била је нешто бледа. Поздрависмо се. Она се, истина, као мало осмехну, али јој је и тај осмех био сетан и усиљен.

„Боже, шта је овој девојци?!“ помислим у себи. — — — — —

Одвеземо се у Топчидер. То беше одишта ведар и пријатан дан. Прошле је ноћи тиха и блага кишица освежила и расхладила ваздух. Путем ни труни прашине. Кад уђосмо у зелене сводове од топола, опазио сам да се лице Роксина поче, мало по мало, разведравати. Топчидерском дољом пирушио је тих и свеж поветарац, а топоново и јасиково лишће шуморило је својим заносним шумором.

— Е, Топчидер је много лепши, но што сам га замишљала, рече г-ђица Рокса, кад пођосмо зеленилом уоквиреним стазама, што се тамо амо гранају и провлаче кроз безброј цветних леја и бокорја, који су чисто пламтели најразличнијим бојама ружа, ка-

ранфила, шебоја, врбена, каначичака, кадивица, ђурђевака, белих и црвених камелија и свију врста бодљикавих кактуса и другог сваковрсног цвећа, што је по свима кутовима овог заносног врта, као у некој чаролијској ватри, треперило и одсејајкивало.

Дођосмо до великог базена, окруженог високим чадорастим липама и платанима. Станемо: да се сити падивимо чудноватој игри овога дивовског водоскока, што својим снажним млазом избацује, као кристал бистру воду, до изнад врхова зелених дрва, па је горе, по сунчаном зраку, расипа у миријаде брилијантских капљица, које се, опет, чаролијски преливају у свих седам дугиних боја, бацајући на све стране smaragde и рубине и одсејајујући — и кристалним сјајем бистрих водених капљица и зеленилом листа и безбројним тоновима боја, што их је давало ово пламено бокорје цвећа, расутог по грдној просторији овога, одиета, вилинског перивоја.

— А, гле, Малиша опет некуд штурк'о! повика капетаница Цана. Овај немирко, чим смо сишли с кола и ушли у парк, стао је летети на све стране. Нисмо га могли задржати. Мало мало, па му мајка викне: „Малиша, куд ћеш тамо?... Врати се!... Одмах!.. Ако се изгубиш, шта ћеш онда?!“

И он би се покуњен вратио.

Али сад се станемо сви на све стране обазирати. Нема га. Ја га, у два три пута, викнем — колико игда могу; аја, не одзива се. И г-ђа капетаница и г-ђица Рокса узнемирише се. Обе погледаше у ме, као да би ме упитати хтеле: шта да се сад ради?...

— Молим вас, ви само седите на ову клупу и пазите да од куд не избије, а ја ћу њега сад наћи, рекнем им. И онда пођем оним стазама што су се провлачиле кроз висока дрва и густо зелено шибље. Ишао сам полако и на све стране мотрио, а, с часа би на час, повикао: Малиша!... Где си!... Ми, богме, одосмо!... Кочијаш неће да чека!

Вичи, зови, прети, аја!... Нема га. Као да је у земљу пропао. Вратим се, да видим, да се није вратио сестри и матери. Водоскок се види готово са свију крајева парка. Застанем мало. Шта ће они рећи, ако не буде дошао, а виде, да се и ја враћам без њега, и таман хтеднем још једном да га викнем, док он из једног цбуна на ме: „ба!!..“ Признајем да сам се чисто трг'о. Он ме дочепа за руку и стаде скакутати, па ће тек рећи:

— Видео сам те, кад си онамо отишао да ме тражиш.... Ти ме вичеш, а ја нећу да се одазовем. Ти велиш: ми одосмо, кочијаш неће да чека, а мајка и сејка седе онде на клупи. Та ти лаж није добро упалила! И тако дођосмо до водоскока. Мајка скочи да га као мало покара, а он отрча својој сестри, обеси јој се о врат, па јој стаде причати, како ме је поплашио. Она на њега очима да ћути, а он својим образом прошашољи по њеном образу, па се од једном истрже, дочепа мајку за руку,

стаде је миловати и подскакивати.... Жива,
а не дете! — — — — —

— Хајте ви, г. Стево с Роксом, напред,
а ја ћу с Малишом за вама. Хоћу с њим
да се разрачунам — што нам је задао
толику бригу.... А, не пуштам ја тебе
више, обешко један! — повика капетаница
Цана.

— Пусти ме, мајко, бога ми нећу више.
Оно сам само хтео да поплашим г. Стеву.
И поплашио сам га. Је л' де, г. Стево, да
си се препао? Кажи право!

— Јест, бога ми, препао сам се. У
мало што нисам дрекнуо, одговорим му.
И он се са детињом наивношћу смешио
и погледао час у сестру, а час у мајку....

*

И тако ја и г-ђица Рокса пођемо напред.
Капетаница Цана и Малиша за нама. Бога
ми смо иници поалиле, а ни једно да отпочне
разговор. Наравно, ред је био да ја от-
почнем. Мени се чини, да је она на то и

погледала. Али, ево белаја, ја сам се био збунио што нигда до сад. Све бих рекао, да је и она то опазила. Иначе, шта би јој значило онај нем осмех, што у два маха прну преко њезиних усана? И то ме још већма збуни. Сад сам тек видео, како сам божји сметењак. И ни сам не знам, како извалих ову тако омлаћену фразу:

— Баш смо срећни што имамо данас овако леп дан!

— Јест баш се потревио леп дан, одговори она, а онај јој осмех опет прну преко усана.

И тек ми тад сину једна мисао. Ни сам не знадох како, али ја је од једном упитах:

— Ама, ви сте ми од јуче нешто невесели, госпођице?

Она ме само погледа оним њеним великим и мудрим очима, а преко лица јој прелети прамен румени. Нема сумње, ово јој се питање учинило чудновато. Она ми одговори:

— То се вама морало учинити, г. Стево; на против, ја сам од јуче баш расположена.... Данас особито....

— Молим, госпођице, мени се то није причинило. Ја сам то опазио и синоћ и јутрос.... Сад јесте нешто расположенији; то сам ја приметио још кад смо ушли у оне сенасте сводове и у овај дивни топчидерски парк.... Али оно синоћ, синоћ?!... Сетите се добро!...

Она заћута.

— Признајете?

— А шта би се то вас тицало? одговори она, а лице јој се замрачи оном истом сетом, коју сам и синоћ и јутрос опазио.

— Ко зна, можда много више, но што би ви икад могли и слутити, одговорим јој гласом, који је, чини ми се, са дна срца потекао. И одмах осетих да ми срцу би лакше.

Она ме опет погледа. Рекао бих, трже се. Поћута мало, па ће тек окренути:

— Могу веровати.... Да су вас иза-

брали за државног питомца, као што сте са свег срца желели и за то се и спремали, ви би данас били у Паризу, и не би данас имали ту незгоду, да неразмислијено откријете једној девојци своју слабу страну, да се, и не видевши Париз, умете тако претварати!...

— Роксо! повикао сам, да је чак могла чути и њена мајка; али она, на моју срећу, беше прилично изостала, чекајући, док Малиша ухвати неког грдног шареног лептира.

— Боже, колико сте викнули! рече она, а у лицу се запламти, и обазре се да види, да ли ме је могла чути њена мајка. Обазрем се и ја. Капетаница Цана беше стала, а Малиша јој нешто показује. То је био онај велики шарени лептир. Ухватио га.

— Дакле ви, госпођице, велите, да ја имам једну слабу страну, а та је, да умем да се претварам?... На против, госпођице, ја имам другу слабу страну.... Ја не умем да се претварам, рекнем јој с извесном врстом прекора.

— Ласно вам је сад тако говорити... Ми, паланчанке — праве смо ћурке! рече она и окрете главу у страну, а по лицу јој одиста плину нека чудна сета.

— Ја вас, госпођице, просто не разумем.

— Може бити. И ја вас нисам разумела.... Нисам била кадра да вас разумем. Јуче сам вас разумела. И то сте ме извели из заблуде ви — можда и нехотично....

— Ако Бога знате, разрешите ми ту загонетку! викнем јој и шчепам је за руку.

— Ћутите!... Ето иде мајка! — прошапта она и полако изви своју руку из моје руке; али сам опет опазио, да јој лице сину неком неочекиваном радошћу. У том дотрча и Малиша. Показа и нама свога лептира. Био је, одиста, и велики и леп. Преливао се у стотину боја. — — —

Вратимо се. На самим вратима дочека нас капетан Мића.

— Од кад вас погледам! рече он, као с неким благим прекором. Хајд' одмах да

се пакује. Сутра се морамо вратити. Лађа полази у шест и по сахати изјутра.... Пазите добро, да се што не заборави! И онда се окрете мени :

— Хвала вам, г. Стево!... Кад пишете зету и сестри, поздравите их по стотину пута!... Ваља да ће дати Бог, да се још који пут с њима видимо!... Далеко су пу-сто!... С вама се већ можемо виђати почешће.... Ја долазим скоро сваког другог месеца. Кад нареде — морам; а кад буде о вашем распушту, могли бисте и к нама мало доћи. Ево вам Смедерева, под носом; а, опет ове лађе жива згода! Само кад си нам ти оздравио!... Али само да свршиш! Шта Париз! Ко хоће да учи, има шта научити и у Београду.... Нека ти није ни мало жао. Знам ја и оне који су тамо били. Море, кад оно не ваља — не ваља, па га ти пошљи и с оне стране Париза!...

Ја се лепо опростим са свима. Капетана и капетаницу пољубим у руку. Ма-

лишу пољубим у образ.... А — с Роксом?...
С њом се само рукујем. И то нигда забо-
равити нећу. Онај ми њен поглед и сад
лебди пред очима.... Знам добро. Њена је
рука у мојој задрктала; а њен ми је поглед
казао све.... Ја сам био блажен, срећан...
Срећан?... А ко може бити срећан на овоме
свету ? !...

XII

Живот људски — то је једно вечито ткиво. Основа му је себичност, а потка заборав. И велике радости и велике жалости уткивају се као дугачак конач, што га чунак људскога живота тамо амо провлачи. И тугује се, и весели се, и плаче се, и пева, и очајава се и нада; али се све, мало по мало, предаје вечноме забору!... Свет се нерадо бави прошлошћу. Он се за садашњост хвата као дављеник за грану спасења. И нађе ли се једном на суву, он ту грану пушта, да је вода однесе.... Ништа нема што се прежалити не може; ништа нема што се заборавити не може. Туга, жалост, очајање — то су крбањци љубави, радости, среће; а

крбањци се, зна се, најпосле, на ђубре бацају.... Такав је свет. Не, таква је природа живота његова. — — — — —

Ја сам свршио права. Добио сам и указ. Мојој веселој сестри не би суђено да и то дочека.... Бог да јој душу опрости! Њена је последња жеља била да ме још једном види. И та јој се жеља није испунила. Стигао сам, али пошто су је сахранили. Отишао сам јој на гроб и сит се наплакао. И мој зет Марко гушио се у јецању.... Ту неки дан добијем писмо од њега. Ево шта ми пише :

Драги шураче,

Имам нешто важно да ти саопштим. Ти си био сведок моје туге и моје жалости. Жалио сам, плакао сам; сваки дан сам јој одлазио на гроб. Било је тренутака кад сам жалио што и мене Бог није примио, кад ме је на веки с њом раставио!... Ах, много би ми чемерних дана уштедео! Али Бог прима, кад се њему свиди. Наше је, да трпимо. И ја сам трпео, много трпео.... Овако се, брате, више

не може. Нити има ко да опере, ни у вече ко ватру да наложи. Нити ми се зна ручак ни вечера.... Кућа без жене — готова тамница!... Много сам се мучио, премшљао, сâм се са собом борио. И, ваља да је божја воља, ја прекрхах на једну страну!... Ја синоћ испроших Виду покојног Саватија латова. Ти знаш — она је глава без језика.... Ето, ово ти писмо пишем, а сузе ми саме теку. Оно се више не заборавља!... Нећу правити никакве галаме. Није ми до тога. Тако исто и Вида каже. И она се, спрота, измучила. Саватије лежао читаву годину. Потрошило се и црно иза нокта. Ово ти, ево, јављам. То сам сматрао за дужност. Сад ми је чисто лакше.... Па пиши ми, болан! Ми остајемо опет оно, што смо били.... А, сад, прими искрено поздравље од твога зета —

Љубовија 12. октоб. 18**

Марка.

Моји су златни снови прсли — као шарени сапунски мехури. Баш онда, кад ми се чинило, да ми само руку ваља пружити, па да ме срећа загрли. — онда она прхну испред мојих очију као лепа шарена птица, кад јој кавез отворимо да је нахранимо и

напојимо, а она прхне и нестане је у ведром небеском зраку. — — — — —

Ја сам тражио Ужице, а они ми дадоше Београд. Други би се обрадовао. Мене је ово растужило. У Ужицу је био капетан Мићо са својом породицом. Тога сам дана ишао као отрована муха. Дођем у вече доцкан кући; али мој газда Миле још ~~је~~ беше лег'о. Нешто је по авлији наређивао.

— А, то си ти? рече он, кад ме виде. А ја сам мислио да си већ давно дошао, па пођох да затворим канију. Добро баш. Иначе би морао лупати.... Него, хе, сретно, сретно! Баш ми је мило што су те овде поставили. Било би нам тешко да су те послали куд у унутрашњост. Ми те већ рачунамо као свог укућанина... Море, нека си им овде на очима! Не знаш ти како се они, што оду у унутрашњост, лако заборављају. По неко тамо пропадне — као под лед. И кад га видиш после неколико година, а он се променио — готово подивљ'о. Знам

ја то лепо!... Него, збиља, знаш ли шта је ново? Ја мислим да си ти то још пре чуо. Мени каза Стана Селакова, да је капетан Мића дао своју ћер...

— Који капетан Мића? упитам га као громом погођен, и лепо осетих, како ми ноге почеше клецати.

— Шта се будиш, који Мића!... Један је капетан Мића.... Онај Мића, што чим дође, а он пита за те.... Не знам само, за кога оно рече, да је дао ћер?... За неког писара, или, све ми се чини, за неког секретара....

*

Ни данас не знам, како сам после овог отишао у собу и обучен пао у кревет. Вест, да је Рокса испрошена, просто ме је заглунула. Она ми је као гвозденим менгелима згњечила моћ мишљења, а преко очију навукла некаку црну скраму. Час ми се тако учини; а час опет нешто у моме срцу, у мојим грудима, у мозгу моме хоће да експлодира, хоће свега да ме

разнесе. И ја онда скочим, дочепам рукама главу, стегнем је грчевито, а из дубине груди као да нешто рукне: „ама, зар Рокса испрошена?!... Испрошена за другог?!... Не. То није могуће!... Та она ми се исповедила, она ми је своје груди отворила.... Она ме је волела, више него што се свој живот воли. И то је душа моја знала, и то је срце моје осећало, онако исто, као што је њена душа знала, да је она мој свет, мој живот, мој рај.... Не, не. Тај је глас измишљен — измишљен да ме убије. То је неко газда Мила обмануо. Али опет не. Варам се. Ја се варам. Ја сâм себе варам. Газда Милу је то казала Савка Селакова; а она је јуче из Ужица дошла. Из Ужица!... И ја сам још тражио Ужице! Хоће човек да се приближи сунцу своме, небу своме!... А сад? — Све је било и прошло. Златни снови живота мога ишчезли су, као што ишчезне прамен магле на чистом и ведром дану, кад га лаки ветри разнесу!... А, не. Из ове страшне неиз-

весности ваља побећи. Она хоће да ме рас-
тргне као гладна звер своју жртву.... Че-
кај!... Јест. Да идем право њој. И то одмах.
Али доцкан је. Које је ово доба ноћи? Ако
ће. Не мари ништа. Лупаћу. Лупаћу док
ми не отвори. Хоћу да је ја упитам: је
ли Рокса испрошена?“ — И онда полетим
на поље. Дочепам за кваку од капије. По-
вуци, цимај. Она, пуста, затворена.

„Газда Миле, кључ од капије!“ пови-
чем колико игда могу; али у тај мах, као
да духну са свију страна некакав, као лед
хладан, ветар. Његова студен проби ми до
костију. Коса ми се на глави поче дизати,
вилице трести, а зуби цвокотати.... Да ме
човек убије, не знам, шта је после било и
како сам се вратио у своју собу....

*

После је настало оно. Јест, оно; јер
му ја имена не знам. Знам, као сад, да сам
метнут на некакав грдан усијан роштиљ.
И ту су ме почели да топе. Демонска тор-

тура!... Најгоре ми је било што ми се беше глава закоцаћила преко оног усијаног гвожђа, па, мало мало, а некакав ме пламен оздо лизне. То ми је сметало да дишем. И никако да ми јастук подметну!... Хтео сам да вичем, па не могу. И онда ми кроз главу прође она усијана летка. Моја сестра долази да ме одбрани, али јој не даду ни да ми се прикучи. Знам лепо, да је умрла, али је опет, сирота, дошла! — — — — —

После сам, као кроз неку таму, видео, како по соби промичу неке сенке, а иза њих се цилитају некакве аждаје, зелене као трава, с грдним отвореним чељустима. Јуришају право на ме; али једна госпа у црнини мане руком на њих и оне се некуд смотају. После, ето их опет. Мене самртни страх ухвати. Хоћу да скочим, да бежим, али јест, и моје руке и моје ноге беху приковане за патос. — — — — —

И ово је страшна слика. Она ми и сад стоји пред очима. Гледам ја како једног

тестере уз дуж. Почели озго од главе. Хоће од њега да начине тренице за мртвачки сандук — Рокси капетан-Мићиној. И колико год пута махну тестером, мене жигне до у сам мозак. После су ме опет почели прикивати. Само сад за дувар.... И опет оне сенке, и опет оне зелене аждаје, али пред њима сад иде Веља и Вељина мајка.... И све то јуриша на ме, а она госпа у црнини махне руком, а аждаје куд која!... Једна се завуче и под мој кревет. И онда ме поче опет да лиже онај пламен — хоће, просто, да ме угуши. Један пут ми је нешто страховито пукло у ушима. Учини ми се, да се од тога сва земља потресе. И онда сам оглуноу и ослепио. Ништа нисам видео, до оне зелене хале. Сад се више онако не цилитају, већ се око ногу оне госпе у црнини смотавају и размотавају.... После не знам шта је даље било.

Кад сам почео долазити себи, прво што сам опазио, то је она госпа у црнини. Нисам је могао познати. Она ми скиде некакав завој с главе. После донесе други. То су биле хладне облоге: Мени буде чисто мило. Зајмурим. И онда чујем како некака брана хучи. — — — — —

Кад сам се једном пробудио, познао сам Др. Д.... Он је нешто писао. Поред њега је стајала она госпа у црнини. Сад сам је познао. То је била наша комшиница Пеладија. Али што је у црнини?!... Мало после уђе у собу и моја газдарица Јела. И онда се тек станем сећати. Шта је то са мном било?... Али ме у исти мах поче да хвата нека несвест. Видео сам лепо, како она таваница поче да мили. И ја зајмурим и — опет заспим. — — — — —

Онда сам лежао равних шест недеља. То је била некаква луда болест. Једном ми Др. Д.... као у шали рече:

— Кад сте сад изнели здраве кускуне, живећете сто година!... Ала та беше нао-

штрила зубе!... Али јој ми, ето, заврнусмо шију.... Намђор бољка. Кад се на кога наведе, тај је се, шале, не курталисава! Прождрљива је, као крмача дојара. Истераш је на једна врата, а она већ помолила њушку на друга, па је стоји цика!...

После удари у неке друге пошалице. Враг човек! Натучен од главе до пете. Колико су ме крпиле његове медицине, два пут су ме више разгаљивале његове шале и лакрдије. Једнога дана почесмо се и тикати. Од тога смо доба постали нераздвојни пријатељи. И пошто сам се са свим придгао, он ме је опет готово сваки дан обилазио, док ће ми једног јутра рећи:

— Данас да мало изађеш. Слободно. Ништа се не бој. Непријатељ је на свима позицијама сатрвен.

Наравно, послушао сам га. Та једва сам дочекао! Онај свет што сам га еретао, и куће и улице — све ми се чинило друкчије. Тоба сам дана тако изгладнео, да бих, чини ми се, масно ћебе појео. И тај ми је

апетит с дана у дан све већма растао. Из мене беше, чини ми се, некака хала зинула.

— Добро је то, рече ми Др. Д.... Природа чини своје. Она се сама жури да накнади оно што је сама шћердала.... Али ме је опет он сам прозвао курјаком.

— Тако само они могу да макљају над огладне, рече ми једном.

*

Једнога вечера, таман хтедох да угасим свећу и да легнем, а неко опет на мој прозор: „куц, куц, куц!“

— Ко је то?

— Шта, ко је то!... Де изађи овамо, па ћеш видети ко је. Дошао је и теби једном црн петак. Де, шта си стао!...

То је опет био мој доктор.

„Откуд он сад у ово доба,“ помислим. И онда му рекнем:

— Бога ми, драги докторе, ја сам се већ скинуо.

— Ништа не мари. Обуци се! одго-

вори он тоном, који је нешто важно наговештавао.

— Па хајде вамо!...

— Нека, ја ћу те овде очекивати.... Де, похитај....

Овај је доктор, просто, био овладао мојом вољом. Шта је не знам, али, чини ми се, да ми рекне: скочи у ватру, ја бих га послушао.

Обучем се. Изађем. Доктор хода испред мојих прозора и пуши. Мало даље на улици стоје некакве каруце. Кочијаш се удубио на боку, па чека.

— Шта је то, драги докторе, чија су то кола?... Да те негде не зову, да самртнику придржиш свећу? упитам га, као шале ради; јер је он имао обичај да тако каже, кад га каквом болеснику тек онда зовну, кад је сиромаш већ у ропцу.

— Не. Сад имам да извршим један други, врло важан посао.... Хоћу да ми, што наши кажу, „правиш друштво?“ —

— С тобом, драги докторе, до на крај света !...

— Е, онда, седај у кола !... Хвала Богу, тако далеко нећемо.... Ближе је то, куд сам наумио да те одведем.

— Без шале, куда ћемо у ово доба, па још на каруцама ? !... упитам га радо- знало.

— У лудницу ! одговори он с неком тужном збиљом.

Мене подиђоше жмарци. Али ми он не даде до речи доћи. Он настави :

— Бога ми ти кажем.... У лудницу ћемо. Зар ти не знаш, да сам ја сад голема звер ? Ја сам ти сад шеф луднице. Истина, не баш стални. Стални је отишао некуд на подуже осуство. Мене су одредили да га заступам. И ја сам ти неки вајни психијатар. Пошто сам промовиран за лекара целокупног лекарства, ја сам накнадно слушао један курс из психијатрије. И, као што видиш, ево ме где већ укорачујем у лудницу !... Пре два дана примио сам дуж-

ност. Сад идем да извршим прву „изненадну“ инспекцију, па ми отонч, кад видех да ти гори свећа у соби, сину у главу: „хајде да и Стеву зовнем....“ Имаћеш сад прилику да видиш један засебан свет; сад ћеш да видиш ону мрачну висину, на коју по неки људски умови узлећу!... То обично зову, да је врхунац највеће несреће, која човека може снаћи на овоме свету; али, има их који веле, да би о томе ваљало мало размислити. Ко зна да у томе пехару највеће горчине човекове, не кипи и како, нама незнано, рајско пиће.... Ко је тај који с позитивношћу може рећи: ево, ово је врхунац човекове среће; ко зна, да се тај врхунац не налази у оном језовитом блаженству, што се зове — бесвест! рече мој доктор седајући у кола.... Кочијаш се окрете да види јесмо ли сели. И онда пуче бич. Коњи полетеше. Луна кола и точкова стаде се разлегати по оној немој јесењој ноћи. И тај се ехо одбијао од једне стране улице на другу. Чинило нам се, као да се

снама утркују неки невидљиви дуси. Прозора на кућама стоји тресак, рекао бих, да и њих некака незнана сила тресе, отвара и затвара !...

Ударили смо Господском улицом. Кад бесмо на Зеленом венцу, оздо од Тоскине чесме, ишла је једна гомила веселих људи. Певали су у кору песму : „Пијмо га пијмо!“ Али им је рефрен : „овај живот не траје хиљаду година!“ текао са дна душе њихове. Видело се, да су решени, да ма где наставе прекинуто весеље.

Кад избисмо у Кнез-Милошеву улицу, из кафане, пред касарном, брујала је опет некака братија. Неко беше развезао :

„Бистра водо, хлађани студенче,
„Је л' те синоћ походио Јово?“

А двојица се вуку пред кафаном.

Ја само чух :

— Немој, молим те, да кварии овако лепо друштво !... Врати се !...

Близу Академије, сретосмо једне ко-

чије. Иду полако. Латиле се оне узбрдице. Под арњевима час засија једна, а час две цигаре. То је све што се видело.

Ми сависмо у улицу поред Академије. И ту је мала узбрдица. Коњи утишаше. Прозори једне осниске кућице осветљени. У овој улици никог жива. Мртва тишина. У један мах писну један тужан глас:

„Сине!... Надо материна!... Поносе мој!... Сине, зар остави твоју несрећну мајку?!..“

Доктор ме само погледа. Кочијани опшину коње. И ја чух још једно:

„Сине!!.. Снаго материна!!..“

И ми се нађосмо на врачарској утрини, а мало за тим, стадосмо пред једном великом капијом. Иза високог зида, што се пружао и десно и лево, дубоко у дворишту, сјрио је црн кров, некакве велике кућерине. То је била „Докторова кула.“

Ми смо пред лудницом.

Доктор скочи с кола. Оде капији. Из-

вади кључ. Завуче га у браву. Окрене га — два пут. Ништа се не чу. Капија се, рекао бих, сама отвори. Доктор се окрене, па ми полако рече:

— Хајдемо!

Ја осетих, како ми поче срце да лупа. Беше ме спопао неки чудноват немпр. Учини ми се, као да смо пред капијом неког подземног света. Кроз онај зид моја је душа назирала сенке што лутају. Ја се сав стресох. Пред очи ми изађе и он. Не он, већ његова сенка. Још корак два, па ћемо бити у овим мрачним просторијама, у овој вечитој ноћи. Јест. Ту је и он. Довели су га још пре две године, онда, пошто му је несрећна мајка пресвисла, гледајући, како јој се јединац син, једина нада њезина, као дивља звер, о зидове разбија. И његов је отац умр'о, али пошто је на овоме страшном месту жива сина сахранио. Него чича Дака није умр'о. Он се родио. Овај је свет био за њ студена гробница. Кад је издисао, осмехнуо се. И тај се осмех

следно и, тако слеђен, остао на старчевим смежураним уснама. То је био последњи светлац његове смрвљене душе. — — —

Кад уђосмо у двориште, доктор стаде пред једна врата. То је била нека врата стражаре, стражаре без стражара. Он повуче за звоно. Нико се не одзива. Он повуче још једном, али мало живље. Далеко тамо под сводовима оне мрачне кућерине зачу се јека звона. Мало после неко ће упитати:

— Ко је?

Доктор се каза. Опет се све ућута. Чекали смо два и три минута. Најпосле, зашкрипи брава. Врата се отворише. Уђосмо. Ја никог не смотрих. Пред нама су била друга једна врата. И она су била отворена. До њих је водило неколико ба-самака. Попесмо се. Пред нама је пукло дугачак ходник, осветљен једном једином лампом, што је о тавану, на средини, висила. Она није светлила. Она је више чкиљила кроз једно напрело гараво стакло.

Пред нас сад тек испаде једна људска прилика. Више је поертала, ношла. Доктор јој нешто рече. Она климну главом; пође напред, а ми за њом. Ишли смо полако — као на претима. До мојих ушију већ почеше допирати неки неразговетни гласови, налик на смесу од кикота, јаука и дубоких уздицаја.

Доктор ми рече неком узвишеном збиљом:
— Ето, видиш, овај је свет вечито будан. Њему је дан ноћ, а ноћ дан. Овде једни седе на престоу, а други на мучилишту; једни царују, владају — земљама и народима; заповедају чиновима и невидљивим дусима; други се бију дрвљем и камењем против читавих легиона поноћних утвара и нечистих халусија... Овде се јавља неко, и ако тамно, а оно опет надземаљско порекло човечје душе и човечјег ума; али је овде и престо највеће беде и несреће, до које људски створови икад могу доћи... Овде се, у једно исто време, и човекова душа и његов ум жрвњају под жрвњем

до сад непроучене суманутости, која, као бесни оркан, тули и последњи пламичак свести његове.

Доктор стаде.

— Најпре да посетимо њено величанство Белу Царицу, рече он и куцну на једна врата. Неко се одазва.

— Ко лупа?

— Доктор Д....

— Извол'те!

Врата се отворише. Овде као да су нам се надали. Пред нама је стајала једна висока женска прилика с дугом, белом кецељом и убрадачем, налик на белу платнену капуљачу. То је била надзорница у овоме одељењу. На сред собе, о таваници, висило је једно кандилце. Оно је своју црвенкасту светлост подједнако распало по овој суморној просторији. Све је било у неком провидном сумраку. Пет кревета с једне, а пет с друге стране, а средом широк пролаз. У прочељу овога пролаза видела се нека неразговетна гомила. Овде онде, као

да се мичу неке сенке. У једном углу као да је неко неком нешто живо говорио. На другој страни чу се јецање, а неко опет удари у кикот.

У један мах сину једна зрака. То је био слепи фењер докторов. Он обасја ону неразговетну гомилу у прочељу. Призор тужан и суморан. На једној старој кожној фотељи седела је једна женска прилика. На глави јој круна од златне хартије, а у руци скиптар, опет од златне хартије. Огрнута је великим белим плаштом. О врату јој висе силество низа шарених ђинђува. На прсима јој прикачене, у место ордена, кокарде у тробојци. По оном плашту беше наприкачивано неких плавих, црвених, жутих и љубичастих стризица.... По лицу овога створа беше плинула некака сувереност; а око уста му се лепршао блажен осмех. Очи препуне неког нама непојмљивог свемоћија. Оно је само собом казивало, да је душа овога величанства на врхунцу своје славе и величине.

Кад она светлост паде на њено лице, она се мало трже, али се са свога места не помаче, већ само пружи руке, онако, као да милостиво допушта, да се целивају. Она нешто и проговори, али не чух шта.

Доктор ми полако рече:

— Ето, ово је Бела Царица.... Њена царевина почиње тамо, где се сунце рађа, а свршава се, где се смирује. Ни један суверен на земљи није тако свемоћан, срећан и задовољан, као ово бедно створење.... Ено, погледај, сад опет пружа руке, да их целивају њени срећни поданици, који непрестано долазе, да је виде и да јој се поклоне.... Редак је дан и сахат кад она свој престо оставља....

Доктор баци светлост свога фењера на другу страну. У једном углу собе, једно женско створење заболо главу у буцак, а десном руком иза себе једнако маше, — даје знак, да јој се нико не приближава. У два се маха и гицну, као да је неког хтела да отера. Ја погледам у доктора.

— Ова је бедница уобрази­ла, да је са свију страна салећу, да је пољубе. Она се стиди и брани. Она, јадница, ето ту, одстоји, по четрдесет и више сахати, док је умор и сан не савладају, те се ту скљока и засни, рече доктор, и фењером окрете мало у лево.

Светлост паде на једну другу дирљиву сцену. Једна женска прилика клекла на колена, подигла оне суве и готово црне руке небу, а очи упрла у таван... По лицу јој се просуло неко неизмерно очајање. Црте на лицу развучене, а израз лица само што није прешао у плач и јецање, али у један мах удари у јасан блесаст смех.

Доктор се окрете па ми рече :

— Ова се јадница непрестано Богу моли, да јој пошаље децу да их још једном види. Помрла су јој још пре две три године од некакe несрећне заразе. Кад су јој два најмања синчића, у један дан, издахнула, она је, несрећница, стала више њих и страховито се закикотала...

Ја је погледах. Она од једном рашири

руке, као оно кад кога хоће да загрли. И онда поче дирљиво да тепа :

— Одите, одите мајци својој!... моји пилићи златни!... Одите, од кад вас мајка чека, да вас види, да вас изгрли и омилије.... Одите, што сте стали, зар не познајете мајку своју?!... И онда застаде. Загледа се у таван и од једном прште у језовит кикот....

Ја окренух главу. Нисам могао даље овај приказ да гледам. Као да је ово и доктор опазио. Он својим фењером окрете на другу страну. На осталим креветима све мирно, само на ономе десно, до Беле Царице, једно се створење под покривачем згучило у клупче, па нешто само са собом говори, час тише а час јаче; час некога нешто пита, час неком нешто одговара, док ће од једном звизнути, као оно кад неко ђкне воловима да стану!...

Бела Царица опет пружи руке да се целивају. Њено се лице овога пута смешило

неким надземаљским блаженством, блаженством што озарава и што усређава !...

Доктор се окрете надзорници и нешто јој полако рече. Она климну главом. И онда одосмо.

*

— Сад да видимо шта ови веселници раде! рече доктор, кад пред једна врата стадосмо. Код ових је врата стајао онај, што нам је мало пре стражару отворио. Сад се беше раздремао. Он нам отвори ово одељење. И оно је било осветљено онако исто. Ми мало застадосмо. У соби гробна тишина. Доктор баци једну зраку из свога фењера. Све спава. Само се један саг'о па нешто чучи — онако као да му крв на нос иде. Мало мало, па се стане брисати. И онда погледа у руке, па се опет сагне. Доктор ми полако рече :

— Овај је веселник уобразио, да му крв на нос тече. Ено га како се једнако брише и гледа, је ли крв. Крви ни капи. А кад га ко упита, шта му је те чучи, он се

само обрецне: „зар си ћорав, и не видиш да ми крв из носа иде?!.. Ето, погледај, отегао се читав поток!“ И онда обреше нос, погледа у руку, пружи је и рекне: „ето, видиш — крв!“

Један одмах до нас скочи као опарен. Мора да нас је спазио. Он пође некуд.

— Куд ћеш ти? упита га доктор.

— Да стружем дрва!... Остало ми је само неколико цепки, одговори овај веселник, па се упути право фуруни. Стаде ту. Узе извесну позитуру, и, одиста, к'о поче да струже дрва. —

— Ето, рече ми доктор, овај јадник овако тестери хватове има више од десет година, и једнако говори, да му је остало још само неколико цепки. — — — — —

*

— Сад имам да ти представим Канта нашег доба. Он, сиромах, и дању и ноћу хода по својој ћелији и ствара нове светове по образцу и методи, што нам их је открио

велики философ Кант. Кад сам ономад први пут обилазио болеснике, њега затечем где живо хода по својој ћелији. Он одједаред стаде, диже руку у вис и свечано поче декламовати: „у пра-пра почетку није било почетка, у свршетку нема свршетка!... Вечито је време, вечито је кретање, вечита је материја, вечита је сила, — вечит је и бескрајан простор!... И све се то окреће око своје осе — од запада истоку.... Ја видим како трава расте!“ — Погледај, снога на прозору! Истурно руке кроз решетку, па нешто хвата, рече ми доктор, а већ беше бацио један зрак свога фењера и осветлио један мали прозор с гвозденом решетком. Мени почеше ноге да клсцају, а срце страховито да лупа.

Станем.... Је ли то он — Веља? — Није. Видим једну главу, мрачну, без лика и облика. То беше глава некаког поноћног привиђења. Оно није коса. Оно је чекиња. Најежила се. Штрчи. Лице је покривено некаквим наносом. Кожа са свим одебљала,

без реда и без живота. То беше нека врста дивљег откања. Још је фалила само чупа. Очи су постале страшно мале; али је из њих опет сипала некака заморена бестичност.

— Који је ово бедник? упитам доктора.

— То је некакав ђак, правник, философ, астроном. Родом је из Љубовиће. Одавно је, несрећник, у овоме жалосном стању. Болест одиста страшна. Клица јој је у неком било старом наслеђу, било по оцу, било по мајци, било по ђеду или прађеду. Овака клица, заливена и најмањим душевним потресима, брзо набуја и изазива катастрофу.... Водили су га по свима манастирима. Појео је, јадник, записа — колико је тежак. Само га мучили. Има две године како је у овој болници. Њему лека нема.... То је најтежи, најопаснији болесник у овој кући. Насрће на болничаре — као гладна звер на свој плен.... Његов организам као да није од меса и костију, већ од гвожђа и челика.

— Дакле он је!

— Који он? упита ме доктор.

— Он, мој кукавни друг Веља... Ово је од њега, — покажем му ожиљак преко чела.

Доктор ме погледа изненађено. И онда ће од једном рећи:

— А јест, Бога ми!... За то он помиње неког Стеву!... Дакле то си ти?!... Па?... Чекај дер! Иди, приђи му! Слободно! Решетке су врло јаке, а прозор доста висок и мали... Питај га — шта било! Да видимо, је ли му бар једна искра остала од памћења и свести. Ово је ретка врста лудила... Иди, што стојиш?!

Ја му приђем. Доктор се измаче мало у страну. Згодно осветли својим фењером и мене и веселог Вељу. Он се мало трже. Зину. Видео ме. Очи му засветлише нешто живљом ватром; али његово лице остаде непомично. То и није било лице. То беше некака средина између главе у мртваца и

— лобање. Из ње је пирио леден, гробни
задах...

Мене проби хладан зној.

— Вељо!.. Шта радиш?... Познајеш ли
ме? упитам га, а глас ми је дрктао, као
да ме је грозница тресла.

Он оста непомичан. Само сам опазио,
да му се уста још више отворише, а ноз-
дрве се почеше, час ширити, час сужавати,
као да се спремао, да фркне на нос. Беше
се рукама грчевито ухватио за гвоздене
шипке на прозору; али их од једном пу-
сти. Диже десну руку, понесе је полако
челу. Само је ово било видно. Остало је
остало немо и укочено.... Док ће од једном
рећи:

— Ене, а кад ти дође?! Камо те, бо-
лан, пре?!.. Мене, ето, отроваће — као
шарова!...

После ме стаде мерити. Поче се чисто
језити, па обема рукама јурну кроз ре-
шетку. Хоће право за очи. Не може да

дохвати. Он дочепи за гвоздене решетке. Стаде их свом снагом цимати, али пусто гвожђе не попусти. Сад га је било страшно погледати. Из очију му је сипао бес, а уста се развукла у неку бесомучну престрављеност.

У тај мах доктор склопи свој фењер и ми се од једном нађосмо у помрчини. Он ме повуче за рукав.

— Хајдемо!... Ту више нема шта да се види!...

*

То је било у очи недеље пред Аранђелов дан. Седим ја и нешто читам, док неко закуца на прозор.

Доктор. Познао сам. Изађем. Беше нешто суморан. Он ми рече :

— Добро те сам те нашао.... Твој јадни друг мало пре премину. Десно сам се и ја тамо. Надао сам се.... Последње су му речи биле: „мајко моја!... Не дај ме!!“

Свратих да ти то кажем. Он је, како си

ми казивао, из добре куће. Не би згорег било да им се то јави.... Истина, јавиће им се и званично; али је то врло заходан пут.... Сад — до виђења. Хитам. Звали су ме на један порођај.... Српска посла!... Два дана се жена мучила, а они сад тек зову лекара, кад је, како ми кажу, јадница изгубила свест....

Доктор оде, а мене обузе тешка туга.... „Хеј, мој брате Вељо, мој велики мучениче, ја големе ли си ми муке промучио!“ саме ми се речи из груди отеше.

Одем горе и кажем газда Милу и газдарици Јели. И њима очи заводнише.

— Бог да му дуњу опрости!... Родно се, а није умр'о! рећи ће газда Миле, а марамом убриса сузе. Али од једном додаде.

— Ух, како се то тако десило!...

— А јест, Бога ми!... Видиш ти!... прихвати газдарица Јела.

Ја их нисам разумео. Они су то опазили.

— Сутра се одводи Иконија.... Иде у

добру кућу. Слушао си за Драгићевиће из Голе Главе. И они тргују свињама. Један од њих лучио је свиње у Љубовићи и законакуже у кући Смиљанића. Види Иконију. Допадне му се. Запроси је за свога синовца, и Степан му је да. Кад чују за једног Вељу, биће им тешко.... Хе, како се то десило.... Нека Бог само окрене на добро, рећи ће газда Миле и одмахну главом. — — — — —

Још истог вечера договорим се с мојим доктором и газда Милом, те сутра дан, по подне, сахранимо једног Вељу. То беше мала и скромна пратња. Пред мртвачким колима ишао је свештеник, за сандуком ишли смо ми: ја, Др. Д...., газда Миле, газдарица Јела, баба Стојка и наша комшиница Пеладија.... Од кад је њен Пера преминуо, како ми у једној прилици каза газдарица Јела, Пеладија ретко коју прилику пропусти, а да не оде на гроб свога мужа, те упали свећу, привеже на крет

по којој цветак, пролије по коју сузу, па се онда врати кући. И одиста, чим у гроб спустисмо веселог Вељу, чим звекну о његов мртвачки сандук прво бусење. — Пелладија се нечујно од нас одвоји, па се изгуби међу дрвима и оним силним надгробним споменцима....

Знам, то је било трећи дан св. Тројица. По подне изишао силан свет у шетњу; а ко се још не сећа онога дивног шеталишта од „Лондона“ па до Војне Академије. Изађемо и ја и мој доктор. Дуго смо се шетали. Били смо прилично и заморени, а, богме, и ожеднели.

— Е, сад да одемо на чашу пива у пивару! рече Др. Д....

— Пристајем, одговорим му.

Одемо. Ено где је кнежева пивара. Онда се тамо точило најбоље пиво. Кад уђосмо у башту, а свет прекрили на све

стране. Нигде ни једне столице, ни једног једитог слободног места. Два пут смо пролазили доле горе, па све узалуд, док ће доктор рећи :

— Ено тамо, иза онога стола они устају! Хајдемо, брже, док га други уграбили нису!

И ми убрзасмо кораке. Они поустажали, па чекају док једна госпа намести шешир својој малој ћерчици. Мајка јој намешта шешир, а она се, као чигра, окреће и непрестано којешта запиткује. Два пут јој је падао шешир, а три пут се сагињала да нешто друго дохвати; а које би год дете туда прошло она би се окренула, да га мало промери и да види, какве су његове хаљине.

— Мирна буди!... Јово, оди, оди да видиш шта ради!... А, други пут ћу ја тебе оставити с чича Томом! претила јој је њена лепа мајка. Али она пружи своје беле и пунане ручице, загрли своју мајку и стаде се умиљавати.

У тај мах приђе ми један господин, стаде преда ме, искрену се мало, као да ме боље види, па ће ми од једном рећи: — Стево брате, јеси ти то?!.. И онда рашири руке. Пољубисмо се. То је био писар Јова са Љубовије.

— Тасте!... Роксо!... Погледајте овамо!.. Можете ли познати овога господина?... Он, онај исти. Ништа се променпо није.... Нешто мало коснатији; а, већ има и нешто брчића... И то је све.... Збиља, да ти представим моју породицу!... Види, види, то је моја госпођа, госпођа капетаница — она иста Рокса.... Него станиде!... Оди вамо ти, ти оцина препелице!... Ево ово је оцина цурица, оцина грлица — мој шарени лептирак!... Погледај ове свилене витице!... То су оцини чуперци. Њих оцо за час замрени; а она се онда наљути, па прне својој мајци....

И срећни отац притиште врео пољубац на чело овога милоког анђелчета.

— О, г. Стево.... Откад се нисмо видели?! Ја баш синоћ за вас упитах. Мило ми је... Чули смо већ... Секретар судски — у тим годинама, то се зове добро отпочети.... А, рекох ли ја вама: само ваља свршити! — рече капетан Мића.

— Е, баш нам је мило, што се тако потревило, да се опет видимо.... А ми сутра сви полазимо, прихвати капетаница Цана истом топлином и симпатијама као и прешест година.... А знате ли да смо Малишу послали преко, много немиран. Нека је мало даље од овога поквареног друштва.

А Рокса?... Рокса онако исто лепа. Не. Сто пута лепша. Она ми само пружи руку. Ћутала је; али кад нам се додирнуше руке, преко њена лица прну један таман облачак. Да то не сину њена прошлост, њено девовање, њени златни снови? То нико не зна. То ни она није знала. Има сенака што саме лутају.

Ја се свима захвалим што ме се још сећају.

Рокса се саже својој малој ћерчици. Ова јој сави ручице око врата, па јој нешто стаде шапорити. Мајка јој одговори, па је стаде миловати по образу.

То беше, одиста, један и весео и тужан суерет.

Ја их све представим доктору, а доктора њима.

После се опростисмо. Срдачно опростисмо. Они хитају. Јова је сад капетан на Љубовији, а капетан Мића добио за помоћника у В.... Сутра се сви на пут крећу. Сваки на свој посао. Срећна породица! Њу је садашњост тако занела, да ни једном речи не хте дирнути у прошлост.

И боље.

Доктора још оданде некуд одазваше. Ја се упутим сâм кући. Дуго нисам могао заспати. Као у каквој чаролијској галерији гледао сам како испред мене мину цела

моја прошлост: Она је тужна, али је она опет лепа.... По некад је пријатније сећати се минуле туге, но минуле среће. После, ко то још може да одреди, шта је то управо, права срећа?... Мени сад тек почиње да свиће: срећа се не тражи. Она се нађе.

МАРИНОВИЋЕВА ЗАДУЖБИНА

МАРИНОВИЋЕВА ЗАДУЖБИНА

На свечаном скупу Српске Краљевске Академије наука, држатоm 26. јуна 1893. год. у дворани Велике Школе објављено је, да се овоме делу досуђује награда из задужбине покојног Николе Ј. Мариновића.

Били су: председник *Д. Нешић*, секретар *М. Б. Милићевић* и академици: *Љ. Ковачевић*, *Св. Николајевић*, *Ст. Бошковић*, *Др. М. Јовановић*, *Јован Авакумовић*, *Јован Туроман*, *Пера Ђорђевић* и *Љуба Јовановић*. Гостију било је до 60 лица.

Председник Академије, *Д. Нешић*, отворио је скуп овим речима:

Господо Академици!

Данашњи дан, дан рођења племенитог и даровитог Николе Мариновића, одређен је за све-

чани састанак Академије. На том састанку имају се приказати еписи који су награђени из задужбине незаборављеног покојника. Отварајући овај свечани скуп, ја не могу а да не уздахнем кад помислим на прерани одлазак млађане душе, која је тако много обећавала и која је на донета чудноват начин спајала у себи две особине, које се тако ретко заједно виђају, а то су: песнички полет и математички дар. И да је, којом лепом срећом, та даровита душа дуже међу нама остала, плодови њенога рада, и у једном и у другом правцу, били би, по свој прилици, обилати. Али, на жалост, тек што је раширила своја млађачка крила, тек што је отпочела огледати своју снагу у оба правца, она је, ваља да већ сита овога света, збацила и стресла са себе своју земаљску, пролазну и трошну одећу, и винула се и одлетела натраг у светле крајеве небесне. Па да ли је тиме за навек изгубљена за нас мила душа? Да ли је тиме за навек прекинута свака веза између ње и нас? О, није, није! Она ће живети увек међу нама, живеће у садашњости и у будућности, у споменику који јој је подигнут, у задужбини, који носи њено име. Душе, њојзи сродне, које ће, потпомогнуте задужбином њеном, остваривати из године у годину њене најмилије идеале, дозиваће је са њених светлих висина у нашу средину, и

она ће увек, па и данас, бити међу нама и са нама и ако нећемо моћи чути њезин тихи и милн глас.

Нека ти је хвала и вечна слава, мила душо Николе Мариновића!

На ово сав скуп уста на ноге, са узвиком: Слава! Слава!

После тога Академик др. Милан Јовановић прочита ову своју рецензију:

Господо Академици,

Од књижевних радова, што их је ове године Срп. Краљевска Академија послала одбору своје на оцену, евентуално за награду из Мариновићева фонда, одбор је, на препоруку двају својих референата, издвојио, као најбоље дело, роман „*Кант нашега доба*“ што га је написао познати наш писац Лаза Комарчић и препоручио га пажњи Академије у досуди поменуте награде, а мене је позвао, да у овоме скупу изнесем о њему реферат, чему се, ево, радо одазивам, задовољан, што је труд одборов ове године био од користи лепој књижевности нашој.

„*Кант нашега доба*“ цртан је из живота народа нашег у почетку друге половине овога века. Кад узмемо у обзир да је последњих година роман у нас усахнуо, и бројно и квалитативно, читалац се у толико радије срета с радовима

ове врете, па све и да не нађе у њима потпун одсјај оне чисте и богате природности што се јавља у идеализаним творевинама старије романтике, када писци нису фотографисали слике из реалнога света, него су их ресили својим естетичким дахом и бојили зналачком руком вештака — ипак ће читалац симпатично да пресретне таква дела, задовољан што у њима налази доказа, да тваралачка моћ духа човечја, која нице у идеалној сфери његовој и која се најлепше обличи етичким осећајем његовим — не може да усахне у природи човечјој, него ће да избија у свима производима уметности у пркос повременим доктринарним пометњама.

Такво је једно дело и ово, што га је одбор издвојио од осталих. Кад га прочитамо летимце рекли бисмо, да је писац следовао модерноме реалистичкоме правцу — бар нас многе појаве у делу подсећају на то —; али кад загледамо дубље у душу делајућих лица, уверићемо се, да та лица нису прости копије из реалног света, него да су слике, мање више, ретуширане етичким осећајем пишчевим и да избијају пред читаоце прочишћена од придевака, што у реалном свету хоће да врећају боље осећаје наше. Та особина пишчева јавља се и у неким пређашњим делима, која су наша већег одзива но она, у којима је

стајао на чисто реалноме пољу. — Осим тога, ко је пратио досадање радове његове, знаће и то, да је карактеристика делајућих лица најача страна његова, а у овоме делу, о коме сам повео реч, избија, уза ову, местимице још једна, а то је, лепа, по готову вештачки насликана декорација предела и места, у којима се крећу особе његове приче. Оба ова преимућства чине те читалац с големим интересом следује његовој причи, па и ако је основица њезина трагична, прати је до краја са задовољеним саучешћем.

Пошто је г. рецензент изложио садржину романа, он је наставио :

Писац, како видимо, расправља у овом роману једну нову и савремену тему. У лепој књижевности ми немамо психијатричке студије као што је ова, а савремена је расправа с тога, што се њоме скреће наша пажња на једну појаву у нашем друштву, која је почела узимати веће размере — а то је душевно оболевање. Та појава има своје узроке, који се повремено расправљају не само у научним медицинским и друштвеним расправама, него и у лепој књижевности. Један од тих узрока, као што ћу показати, писац је изабрао за предмет своје студије.

Кад дочитамо ово дело до краја, нама се и

нехотице намеће питање: је ли гола сумња у Роксину љубав — јер разочарања ту не беше — била довољна да растроји дух Вељин? па би склони били да посумњамо у то, да нам писац не даде у своме делу кључ за решење ове психолошке проблеме. Веља је унук једног полуделог Смиљанића. У њему је, дакле, загон атавизма положио клицу, која је, на жалост, орошена јаким потресима, проклијала и набујала. Први и, како се мени чини, најачи потрес десно се онога часа у полицији, када је осетљиви младић морао својим очима да гледа понижењу своме, моралној смрти својој, у очи. Писац наглашује ову прву, страховиту буру у души Вељиној, казујући нам, како центи као прут и како се при сваком ударцу *буди* и стреса у помислу, да ће за мало и на њему да се окуша ова страховтна казна. — Затим долази његова сумња, што је као присојкшња сисала ерж његове живчане системе и кочила му покрет слободне воље. Ова се сумња поентира у делу на много места све до катастрофе, те читалац гледа како се алка за алком откида на ланцу душевних покрета, све до расула читавог ланца тог. — Најзад долази и Кант, али је нашао већ разривено поље у његовој души, и, место распознања, унео је још већу забуну у њу. Ако се у делу тај Кант истиче на наслову, то не

бива стoга, што Веља има нечега заједничког с њиме, него што је у дудилу своме узео ово име на се. Али мени се чини, да је такав наслов неподесан, јер он није обележје догађаја у делу, него само једна чињеница, једна алка више на ланцу потреса, што се догађају у души Вељиној.

Ни наука ни емпирија о душевном животу чoвечјем не искључују могућност, да се Веља, после првог потреса у полицији душевно утиша, и да у подесним приликама функције његова духа остану у нормалномe колосеку. Али он, још узбуркана духа, долази у Љубовићу и, место спогојства у крилу своје мајке, налази Стевана, њему дотле непозната чoвека, који је запленио симпатије свију укућана његових, симпатије, које би у овоме тренуту биле благотворни мелем за њега, па, шта више, запленио, — како му се чињаше — и Роксинао срце, које је, у овој прилици требало да буде станац камен на узбурканом мору његове душе, — и то беше пресудно за даљи ток душевног живота његовог. Његов дух, већ уздрман на нормалној стази својој, морађаше тим пре подлећи сумњи, што му већ не бејаше могуће да је сузбије снажним против-представама, као што то видимо на Стевану. Сумња је опак душманин и најздравијем уму чoвешком; она је кадра да га лиши оне присебне

VIII

обазривости, која свестрано гледа и оцењује појаве: кадра је, да утисне своју мутну призму између наших чула и наше душе, и да преламањем знакаради реалне појаве око нас: — кадра је, шта више, да распламти нашу машту догле, да се у души нашој разбуде покрети слични халуцинацији, те да нам се привиђа и причујава и оно, чега у ствари нема. Сумња је за Вељу била сила растројница, која му је већ уздрмане нити у души сплела, и најзад покидала.

Према томе је душевна болест Вељина психолошки основана, а како се догађаји у причи групирају око те болести, то је основица њезина здрава. Ти су догађаји испренлетани појединим епизодама, које, мимо то што су за причу лепа орнаментика, још местимце ублажују тужне осећаје у читаоцу и разгаљују га, те може да следи причу до краја, а да не буде под трајном депресијом тужних осећаја, који, гдекад, хоће и добру причу да учине отужном.

Кад рекох да је сумња потоњи узрок душевна растројства Вељина, сумња која је у наслеђеној манијакалној клици нашла подесно гориво да разбукти и да обузме најзад све душевне моћи у њему, онда ми ваља потражити и извор од куда је проврела та сумња. Писац ћутке прелази преко њега и ја му то не могу замерити у

успомени на Лепсигове речи: не треба читаоцу све исказати на уста; ваља нешто оставити и да размишља. Писац верно ређа појаве што се у причи везују у једну органску целину, и из природности тих појава нама није мучно да изведемо закључак: да је неодређеност понашања Роксина крајни узрок Вељиној катастрофи. У Рокси је писац насликао обичну паланачку девојку, која у чежњи својој за страним полом на сваком кораку преза да не повреди њојзи укалењене законе чедности и срамежљивости. На крају приче ми не знамо је ли она кога од ова два младића љубила и кога је љубила више. Ми видимо само да она симпатише с њима наједнако, а то је ритуална међа у љубави наше паланчанке. Од детињства васпитана тако, да себе сматра као пасивну страну у љубави, па чак и да ту љубав акомодира вољи родитеља својих, она ишчекује активност од љубавника. Али је та активност у оба младића била спутана узроцима, које сам мало пре нагласио, па кад је иза катастрофе Вељине, Стеван насамо с њоме у Топчидеру, и онда не избија ни у младићу ни у девојци права љубавна сила, која би за даље одредила положај обојих — а није избила у њему можда с тога, што је Веља још живео, а можда и што је одмереним говором њезиним потиснут

на нову сумњу о њезиној љубави. Мислим да је прави узрок овој појави, помереним васпитањем спутана осећајна страна Роксина, која у одсудном тренутку не уме да нађе праве речи, што ће жар у младићевој души да расшири у пламен. Тај исти жар у мало није сатр'о живот Стеванов, кад је чуо да се Рокса удала за другог, али, јадан младић, осећа на крају, што ја овде на глас исказујем, осећа да је њему и идеалима његовим потребна друга храна, но што му пружа скромно паланчанско девојче, и он се на крају, кад је угледа задовољну уза њезина мужа и дете, с разлогом теши: „и боље!“ Он је прекужио и ми га разумемо, јер нас подсећа на идеале нашега рођеног млађаног живота. Мислим да је ова студија у причи Комарчићевој најзанимљивија за мисаона читаоца, јер се овај, наравно, мора упитати: за што није писац у карактер Роксин увео више одређености? па ће, пенитенцијски даље, извести на крају: за то, што би се писац тада огрешио о природност тога карактера.

Ипак је Рокса један веома пријатан тип наше паланчанке „домаћег васпитања“, на коју се, без зазора, може угледати свака девојка њене врсте. Да није јасно карактерисана не бих био у стању да нађем њезину везу са целим догађајем: а то сведочи што сам у почетку рекао:

да је карактеристика јака страна шишчева. Свако лице, што у овој причи излази пред нас, окарактерисано је истом прецизношћу и свако представља за себе један тип из народа нашег, а сваки је тип веран и леп. Не можемо сити да се наслушамо материнског течања Вељине мајке, ни мудрога разложитога говора чича Даковог и Стевановог. Капетан Мића је веран тип савеснога чиновника и добрих родитеља. Јелица, сестра Стеванова, и Иконија, сестра Јабланова, свака је за себе дивна женска слика у своме жанру, и читајући не знамо, који нас од ових типова више привлачи. И ако су ове слике рођени типови из нашег света, ипак је свака улепшана естетичким колоритом, те мислим да нећу погрешити ако речем, да ће с тога свако, ко прочита ову књигу, осетити у себи тихо задовољство што је свој оваквим људима, и растаће се на крају с књигом бољи, но што је био кад је узео да је чита. Од писца белетристичког више се и не може захтевати!

Кроза цело дело веје уз то нека дражесна сеоска идилла, што ће припомоћи да се ова прича одомаћи у српској кући надалеко.

Што се тиче композиције у овоме роману то видимо у њему два јунака, али тај дуализам не ремети тоталитет дела с тога што је писац Чоба тесно уткао са догађајима, те један другога

у делу сенчи и допуњава. И ако је теорично Веља главни јунак, јер носи на себи атрибуте његове па и саму кривицу, ипак Стеван на крају избија у делу пред њим и потискује га у епизодна лица. Није ласно одредити да ли је оваква композиција коректна и не би ли се, при оваквој фабули, могла бољом заменити. У ствари је цео роман повест двају младачких срца, која на бујноме мору ефеката бију тешку, крваву борбу. Један од њих трезвено и опрезно држи крму свога живота и најзад прегорењем долази до безбеднога краја, где ће у миру да вида ране свога срца; други је упустио крму у одсудном тренутку с тога што му је болешљиви осећај паралисао мишицу, па је утонуо. То је вечита историја људскога срца и *с тога би и наслов дела требао да носи обележје те двоструке борбе*. Живот образована човека је један низ прегоревана и ко не научи прегорети, тај ће — сагорети у пламену својих пожуда. Стеван је представник тога закона, а Веља жртва његова.

Дуализам у композицији правда се тиме, што је љубав у оба јунака подједнако снажна; објигица се повијају под ударцима свога ефекта, али на прелому Стевана спасава нормална организација његова, која у заједничком отпору одолева тешкоме потресу, а Веља пронада, што се потрес

локалише у сасреди његова организма, који због наслеђене раздражљивости своје не може с успехом да му се одупре. Могао бих још узгред приметити, да би слика у целини испала лепша, да је писац уздржавао своје јунаке од сувишних субјективних рефлексија, јер и ако су те рефлексије по себи лепе, хоће ипак местимце да одуговла е причу. Нека научна посматрања, која не стоје у тесној вези са догађајима, могла би се, корисно по читаво дело, скратити, а особито вреди то за астрономска на стр. 55-тој; јер хоће, кад су одвећ дуга, да заморе читаоца и да ослабе интерес у њему.

Није ми потребно уверавати, да је језик правилан и чист, али се о стилу не може рећи да је леп, и ако често избија кренак и бујан. Није пријатно у причи следовати дугим периодима, али исто су тако заморне и кратке, испрекидане реченице. Лепше би се читало да се по које прометну у сложене. Лепа се књижевност не може уздићи без лепога стила, а овај има своје законе, што их писац ваља да сазна из добрих образаца наших и страних. У томе погледу опажамо на овоме делу Комарчићевом напредак, и ако се још радо јавља у њему по гдекоји вулгаризам.

Нарочиту похвалу заслужује карактеристи-

чан дијалог пишчев. Сваки ту говори својим говором, а никоме писац не позајмљује свога, шта више, рекао бих, да он сâм хоће местимце да подражава говору тих лица, где би требао да говори својим писалачким језиком. Тако кад наиђемо на турцизме у говору српског сељака, они могу бити подесна допуна његовој карактеристици, и ми их трпимо и ако би желели да и њих није, али у устима пишчевим (или што је исто, Стевановим, кроза чија уста писац говори) ти турцизми као: „сехирц, крмезли, карли, ермали-јелече, черек“ (сахата), требало би да отпадно. Међу осталима писцу је и та дужност да поправља језик своме читаоцу, а тиме што ће показати, како се поједине речи, што су се измениле у народном говору, правилно изговарају, он не мења строј говора, који треба да буде чисто народан. Тако н. пр. ако се у народном говору облитерира „а“ у „ако ће,“ те постаје „ко ће!“ писац не треба да следује до суштиности тим променама, нити да пише „о'чо“ место „отишао,“ „не'ш“ место нећеш, „се'те“ место седите, „јеј“ место једи, „прој'се“ место прођи се и др.

Ово су, у осталом, споредности што ни мало не крње вредност дела, јер се лако могу дотерати.

Из свега што сам овде навео, мислим да ћу наћи одобрења и у г.г. Академика ако речем, да је писац „Канта нашег доба“ испунио услове што их је пок. Мариновић означао писцима који конкуришу за награду и да се према томе ово дело може наградити.

Др. М. Јовановић

После рецензије, г. референт прочита нека места из списа „Кант нашега доба.“ које се предлаже за награду.

На то председник Академије рече:

Пошто је књижевни одбор једногласно предложио за награду списе „Кант нашега доба“ од г. Л. Комарчића, Академија је досудила истом спису једногодишњу награду, што се овим и објављује.

